

POPULAČNÍ VÝVOJ ČESKÉ REPUBLIKY

1990–2002

**Katedra demografie a geodemografie
Přírodovědecká fakulta
Univerzita Karlova v Praze**

**Katedra demografie a geodemografie
Přírodovědecká fakulta
Univerzita Karlova v Praze**

POPULAČNÍ VÝVOJ ČESKÉ REPUBLIKY

1990–2002

Praha 2002

Kolektiv autorů rozboru Populační vývoj České republiky 1990–2002

Autoři rozboru

Zdeněk Pavlík a Milan Kučera – editoři

Dagmar Bartoňová, Lenka Beranová, Boris Burcin, Vladimíra Kantorová,
Milan Kučera, Tomáš Kučera, Miroslava Mašková, Tomáš Sobotka,
Kryštof Zeman

Design & Layout

Boris Burcin

Copyright © 2002 Zdeněk Pavlík a kolektiv

Katedra demografie a geodemografie Přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy v Praze
Albertov 6, 128 43 Praha 2

Zpracováno a vydáno za podpory Grantové agentury České republiky
v rámci grantu číslo 205/00/1091

ISBN 80-902686-8-4

OBSAH

0	Úvod	5
	Charakteristiky populačního vývoje České republiky v letech 1950–1989	9
	Přirozený pohyb obyvatelstva v letech 1960–2001	10
	Analytické charakteristiky populačního vývoje v letech 1981–2001	11
1	Věková struktura	13
2	Sňatečnost	23
3	Rozvodovost	33
4	Porodnost	39
5	Potratovost	49
6	Úmrtnost	57
7	Migrace	69
8	Změny počtu obyvatelstva	81
9	Pohyb obyvatelstva v letech 2001 a 2002	87
10	Předpokládaný populační vývoj České republiky v období do roku 2050	89
	Základní ukazatele	95
	Literatura	97

Předkládaná analýza je devátým a závěrečným hodnocením populačního vývoje České republiky za období po roce 1989. Stejně jako předcházející rozbor byla připravena v rámci vědecko-pedagogických aktivit pracovníků katedry demografie a geodemografie Přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy v Praze. První z těchto analýz vyšla v roce 1994; tato poslední shrnuje nejdůležitější trendy za celé období posledních deseti let, tedy od roku 1990 do současnosti. Publikace vychází současně také v anglickém jazyce, a to v pořadí jako třetí v řadě anglických verzí vydaných dosud v letech 1996 a 1999. Je určena zájemcům v zahraničí, institucím a odborníkům, se kterými má katedra dlouhodobé odborné kontakty, i dalším zájemcům z oblasti demografie a příbuzných společenských oborů. Zpracování předkládaných analýz a jejich publikování bylo během celého období podpořeno grantovou agenturou České republiky, a to postupně granty č. 205/94/0686, 206/97/0229 a 205/00/1091; bez této podpory by tento víceletý projekt nebyl uskutečnitelný.

Poměrně široký zájem o analýzy populačního vývoje lze vysvětlit jeho postavením v rámci celkového společenského a ekonomického rozvoje. Všechny teoretické i praktické úvahy a hodnocení tohoto rozvoje začínají vždy u obyvatelstva, změn jeho početní velikosti a věkové struktury a u jeho demografického chování; to je jednak odrazem všech probíhajících společenských, ekonomických a politických změn, jednak důležitou podmínkou dalšího rozvoje ve všech těchto sférách. To se zvláště výrazně projevilo v průběhu posledního desetiletí, kdy Česko prochází hlubokou politickou, ekonomickou a sociální transformací. Chování lidí se změnilo ve všech sférách jejich existence a k významným změnám došlo i v jejich demografickém chování a v celkovém populačním klimatu.

Sociální, ekonomické a politické podmínky života lidí v totalitním systému vedly nejen u nás, ale i v ostatních socialistických zemích k vytváření modelů demografického chování, které se výrazně odlišovaly od demografického chování, které převažovalo v demokratických zemích s vyspělým tržním hospodářstvím. Česko podobně jako jiné socialistické země zaostávalo ve zlepšování intenzity úmrtnosti, zachovávalo si vysokou úroveň sňatečnosti, nízký průměrný věk snoubenců při uzavírání sňatku, tomu odpovídající nízký průměrný věk matek zejména při prvním porodu, a vysokou úroveň umělé potratovosti. Méně výrazné rozdíly v rámci Evropy se týkaly úrovně rozvodovosti, kde Česko patří tradičně mezi země s její vyšší intenzitou, a ani úroveň porodnosti se tehdy příliš neodchylovalo od evropského průměru.

Dřívější model demografického chování obyvatelstva byl podobně jako v ostatních socialistických zemích podmíněn výrazným státním paternalismem, značnými sociálními podporami v různých oblastech a existencí někdy až neúnosných sociálních jistot. Uvedená situace nedávala dostatečný prostor pro vlastní rozhodování a pocit odpovědnosti. Mladí lidé vstupovali do manželství značně uniformně v mladém věku, pouze okolo 5 % žen zůstávalo trvale svobodných a převážně byl preferován model dvoudětné rodiny. Přejít na tržní hospodářství se všemi sociálními dopady, ale také s novými možnostmi seberealizace, vedly ke změnám demografického chování. Jednotlivci i rodiny se dostaly do silného konkurenčního prostředí za současných změn životního způsobu a preferencí osobního rozvoje. Zvýšila se snaha po dosažení osobního úspěchu, vyšších pracovních příjmů a lepšího sociálního postavení, které byly dříve pro většinu lidí nedostupné nebo možnosti jejich získání značně ztíženy. Při současném omezení společenské podpory rodinám s dětmi se snížil rozsah sociálních jistot a jako nová skutečnost se objevila nezaměstnanost, působící negativně zvláště ve věkových skupinách potenciálních snoubenců a rodičů. Tyto nové podmínky jednotlivců i rodin se projeví při svobodném a odpovědném rozhodování o způsobu rodinného života a postavení dětí v jeho rámci.

Vzniklá nová situace byla v jistém smyslu obdobou změn demografického chování, ke kterému v evropských demokratických zemích docházelo v průběhu 70. a 80. let. Tyto změny probíhající desítky let po dokončené demografické revoluci nebyly očekávané a pro jejich významný charakter se jim dostalo někdy samostatného označení jako druhý demografický přechod, přičemž demografická revoluce se považuje za přechod první. Srovnáním obou těchto procesů se ovšem podceňuje význam demografické revoluce jako jedinečné skutečně revoluční změny demografické reprodukce, která má univerzální charakter a postupně jí procházejí všechny populace světa, a zároveň přeceňují změny v úrovni plodnosti a vytváření manželských svazků, které jsou omezeny na některé evropské země; jen okrajově se přitom týkají procesu úmrtnosti a samotné změny v úrovni plodnosti jsou řádově mnohem méně významné. Podstata změn v demografické reprodukci v průběhu demografické revoluce není ani tak ve velikosti poklesu úmrtnosti a plodnosti jako v samotné kvalitě tohoto procesu. Individuálně a v rodinách neplánované počty dětí se mění v plánované rodičovství. Jestliže populační klima před

V období transformace došlo ke změně demografického chování

Mění se postavení rodiny ve společnosti i hodnota dětí v rodinách

**Změny
demografického
chování probíhají
rychle**

demografickou revolucí bylo výrazem určitého fatalismu – počet dětí v rodině byl výsledkem přirozeného chování nebo věci vyšší nadpřirozené bytosti, potom po zakončení tohoto procesu je to především osobní rozhodnutí ženy nebo manželského páru, umožněné zvláště naprostým oddělením sexuálního života a reprodukce. Podobně revoluční charakter má i zlepšení úmrtnostních poměrů jako důsledek celkového zvýšení úrovně lékařské a zdravotní péče v rámci globální revoluce moderní doby.

Změny v průběhu tzv. druhého demografického přechodu jsou převážně pokračováním i když částečně se kvalitativně odlišujících trendů, které byly charakteristické pro demografickou revoluci. Je to především další posílení individualismu, který se však velmi liší v různých světových kulturách. Podobně je tomu s intenzitou uzavírání sňatků, která není stejná ani v jednotlivých evropských zemích. Zdá se, že v některých zemích, kde tento proces došel nejdále, se mění i vztah k dětem. Jestliže v průběhu demografické revoluce byly děti od zajištění prvotního přežití až po jejich uplatnění ve společnosti chápány jako výraz úspěšnosti celé rodiny, v době po demografické revoluci se rodiče sami snaží o svoji osobní individuální úspěšnost ve společenském postavení a děti se jim v tom mohou zdát jako omezující činitel v představách jejich budoucnosti nebo dokonce jako překážka pro dosažení svých cílů. Tím si lze do určité míry vysvětlit nízkou úroveň sňatečnosti a plodnosti v řadě evropských zemích, kdy bez trvalého soužití s partnerem a v záměrné absenci při demografické reprodukci zůstává stále větší podíl mladých lidí. Velmi obtížně však lze posoudit, zda se jedná o stav trvalý nebo přechodný. Je ovšem nutno přiznat, že zatím nic nenavědčuje přechodnosti tohoto stavu, ale v žádném případě se nejedná o universální světový trend.

Změněná situace v důsledku politické, ekonomické a sociální transformace v průběhu 90. let vytvořila v postkomunistických státech podmínky pro urychlené změny demografického chování, které proběhly již dříve v demokratických evropských zemích. Rychlost těchto změn byla u nás nečekaná a její hlavní příčinou byl posun v časování sňatků i rození dětí. Jestliže rozdíl v průměrném věku snoubenců a matek byly mezi oběma skupinami evropských zemí řádově 4–6 let, vysvětlení nízké úrovně sňatečnosti a plodnosti je usnadněno tím, že k většině sňatků a narození dětí v manželství dojde později, po realizaci zatím odkládaných demografických událostí. Obtížnější je pouze posoudit, kolik z časově odložených sňatků bude uzavřeno, resp. kolik z dnes odkládaných dětí se vůbec narodí. Dosavadní průzkumy naznačují, že by to měla být jejich větší část. Prokazatelně nepřibývá rodin jen s jedním dítětem, ale i nadále se snižuje podíl rodin se třemi a více dětmi. Převážná většina mladých rodin plánuje a má dvě děti, značně se však snížil jejich podíl v populaci.

**K poklesu plodnosti
přispívá také
nezaměstnanost
mladých lidí a finanční
nedostupnost bytů**

Existuje mnoho specifických podmínek, které celkovou situaci dokreslují. V současné době mnohem více mladých lidí studuje na vyšších odborných a vysokých školách. Určité časové uvolnění studia umožňuje cestování a získávání zkušeností již v době studia, ale zejména po jeho dokončení před nástupem do prvního zaměstnání. Na mladé lidi jsou kladeny vyšší nároky na pracovním trhu, oceňuje se získaná praxe doma, ale zejména v cizině, předpokládá se značná pracovní flexibilita. Zároveň snaha získat vyšší postavení, větší příjem a současně riziko nenalezení nebo ztráty zaměstnání se staly důležitými okolnostmi při rozhodování, zda a kdy i jakým způsobem zakládat rodinu, zda mít děti, kdy a kolik. Trvalým vzestupem podílu tzv. dvoukariérových manželství se dále snížil rozsah manželství tradičních, v nichž byla preferována role ženy v péči o děti a jejich výchovu. Nemalou úlohu hrají také možnosti získání finančně dostupného bydlení, úroveň nezaměstnanosti diferencovaná podle věku a postihující více mladé ženy, zvláště po narození dítěte (dětí).

Uvedenou situaci vystihují některé údaje. Dosud nebyla nalezena, resp. nebyla prosazena vhodná koncepce bytové politiky v podmínkách tržní ekonomiky. Došlo k výraznému omezení bytové výstavby při současné likvidaci dostupnější družstevní výstavby bytů. Teprve v posledních letech po nesporném efektu víceletého stavebního spoření a možnostech získat nízkou úročenou půjčku na stavbu, koupí nebo rekonstrukci bytu se situace zlepšuje. Bude však trvat ještě řadu let, než se projeví efekt všech přijatých opatření (např. též obnovení neziskových bytových organizací). Nepochybně negativní důsledky má přitom neprovedená deregulace nájemného, úbytky bytů převodem k jejich podnikatelskému využití, nevyjasněnost rozsahu a struktury sociálního bydlení apod. Pro určitou část mladých lidí je bytová situace jejich současné, resp. budoucí rodiny důležitou otázkou při jejich rozhodování o dětech.

Neméně významnou podmínkou demografického chování jsou změny v úrovni nezaměstnanosti. Téměř desetina mladých mužů a sedmina mladých žen patří dlouhodobě do kategorie hledajících zaměstnání a lze odhadovat, že alespoň občasnou ztrátou zaměstnání je ohrožena až pětina mladých mužů a třetina mladých žen. Zvláště nepříznivá situace vznikla v oblastech s vyšší plošnou nezaměstnaností. Dosavadní snahy v této oblasti zatím nepřinesly pozorovatelné výsledky.

Tab. 0.1: Vybrané charakteristiky některých podmínek populačního vývoje

	1990	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Dokončené byty (v tis.)	44,6	13,0	14,5	16,8	22,2	23,7	25,2
– z toho družstevní	17,1	1,2	0,4	0,1	0,1	0,1	0,5
Studenti vysokých škol ¹ (v tis.)	96,4	123,5	136,8	145,1	151,7	159,7	166,4
– na 100 osob 20–24 letých	14,0	14,3	15,3	15,9	16,7	18,0	19,5
Nezaměstnanost (neumístění uchazeči)							
– v tis. (31.12.)	39,4	153,0	186,3	268,9	386,9	487,6	457,4
– v %	0,7	2,9	3,5	5,2	7,5	9,4	8,8
z úhrnu ve věku do 25 let v tis.	.	42,7	51,9	89,9	127,9	143,8	120,0
podíl neumístěných ² (v %)							
– ve věku 20–24 let muži	.	6,0	4,8	6,1	10,3	14,3	14,5
– ve věku 20–24 let ženy	.	4,4	4,1	9,0	12,6	15,5	13,8
– ve věku 25–29 let muži	.	3,4	2,9	3,8	6,0	6,5	6,5
– ve věku 25–29 let ženy	.	7,3	5,1	9,8	12,9	14,2	13,7
Pracovní neschopnost pro nemoc a úraz							
– průměrný podíl (v %)	4,80	6,15	6,05	6,25	5,82	5,95	6,46
– průměrná doba trvání (dny)	18,4	24,4	25,8	26,3	26,8	26,1	28,0
– počet případů na 100 pojištěných	95,3	91,9	85,8	86,7	79,2	83,3	84,4

¹Občanské republiky, denní studium.

²Údaje za 4. čtvrtletí.

Větší konkurence na pracovním trhu vede k častějšímu studiu a k delší kvalifikační přípravě. Počátkem 90. let např. studovala na vysokých školách sedmina mladých lidí příslušných generací, koncem 90. let to byla již pětina, přičemž zájem o vysokoškolské studium není zdaleka uspokojen. Je logické, že víceleté studium a na ně navazující získávání praxe a další kvalifikace nutně posunují i při pozitivním přístupu k rodině uzavírání manželství a rození dětí do vyššího věku. Dřívější studentská manželství, významně sociálně podporovaná a někdy zvýhodňující i průběh studia, se stala neopakovatelnou minulostí; zřejmě nedochází ani k jejich náhradě nesezdaným soužitím studentů, zvláště z finančních nebo bytových důvodů.

Kauzální vztahy výše naznačených podmínek demografického chování populace Česka v 90. letech nejsou přímo kvantifikovatelné. Nelze prokázat, do jaké míry je současná situace projevem neuspokojených představ o podmínkách, a to nejen finančních, požadovaných od společnosti pro zahájení partnerského soužití (ať legitimního nebo nesezdaného) a hlavně pro rozhodnutí o narození dítěte (dětí). Nelze přehlédnout, že často pohodlnější život mladých lidí, kterým jsou rodiči poskytovány zpravidla bezplatně „hotelové“ služby, může vést k určitému návyku životního stylu bez odpovědnosti za partnera a děti a v důsledku toho i k častějšímu pozdějšímu odmítnutí partnerského soužití a dětí vůbec. Teprve za několik let bude možné odpovědět na takto položené otázky, především až se vyrovná průměrný věk při vstupu do manželství a matek při rození dětí s hodnotami, které již dnes existují v západoevropských zemích. Zároveň je však nutno vidět negativní vlivy vyplývající ze sociální situace značného počtu mladých lidí. Proto ze všech těchto hledisek je chování dnešní mladé generace možno hodnotit celkově jako odpovědné se snahou minimalizovat osobní životní rizika.

Poznání populačního vývoje a jeho podmíněností může vyústit v diskusi o nutnosti populační politiky jako politiky samostatné nebo jako součásti politiky sociální, politiky rodinné, migrační atd. Tyto otázky jsou nesporně důležité pro zaměření politiky každého státu, přesahují však rámec objektivní analýzy demografických procesů a jsou spíše reflektovány v programech různých politických stran. Z těchto důvodů jsme se podobně jako v minulých letech těmito aspekty nezabývali.

Předkládaná analýza populačního vývoje Česka zahrnuje celé období od počátku 90. let. Jednotlivé kapitoly autorsky zpracovali Miroslava Mašková (Věková struktura), Lenka Beranová (Sňatečnost), Kryštof Zeman (Rozvodovost), Vladimíra Kantorová (Porodnost), Tomáš Sobotka (Potratovost), Tomáš Kučera a Boris Burcin (Úmrtnost), Dagmar Bartoňová (Migrace a Změny počtu obyvatelstva), Milan Kučera (Pohyb obyvatelstva v letech 2001–2002) a Boris Burcin s Tomášem Kučerou (Prognóza vývoje obyvatelstva České republiky do roku 2050).

Analýza populačního vývoje vycházela z každoročně zpracovaných údajů o pohybu obyvatelstva, jak je publikoval Český statistický úřad (Pohyb obyvatelstva v daném roce, Bilance obyvatelstva podle rodinného stavu, Stavby obyvatelstva okresů a měst, Základní informace z definitivních výsledků sčítání lidu, domů a bytů 2001). Některé údaje z nestandardního zpracování poskytl Miroslav Šimek, vedoucí oddělení demografické statistiky ČSÚ, jemuž za to patří náš dík. Předběžné údaje o pohybu

V daných sociálních podmínkách života značné části mladých lidí se musí považovat jejich demografické chování za odpovědné

obyvatelstva za rok 2001 byly převzaty z článku Terezie Kretschmerové Vývoj obyvatelstva České republiky v roce 2001, uveřejněného v revue Demografie č. 3, 2002. Údaje o potratech zpracoval a publikoval Ústav pro zdravotnické informace a statistiku (ÚZIS) při Ministerstvu zdravotnictví ČR.

○ ○ ○

Přesně nespecifikované neúplně zjištěné početní údaje při sčítáních 1991 a zvláště 2001 spolu s neúplností dat o počtech vystěhovalých zejména od roku 1994 vedly k rozdílům mezi bilancí obyvatelstva ke konci roku 2000 a výsledky nového sčítání. Přitom v datech sčítání bylo „navíc“ započteno 70 tis. cizinců s povolením dlouhodobého pobytu. Nesoulad bilance a výsledků sčítání se projevil také ve věkovém složení obyvatelstva a ve struktuře osob starších 15 let podle rodinného stavu. Menší část rozdílů je vysvětlitelná tím, že u 3,5 tis. sečtených osob nebyl zjištěn věk a u 56,5 tis. nebyl zjištěn rodinný stav.

I přes tyto rozdíly se celkově potvrdila správnost vedených bilancí obyvatelstva, takže není nutné nijak přehodnocovat závěry analýz populačního vývoje opírající se o ukazatele vypočítané podle věku, případně věku a rodinného stavu současně. V tab. 1.11 jsou záměrně uvedeny vedle sebe jak data nebo výpočty z bilancí obyvatelstva ke konci roku 2000, tak z výsledků sčítání 2001, jak je publikoval bez dalších podrobnějších specifikací Český statistický úřad. Tím je umožněno vzájemné srovnání, které se ovšem po převodu dat sčítání ke stavu 1. ledna 2001 dále nepatrně zpřesní.

Tab. 0.2: Charakteristiky populačního vývoje České republiky v letech 1950–1989

Ukazatel	Období (průměr let)							
	1950–1954	1955–1959	1960–1964	1965–1969	1970–1974	1975–1979	1980–1984	1985–1989
Sňatky	81 221	70 943	77 233	86 666	95 078	92 029	78 981	81 757
– na 1 000 obyvatel	8,9	7,5	8,0	8,8	9,6	9,0	7,7	7,9
Úhrnná mužů	99,0 ²	.	97,4	95,8	96,9	97,8	96,2	95,7
sňatečnost ¹ ženy	98,7 ²	.	95,9	94,7	94,5	93,2	89,6	89,6
Průměrný mužů	25,8 ²	.	24,3	24,3	24,4	24,5	24,7	24,6
věk ženy	22,4 ²	.	21,3	21,7	21,6	21,4	21,7	21,8
Redukované mužů	.	.	98,6	91,0	96,5	99,5	91,3	93,0
sňatky ženy	.	.	105,6	95,4	92,3	88,8	84,6	88,1
Rozvody	10 535	12 872	14 039	18 036	23 553	26 080	28 496	30 623
– na 1 000 obyvatel	1,16	1,35	1,45	1,83	2,38	2,56	2,76	2,96
– na 1 000 manželství	4,65	5,45	5,83	7,24	9,27	9,98	10,97	11,86
Úhrnná rozvodovost	.	.	21,1 ³	.	33,3 ³	.	38,5 ³	.
Živě narození	179 001	150 911	139 343	141 530	168 334	182 386	142 870	132 236
– na 1 000 obyvatel	19,6	15,9	14,4	14,4	17,0	17,9	13,8	12,8
Úhrnná plodnost	2,71	2,40	2,19	1,96	2,16	2,35	2,00	1,92
Hrubá míra reprodukce	1,31	1,16	1,07	0,95	1,05	1,15	0,97	0,94
Čistá míra reprodukce	1,24	1,12	1,04	0,92	1,02	1,12	0,95	0,92
Narození mimo manželství								
– v %	5,8	5,6	4,7	5,3	4,9	4,7	6,4	7,5
Průměrný věk matek	27,1	26,2	25,4	25,2	25,1	25,0	24,6	24,7
Potraty	.	45 162	79 741	85 317	83 180	80 689	91 216	113 474
v tom:								
na žádost	.	55 474 ⁵	66 327	68 195	63 698	60 385	73 921	98 011
samovolné ⁴	.	.	13 414	17 122	19 482	20 304	17 295	15 463
celkem ⁴		53,7	56,7	59,9	49,1	44,0	63,5	85,4
Na 100								
narozených								
na žádost		40,6	43,6	47,8	37,6	32,9	51,5	73,8
samovolné ⁴		13,1	13,1	12,1	11,5	11,1	12,0	11,6
Interrupce ze 100								
ukončených těhotenství	.	26,4	27,8	29,9	25,2	22,9	31,5	39,8
Zemřelí	100 412	95 274	99 053	111 141	123 231	126 169	132 674	128 982
– na 1 000 obyvatel	11,0	10,0	10,3	11,3	12,5	12,4	12,9	12,5
Kojenecká úmrtnost ⁶	46,8	25,1	19,8	22,1	19,7	18,1	15,2	11,6
Novorozenecká úmrtnost ⁶	22,3	14,0	12,8	16,2	15,2	13,4	10,5	8,0
Perinatální úmrtnost ⁶	31,3	21,4	19,2	21,2	19,8	17,3	13,9	10,5
Přirozený přírůstek	78 589	55 637	40 290	30 389	45 103	56 217	10 196	3 254
– na 1 000 obyvatel	8,6	5,9	4,1	3,1	4,5	5,5	0,9	0,3
	1949–1951		1960–1961		1970		1980–1984	1985–1989
Naděje dožití								
muži věk 0	62,16		67,55		66,12		67,14	67,82
muži věk 60	14,96		15,12		14,09		14,38	14,59
ženy věk 0	66,97		73,41		73,01		74,25	75,03
ženy věk 60	16,87		18,34		17,95		18,38	18,81

¹Výpočet z tabulek sňatečnosti svobodných.

²Výpočet z tabulek sňatečnosti svobodných za období 1949–1950.

³Úhrnná rozvodovost v letech 1960–1961, 1970–1971 a 1980–1981.

⁴Včetně nezjištěného druhu potratu, bez mimoděložních těhotenství.

⁵Průměr za roky 1958–1959.

⁶Od roku 1965 návrat k mezinárodním definicím.

Tab. 0.3: Přirozený pohyb obyvatelstva v letech 1960–2001

Průměr let, rok	Střední stav obyvatelstva	Sňatky	Rozvody	Živě narození	Potraty ¹		Zemřelí		Přirozený přírůstek
					celkem	z toho interrupce	celkem	z toho do 1 roku	
1960–1964	9 653 680	77 233	14 039	139 343	79 741	61 327	99 053	2 761	40 290
1965–1969	9 847 972	86 666	18 036	141 530	85 317	68 195	111 141	3 130	30 389
1970–1974	9 883 684	95 078	23 553	168 334	83 180	63 698	123 231	3 315	45 103
1975–1979	10 184 415	92 029	26 080	182 386	80 689	60 385	126 169	3 296	56 217
1980–1984	10 319 525	78 981	28 496	142 870	91 216	73 921	132 674	2 175	10 196
1985–1989	10 348 786	81 757	30 623	132 236	113 474	98 011	128 982	1 531	3 254
1990–1994	10 331 200	72 292	30 232	121 845	98 544	85 352	121 870	1 166	25
1995–1999	10 305 496	55 041	30 547	91 441	55 761	44 996	112 547	541	–21 106
1981	10 303 208	77 453	27 608	144 438	89 373	71 574	130 407	2 226	14 031
1982	10 314 321	76 978	27 821	141 738	91 531	74 531	130 765	2 130	10 973
1983	10 322 823	80 417	29 319	137 431	92 033	75 037	134 474	1 997	2 957
1984	10 330 481	81 714	30 514	136 941	96 638	79 534	132 188	1 932	4 753
1985	10 336 742	80 653	30 489	135 881	99 357	83 042	131 641	1 694	4 240
1986	10 340 737	81 638	29 560	133 356	99 452	83 564	132 585	1 639	771
1987	10 348 834	83 773	31 036	130 921	122 822	107 717	127 244	1 577	3 677
1988	10 356 359	81 458	30 652	132 667	125 331	110 031	125 694	1 463	6 973
1989	10 362 257	81 262	31 376	128 356	122 110	107 403	127 747	1 280	609
1990	10 362 740	90 953	32 055	130 564	121 802	107 131	129 166	1 410	1 398
1991	10 308 682	71 973	29 366	129 354	117 039	103 124	124 290	1 343	5 064
1992	10 317 807	74 060	28 572	121 705	106 763	93 435	120 337	1 204	1 368
1993	10 330 607	66 033	30 227	121 025	82 477	69 398	118 185	1 028	2 840
1994	10 336 162	58 440	30 939	106 579	64 640	53 674	117 373	847	–10 794
1995	10 330 759	54 956	31 135	96 097	60 114	49 531	117 913	740	–21 816
1996	10 315 353	53 896	33 113	90 446	58 402	48 086	112 782	547	–22 336
1997	10 303 642	57 804	32 465	90 657	55 421	45 022	112 744	531	–22 087
1998	10 294 943	55 027	32 363	90 535	54 099	42 959	109 527	472	–18 992
1999	10 282 784	53 523	23 657	89 471	50 567	39 382	109 768	413	–20 297
2000	10 272 503	55 321	29 704	90 910	45 938	34 623	109 001	373	–18 091
2001p	10 287 482	52 374	31 586	90 715	43 646	32 528	107 755	360	–17 040
Průměr let, rok	Sňatky	Rozvody	Živě narození	Zemřelí	Přirozený přírůstek	Potraty	Interrupce	Rozvody na 100 sňatků	Kojenecká úmrtnost
	na 1 000 obyvatel					na 100 narozených			
1960–1964	8,0	1,45	14,4	10,3	4,1	56,7	43,6	18,2	19,8
1965–1969	8,8	1,83	14,4	11,3	3,1	59,9	47,8	20,8	22,1
1970–1974	9,6	2,38	17,0	12,5	4,5	49,1	37,6	24,8	19,7
1975–1979	9,0	2,56	17,9	12,4	5,5	44,0	32,9	28,3	18,1
1980–1984	7,7	2,76	13,8	12,9	0,9	63,5	51,5	36,1	15,2
1985–1989	7,9	2,96	12,8	12,5	0,3	85,4	73,8	37,5	11,6
1990–1994	7,0	2,93	11,8	11,8	0,0	80,6	69,8	41,8	9,6
1995–1999	5,3	2,96	8,9	10,9	–2,0	60,8	49,0	55,5	5,9
1981	7,5	2,68	14,0	12,7	1,3	61,6	49,3	35,6	15,4
1982	7,5	2,70	13,7	12,7	1,0	64,2	52,3	36,1	15,0
1983	7,8	2,84	13,3	13,0	0,3	66,6	54,3	36,5	14,5
1984	7,9	2,95	13,3	12,8	0,5	70,2	57,8	37,3	14,1
1985	7,8	2,95	13,1	12,7	0,4	72,8	60,8	37,8	12,5
1986	7,9	2,86	12,9	12,8	0,1	74,3	62,4	36,2	12,3
1987	8,1	3,00	12,7	12,3	0,4	93,4	81,9	37,0	12,0
1988	7,9	2,96	12,8	12,1	0,7	94,1	82,6	37,6	11,0
1989	7,8	3,03	12,4	12,3	0,1	94,7	83,3	38,6	10,0
1990	8,8	3,09	12,6	12,5	0,1	92,9	81,7	35,2	10,8
1991	7,0	2,85	12,5	12,1	0,4	90,1	79,4	40,8	10,4
1992	7,2	2,77	11,8	11,7	0,1	87,4	76,5	38,6	9,9
1993	6,4	2,93	11,7	11,4	0,3	67,9	57,1	45,8	8,5
1994	5,7	2,99	10,3	11,4	–1,1	60,4	50,2	52,9	7,9
1995	5,3	3,01	9,3	11,4	–2,1	62,4	51,4	56,7	7,7
1996	5,2	3,21	8,8	10,9	–2,1	64,3	53,0	61,4	6,0
1997	5,6	3,15	8,8	10,9	–2,1	60,9	49,5	56,2	5,9
1998	5,3	3,14	8,8	10,6	–1,8	59,6	47,3	58,8	5,2
1999	5,2	2,30	8,7	10,7	–2,0	56,3	43,9	44,2	4,6
2000	5,4	2,89	8,8	10,6	–1,8	50,4	38,0	53,7	4,1
2001p	5,1	3,07	8,8	10,5	–1,7	48,0	35,8	60,3	4,0

¹Data o potratech za období 1987–1994 jsou uvedena podle publikací Ústavu zdravotnických informací a statistiky ČR a zahrnují pouze potraty žen s trvalým bydlištěm na území ČR („tuzemky“), bez ukončení mimoděložních těhotenství; od roku 1995 za ženy s trvalým pobytem v ČR.

p – předběžné údaje.

Tab. 0.4: Analytické charakteristiky populačního vývoje v letech 1981–2001

Rok	Podíl svobodných ¹ v %				Průměrný sňatkový věk svobodných		Úhrnná rozvodovost ze 100 sňatků	Úhrnná plodnost na 1 ženu	Podíl narozených v %		Průměrný věk matek		Předmanželské koncepce ³ v %
	mužů		žen						mimo manželství	ve 3. + pořadí ²	celkem	1. dítěte	
	ve věku												
	23	50	20	50	mužů	žen							
1981	58,6	10,8	55,4	3,7	24,8	21,7	31,5	2,00	5,9	18,1	24,7	22,4	51,7
1982	58,3	11,0	56,5	4,3	24,7	21,7	32,1	2,00	6,4	18,0	24,6	22,4	53,7
1983	56,2	10,2	56,1	3,9	24,5	21,7	34,2	1,97	6,8	17,6	24,6	22,4	55,8
1984	55,7	9,8	56,4	4,0	24,5	21,7	35,8	1,97	7,3	16,9	24,6	22,4	56,1
1985	56,4	10,3	57,2	4,1	24,5	21,8	35,9	1,95	7,3	16,4	24,6	22,4	55,8
1986	56,5	10,5	56,7	4,1	24,6	21,7	34,9	1,94	7,4	16,1	24,6	22,4	55,7
1987	55,9	9,9	56,4	4,0	24,5	21,7	36,7	1,91	7,2	15,6	24,7	22,4	55,3
1988	56,2	10,7	56,6	4,4	24,5	21,7	36,3	1,94	7,6	15,8	24,7	22,5	54,6
1989	56,0	10,8	57,5	4,7	24,6	21,8	37,2	1,87	7,9	15,2	24,8	22,5	54,2
1990	48,8	8,9	51,8	3,8	24,0	21,4	38,0	1,89	8,6	15,1	24,8	22,5	54,4
1991	57,3	15,1	61,6	8,6	24,7	22,2	34,8	1,86	9,8	14,4	24,7	22,5	50,6
1992	58,0	14,3	63,5	8,2	24,8	22,5	33,9	1,72	10,7	14,4	24,8	22,5	54,1
1993	64,7	18,2	70,4	12,1	25,4	23,2	36,2	1,67	12,7	14,8	25,0	22,6	54,5
1994	72,4	23,6	78,1	17,5	26,2	23,9	37,5	1,44	14,5	15,4	25,4	22,9	54,0
1995	77,0	26,8	83,2	20,0	26,7	24,6	38,4	1,28	15,6	15,1	25,8	23,3	50,8
1996	80,6	28,6	86,7	22,9	27,1	24,9	41,7	1,18	16,9	15,0	26,1	23,7	49,0
1997	83,0	26,9	88,6	21,3	27,7	25,4	41,9	1,17	17,8	14,7	26,4	24,0	48,1
1998	85,8	29,4	90,7	24,4	28,1	25,8	42,9	1,16	19,0	14,4	26,6	24,4	45,4
1999	88,4	31,2	92,3	25,9	28,5	26,2	32,3	1,13	20,6	14,3	26,9	24,6	43,0
2000	90,1	30,4	93,5	25,5	28,9	26,5	41,2	1,14	21,8	14,4	27,2	24,9	41,6
2001p	94,0o	34,6	96,0o	27,7	29,3	26,9	45,0	1,14	23,5	14,5	27,6	25,3	39,5

Rok	Úhrnná umělá potratovost ⁴	Samovolné potraty na 100 narozených dětí	Naděje dožití ve věku				Perinatální úmrtnost ⁵	Přírůstek (úbytek) na 1 000 obyvatel		
			0		60			přirozenou měnou	migrací	celkem
			muži	ženy	muži	ženy				
1981	0,96	12,3	67,18	74,30	14,47	18,46	14,4	1,3	0,1	1,5
1982	1,00	11,9	67,31	74,39	14,41	18,45	14,1	1,0	0,1	1,2
1983	1,01	12,3	67,05	74,26	14,28	18,34	13,3	0,3	0,2	0,5
1984	1,08	12,4	67,35	74,45	14,42	18,46	12,6	0,5	0,2	0,7
1985	1,13	12,0	67,51	74,72	14,42	18,58	11,3	0,4	0,2	0,6
1986	1,14	11,9	67,48	74,62	14,40	18,52	10,9	0,1	0,3	0,4
1987	1,49	11,5	67,86	75,12	14,65	18,90	10,7	0,4	0,3	0,6
1988	1,51	11,5	68,14	75,28	14,79	19,04	10,2	0,7	0,2	0,9
1989	1,50	11,4	68,12	75,39	14,71	19,01	9,3	0,1	0,1	0,2
1990	1,51	11,2	67,58	75,36	14,58	19,08	9,8	0,1	0,1	0,2
1991	1,45	10,7	68,25	75,72	15,02	19,47	9,2	0,4	0,3	0,8
1992	1,32	10,9	68,44	76,14	15,16	19,82	8,4	0,1	1,1	1,3
1993	0,98	10,8	69,20	76,41	15,56	19,85	7,8	0,3	0,5	0,8
1994	0,75	10,2	69,54	76,58	15,91	19,98	6,4	-1,1	1,0	-0,1
1995	0,68	11,0	69,72	76,63	15,89	20,04	6,3	-2,1	1,0	-1,1
1996	0,65	11,3	70,37	77,27	16,25	20,39	6,0	-2,1	1,0	-1,2
1997	0,61	11,4	70,50	77,49	16,39	20,67	5,0	-2,1	1,2	-1,0
1998	0,58	12,3	71,13	78,06	16,71	21,00	5,2	-1,8	0,9	-0,9
1999	0,53	12,4	71,40	78,13	16,85	20,99	5,3	-2,0	0,9	-1,1
2000	0,47	12,4	71,65	78,35	17,02	21,21	4,5	-1,8	0,7	-1,1
2001p	0,44	12,2	72,14	78,45	17,37	21,27	4,3	-1,7	-0,8	-2,5

¹Data z tabulek sňatečnosti.

²Z úhrnu živě narozených.

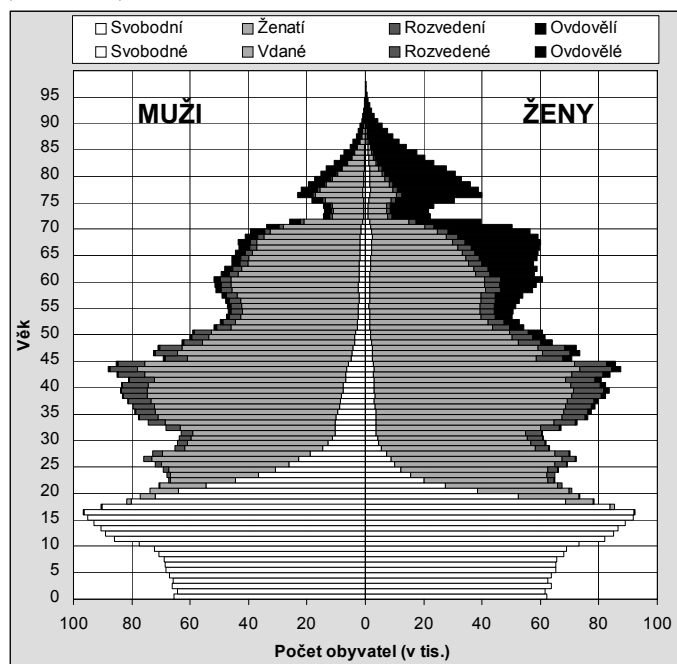
³Živě narozené děti do 8 měsíců po sňatku ze 100 živě narozených v manželství v 1. pořadí.

⁴Údaje za ženy trvale bydlící v ČR („tuzemky“), od roku 1995 za ženy s trvalým pobytem v ČR.

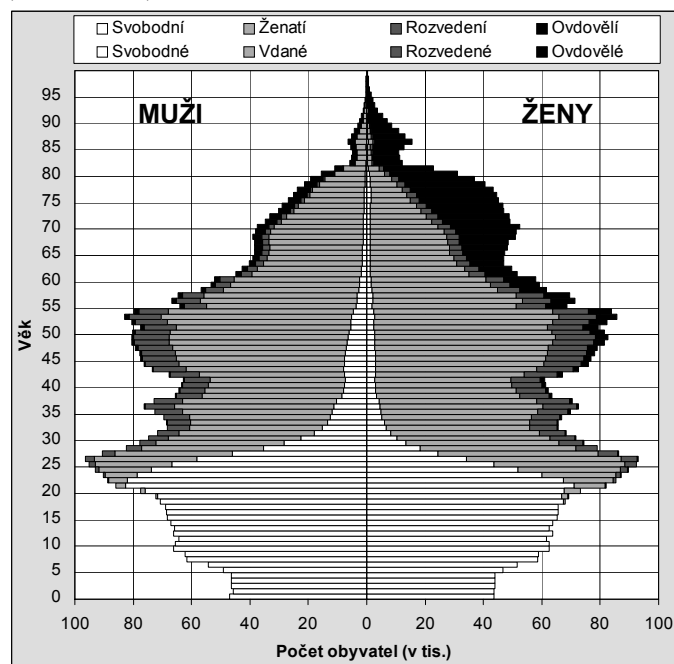
⁵Mrtvě narozené děti a děti zemřelé do 7 dnů z 1 000 narozených.

V demograficky vyspělých zemích, tj. v zemích, které ukončily přechod na nízkou úroveň porodnosti a úmrtnosti v rámci procesu demografické revoluce a k nimž se řadí i Česká republika, mají strukturální změny obyvatelstva mnohem větší význam než má vývoj jeho samotného počtu. Změny složení obyvatelstva podle věku, pohlaví a rodinného stavu se začínají stávat stále významnějším faktorem podmiňujícím jejich celkový sociálně ekonomický vývoj. V těchto zemích se v důsledku dlouhodobě nízké úrovně plodnosti a rostoucí střední délky života rozvíjí a bude se postupně prohlubovat proces demografického stárnutí, při kterém se, jak bývá tento proces nejčastěji charakterizován, mění relativní zastoupení hlavních věkových skupin v populaci. Klesají počty a podíly dětí a postupně bude ubývat, absolutně i relativně, obyvatelstva v produktivním věku, a jedinou početně rostoucí skupinou v populaci se stanou osoby starších věkových skupin. Zhorší se tak ekonomické relace mezi produktivní a neproduktivní složkou populace. Populační stárnutí se stává ve vyspělých zemích nejvíce sledovaným demografickým procesem. Jeho důsledky se dotýkají všech sfér sociálního i ekonomického vývoje; nejzřetelněji se projeví ve fungování stávajících systémů sociálního a zdravotního zabezpečení, neboť ty vznikaly za zcela jiných demografických podmínek. Ekonomové a politici ve vyspělých zemích se v současné době soustřeďují zejména na očekávané zrychlení populačního stárnutí v souvislosti s přechodem početně silných poválečných generací do postaktivního věku v průběhu několika příštích let.

Obr. 1.1a: Věkové složení obyvatelstva podle rodinného stavu (1.1. 1991)

Obr. 1.1b: Věkové složení obyvatelstva podle rodinného stavu (31.12. 2000)

Věková struktura každé populace je výslednicí vývoje úrovně porodnosti, úmrtnosti a migrací, pokud měly větší význam, zhruba minulých sta let. Charakteristickým znakem většiny evropských populací je, že jejich věkové struktury na přelomu 20. a 21. století jsou značně nepravidelné, odrážející vliv událostí z průběhu celého 20. století. Tyto události formovaly počty narozených dětí v jednotlivých kalendářních letech – generace, jejichž další početnost byla ovlivňována intenzitou úmrtnosti a migracemi. Deformace věkových struktur jsou především odrazem kolísání úrovně porodnosti a tyto nepravidelnosti v početnosti generací ovlivnily a dále budou ovlivňovat i postup populačního stárnutí. Vliv obou světových válek a hospodářské krize třicátých let, kdy byla úroveň porodnosti nízká, a poválečných kompenzačních natalitních vln se projevuje u většiny evropských populací; některé další vlivy jsou pak specifické pro jednotlivé země. Pro Českou republiku je to dále vzestup míry porodnosti již od počátku 40. let v době nacistické okupace, její pokles na počátku 60. let související s legalizací umělého přerušování těhotenství, krátké mírné oživení v polovině 60. let v důsledku přijetí pronatalitních opatření a opětovný pokles na konci tohoto období odrážející společensko-ekonomickou krizi. Velmi významně se ve věkové struktuře české populace projevuje prudký vzrůst úrovně porodnosti v první polovině 70. let v důsledku přijetí řady vládních pronatalitních opatření (generace 1974 a 1975 jsou početně nejsilnějšími generacemi v celé populaci) a její současný hluboký pokles od poloviny 90. let,

Ve věkovém složení se stále více projevuje dlouhodobý pokles úrovně porodnosti

**Snížení úrovně
porodnosti
v šedesátých letech
se projevilo ve
středním věku**

kdy mladí lidé reagují na změněnou politickou a sociálně-ekonomickou situaci v zemi po roce 1989. Uvedené výkyvy úrovně porodnosti byly ve většině případů i sekundárními dopady vývoje počtů narozených o generaci dříve, které ovlivnily počet potenciálních matek v daném období. V 90. letech vliv vnějších podmínek pro reprodukci byl mnohem podstatnější než působení vzestupu počtu potenciálních matek pocházejících z natalitní vlny 70. let, a k sekundární vlně zvýšené porodnosti nedošlo.

Výše uvedenými výkyvy v početní velikosti jednotlivých generací byl poznamenán i vývoj demografického stárnutí české populace v poválečných letech do roku 1990. Přestože stárnutí věkové struktury české populace se v souvislosti s ukončením demografické revoluce na území České republiky započalo již v meziválečném období, jeho další vývoj v poválečném období byl pomalý a zdaleka nebyl plynulý. V 50. letech byl brzděn na spodu věkové pyramidy vlnou vysoké poválečné natality i příznivým vývojem kojenecké a dětské úmrtnosti. Na počátku 60. let tak podíl dětí v populaci přesahoval 25 % a podíl osob ve věku nad 65 let nedosahoval 10 %. Léta 60. byla obdobím intenzivnějšího stárnutí jak ze spodu, tak na vrcholu věkové pyramidy vlivem podstatného poklesu počtu dětí do 15 let v populaci a růstu počtu staršího obyvatelstva. Natalitní vlna ze 70. let opět rozšířila bázi věkové pyramidy a postup stárnutí v dalších letech zpomalila. Odrazilo se to i v dočasném mírném zlepšení celkových charakteristik věkového složení jako je průměrný věk, věkový medián a index stáří. K tomu v 80. letech přispíval i vývoj na vrcholu věkové pyramidy, kde se promítal vliv extrémně početně slabých generací narozených během 1. světové války, jejichž příslušníci přesáhli věk 65 let, a vliv zhoršující se úmrtnosti ve středním a vyšším věku, především u mužů. Počet obyvatelstva staršího 65 let tak dočasně i poklesl, což se projevilo také ve snížení jeho relativního zastoupení v populaci v průběhu 80. let z 13,5 % v roce 1980 na 12,6 % v roce 1991. Celkově lze říci, že věková struktura v poválečném období do počátku 90. let byla příznivá: děti do 15 let tvořily více než pětinu populace a podíl obyvatelstva v produktivním věku přesahoval 60%, zatímco podíl staršího obyvatelstva rostl pouze mírně. Relativně nízké byly také indexy ekonomického zatížení, přičemž ve struktuře závislých osob převažovaly děti do 15 let nad obyvateli staršími 60 let. Ani v letech intenzivního stárnutí nepřekročil index stáří 100, tzn. v populaci bylo stále více dětí do 15 let než seniorů ve věku nad 60 let.

Tab. 1.1: Vývoj podílů hlavních věkových skupin a charakteristik věkové struktury obyvatelstva podle dat sčítání 1961–2001

Věková skupina	1961	1970	1980	1991	2001 ¹
0–14	25,4	21,2	23,4	21,1	16,2
15–59	59,7	60,4	59,6	61,1	65,4
60–64	5,3	6,2	3,5	5,2	4,6
65+	9,6	12,2	13,5	12,6	13,8
Celkem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Průměrný věk	35,0	35,8	35,4	36,3	39,0p
Věkový medián	32,2	33,4	33,0	35,4	38,0p
Index stáří	58,7	86,5	72,3	84,4	113,8
Index závislosti I.	42,5	35,1	39,3	34,6	24,7
Index závislosti II.	24,9	30,4	28,4	29,2	28,2
Index ekonomického zatížení	67,4	65,5	67,7	63,8	52,9

¹Sčítání 1.3. 2001.

Index stáří – počet osob ve věku 60 let a starších na 100 dětí ve věku 0–14 let.

Index závislosti I. – počet dětí ve věku 0–14 let na 100 osob ve věku 15–59 let.

Index závislosti II. – počet osob ve věku 60 a více let na 100 osob ve věku 15–59 let.

Index ekonomického zatížení – počet dětí ve věku 0–14 let a počet osob ve věku 60 a více let na 100 osob ve věku 15–59 let.

V 90. letech pokračovaly ve věkovém složení posuny početně rozdílných generací do vyššího věku, které dále ovlivnily početní vývoj i relace hlavních věkových skupin a také postup populačního stárnutí v tomto období (z důvodu posuzování dlouhodobých trendů se stále užívá vymezení hlavních makroekonomických skupin věkovými hranicemi 15 a 60 let, přestože již plně neodpovídají skutečnosti; zejména k nástupu do ekonomické aktivity dochází většinou později než v 15 letech). K nejvýznamnější změně v populaci došlo v počtu a zastoupení dětí do 15 let. Od roku 1991 zaznamenával počet dětí mladších 15 let trvalý pokles téměř stabilně okolo 50 tis. ročně. Především byl ukončen přesun početně silných generací z baby-boomu 70. let z dětské kategorie do skupiny obyvatelstva v produktivním věku, které byly nahrazovány početně slábnoucími generacemi narozených v letech 80. a z první poloviny 90. let. Ve druhé polovině 90. let souvisely pokračující úbytky dětí se skokovitým poklesem úrovně porodnosti v letech 1994–1996, kterým se začal vytvářet další nový zářez ve věkovém složení. Během posledního desetiletí 20. století tak ubylo v české populaci více jak půl milionu dětí ve věku 0–14 let (23 % počtu z počátku 90. let). Při stagnaci celkového počtu obyvatelstva se tak podíl této věkové skupiny v obyvatelstvu prudce snížil téměř o 5 procentních bodů z 21 % na 16 %, historicky dosud nejnižší zaznamenanou hodnotu.

K příznivým změnám došlo u kategorie osob ve věku potenciální ekonomické aktivity. Jejich počty se v průběhu 90. let zvyšovaly, i když se zpomalujícím tempem, a podíl v populaci vzrůstal. Stabilizace počtu v roce 2000 však naznačuje, že šlo o dočasný stav. Tuto věkovou kategorii začínají opouštět početnější ročníky narozených ve 40. letech a při pohledu na věkovou pyramidu nelze očekávat, že se situace změní. Po roce 2005 je nutné počítat v důsledku dalších generačních posunů (jak přes hranici 60 let, tak přes hranici 15 let) s postupnými úbytky obyvatelstva v produktivním věku.

I při početní nevyrovnanosti generací narozených v letech 1930–1939 dosahujících v průběhu 90. let věku 60 let se počet obyvatelstva v poproduktivním věku téměř neměnil; pohyboval se nad 1,8 mil. osob a podíl této věkové kategorie se stabilizoval na 18 % populace. Mírný růst počtu obyvatelstva ve věku nad 65 let byl více či méně kompenzován úbytky ve věkové skupině 60–64 let, které byly dány vstupem slabých populačních ročníků ze 30. let do tohoto věku. Postupným přesouváním deformací do vyššího věku se však tato situace začíná měnit. Od konce 90. let začal počet 60–64letých opět stoupat, což se projevilo i v markantnějším početním vzestupu celé skupiny v poproduktivním věku v průběhu roku 2000 (došlo k nárůstu o 22 tis. osob). Stagnaci početního vývoje staršího obyvatelstva v minulém desetiletí ovlivnila i vysoká intenzita úmrtnosti od středního věku v předcházejících třiceti letech, naopak příznivý vývoj intenzity úmrtnosti ve středním a vyšším věku po roce 1990 se začíná projevovat jako faktor přispívající k růstu počtu seniorů.

Počty a zastoupení starších osob se zatím neměnily

Tab. 1.2: Složení obyvatelstva podle hlavních věkových skupin (k 1.1. daného roku)

Věková skupina	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001 ¹
Počty osob (v tis.)											
0–14	2 176	2 121	2 065	2 010	1 948	1 893	1 843	1 795	1 752	1 707	1 655
15–59	6 292	6 347	6 406	6 466	6 526	6 571	6 609	6 647	6 674	6 698	6 688
60–64	535	530	527	515	503	485	469	456	453	455	473
65+	1 302	1 315	1 328	1 343	1 356	1 372	1 388	1 402	1 411	1 418	1 411
60+	1 837	1 845	1 855	1 858	1 859	1 857	1 857	1 857	1 864	1 873	1 884
Celkem	10 305	10 313	10 326	10 334	10 333	10 321	10 309	10 299	10 290	10 278	10 230
Podíl z úhrnu obyvatelstva (v %)											
0–14	21,1	20,6	20,0	19,4	18,9	18,3	17,9	17,4	17,0	16,6	16,2
15–59	61,1	61,5	62,0	62,6	63,2	63,7	64,1	64,5	64,9	65,2	65,4
60–64	5,2	5,1	5,1	5,0	4,9	4,7	4,5	4,4	4,4	4,4	4,6
65+	12,6	12,9	13,0	13,0	13,1	13,3	13,5	13,6	13,7	13,8	13,8
60+	17,8	18,0	18,0	18,0	18,0	18,0	18,0	18,0	18,1	18,2	18,4
Charakteristiky věkové skladby											
Průměrný věk	36,3	36,5	36,6	36,8	37,0	37,3	37,6	37,9	38,2	38,5	.
Věkový medián	35,4	35,6	35,9	36,0	36,2	36,4	36,6	36,8	37,1	37,3	.
Index stáří ¹	84,4	87,0	89,8	92,5	95,4	98,1	100,8	103,5	106,4	109,7	113,8
Index závislosti I.	34,6	33,4	32,2	31,1	29,8	28,8	27,9	27,0	26,3	25,5	24,7
Index závislosti II.	29,2	29,1	29,0	28,7	28,5	28,3	28,1	27,9	27,9	27,9	28,2
Index ekonomického zatížení	63,8	62,5	61,2	59,8	58,3	57,1	56,0	55,0	54,2	53,5	52,9

¹Sčítání 1.3. 2001 (3 tis. osob s nezjištěným věkem).

Z hlediska ekonomické zátěže obyvatelstva v produktivním věku byla 90. léta ještě příznivější než předchozí období. Počet závislých osob připadajících na 100 osob ve věku ekonomické aktivity se snížil v jejich průběhu z 64 na 53. Podstatnou měrou se na tom podílel trvalý pokles počtu dětí do 15 let. Z naznačených trendů ve vývoji hlavních věkových skupin však vyplývá, že dochází k obratu a zatíženost obyvatelstva ve věku ekonomické aktivity začne opět stoupat. Především se zhorší relace mezi poproduktivní a produktivní složkou populace. Podstatné z ekonomického hlediska nebude pouze samotné zvýšení indexu ekonomické zátěže, ale i změna struktury závislých osob. Mnohem výraznější podíl budou v ní představovat osoby v postaktivním věku, a jak prokazují analýzy, na jednu osobu v tomto věku jsou vázány 2–3 krát vyšší sociální výdaje než na jednu osobu v dětském věku.

Populační stárnutí mělo v 90. letech poněkud zvláštní průběh zapříčiněný historicky vzniklými deformacemi věkové struktury, brzdícím efektem natalitní vlny 70. let i současným hlubokým a rychlým poklesem úrovně porodnosti. Měřeno relativním zastoupením osob ve věku nad 65 let stárnutí postupovalo velmi mírným tempem, a teprve ve druhé polovině 90. let dosáhl podíl seniorů ve věku nad 65 let opět stejné úrovně jako na přelomu 70. a 80. let, kdy byl doposud nejvyšší (13,5 %). Intenzivní stárnutí však probíhalo především ze spodu věkové pyramidy poklesem podílu dětí v populaci. Pokračující stárnutí po roce 1990 charakterizuje i trvalý růst průměrného věku a věkového mediánu a zvláště indexu stáří. Od roku 1997 již začaly početně převažovat osoby ve věku nad 60 let nad dětmi do 15 let.

V populaci Česka je vyšší počet starších lidí než dětí

Z hlediska úrovně stárnutí není však situace uvnitř republiky homogenní. V důsledku vnitřních migračních pohybů ve druhé polovině 20. století (dosidlování pohraničí, migrace na Ostravsko a později do severočeské uhelné pánve) si okresy v těchto oblastech stále udržují relativně mladou věkovou strukturu s nízkými podíly staršího obyvatelstva. Roli zde hraje i vyšší podíl romského etnika. Relativně nejstarší je naopak obyvatelstvo Prahy a dalších městských okresů (Brno, Plzeň) s více než jednou pětinou obyvatel ve věku nad 60 let, což vyplývá především z nízkých úrovní plodnosti v těchto velkoměstech i nízké úrovně imigrace. Výrazně starší věkovou strukturu lze pozorovat také v řadě okresů západních, středních a jižních Čech i střední Moravy, kde působila dlouhodobá emigrace mladých lidí do větších center.

Tab. 1.3: Okresy s nejnižším a nejvyšším podílem obyvatelstva ve věku nad 60 let (data sčítání 2001)

Okresy s nejnižšími podíly				Okresy s nejvyššími podíly			
Okres	%	Okres	%	Okres	%	Okres	%
Česká Lípa	14,3	Bruntál	15,2	Hl.m. Praha	20,7	Kolín	20,0
Český Krumlov	14,8	Jeseník	15,9	Brno-město	20,5	Písek	19,9
Tachov	14,8	Nový Jičín	16,3	Plzeň-město	20,3	Plzeň-jih	19,9
Sokolov	14,8	Cheb	16,4	Rokycany	20,2	Hradec Králové	19,9
Chomutov	14,9	Most	16,4	Pelhřimov	20,1	Pardubice	19,8

**Regionální rozdíly
v úrovni
demografického
stárnutí zůstávají
zachovány**

Nejvýznamnějším dopadem populačního vývoje v 90. letech do věkové struktury se stal podstatný pokles počtů narozených dětí v letech 1994–1996, které se od roku 1996 stabilizovaly na 90 tis. narozených dětí ročně, což je téměř o třetinu méně než ve druhé polovině 80. let. Plně již tímto vývojem byly zasaženy počty nejmenších dětí i dětí v předškolním věku. V populaci je nyní o 30 % méně dětí ve věku 0–2 a 3–5 let než na počátku 90. let. Skokovitá povaha poklesu narozených vždy dočasně zvýraznila meziroční úbytky dětí příslušných věkových kategorií. V letech 1994–1996 nejintenzivněji ubývalo nejmenších dětí, v letech 1997–1999 dětí 3–5letých. V roce 2000 došlo k prudšímu poklesu počtu již i šestiletých dětí nastupujících do základních škol, což se projevilo též v počínajícím podstatnějším poklesu celkového počtu žáků prvního stupně základních škol, který během posledních deseti let zaznamenal jinak pouze minimální změny.

Tab. 1.4: Věkové složení obyvatelstva do 23 let věku (k 1.1. daného roku)

Věková skupina	Počty osob v tisících						Podíl z úhrnu obyvatelstva (v %)					
	1991	1995	1998	1999	2000	2000*	1991	1995	1998	1999	2000	2000*
0–2	384	346	276	271	270	270	3,7	3,6	2,7	2,6	2,6	2,6
3–5	392	382	347	322	291	276	3,8	3,7	3,4	3,1	2,8	2,7
6–9	548	522	512	503	498	476	5,3	5,1	5,0	4,9	4,9	4,6
10–14	852	698	661	656	648	643	8,3	7,1	6,4	6,4	6,3	6,3
15–18	711	701	598	565	549	541	6,9	7,0	5,8	5,5	5,3	5,3
19–23	699	862	909	889	853	811	6,8	7,9	8,8	8,7	8,3	7,9
Celkem	3 586	3 511	3 303	3 206	3 109	3 017	34,8	34,4	32,1	31,2	30,2	29,4

Poznámka: Údaje za rok 2000 v této i ve všech dalších tabulkách označené * jsou výsledkem bilancí ke konci roku 2000, vedených od sčítání 1991. Data k 1. lednu 2001 budou vycházet již z výsledků sčítání v roce 2001, které v době zpracování studie nebyly v podrobném členění ještě k dispozici. Na rozdíl od časové řady 1991–2000 se tedy údaje k 31.12. 2000 a 1.1. 2001 budou od sebe vzájemně lišit.

**Počty dětí a mládeže
se stabilizují na stále
nižší úrovni**

Ve vývoji počtů starších dětí a mládeže hrál rozhodující úlohu postupný posun natalitní vlny z let 1973–1979 do vyššího věku a její nahrazování méně početnými generacemi narozených v 80. letech. Děti ve věku 10–14 ubývalo nejintenzivněji v první polovině 90. let, mládeže ve věku 15–18 pak v letech 1995–1998. Celkově počty osob v těchto věkových skupinách poklesly o jednu čtvrtinu. Zlom v pozvolném snižování úrovně porodnosti, ke kterému došlo v roce 1980, se projevil v prudkém meziročním snížení počtů 15letých v roce 1995 a následně 18letých v roce 1998. Počty mládeže ve věku 19–23 let, tedy ve věku obvyklého nástupu do zaměstnání nebo studia na vysokých školách, se až do počátku roku 1997 intenzivně zvyšovaly; v období 1991–1996 vzrostl jejich počet ze 700 na 911 tis. V posledních letech byl však tento nárůst vystřídán opět poklesem jejich počtů, takže koncem roku 2000 již bylo mládeže v tomto věku opět o 100 tis. méně.

Postupným posunem početně silných generací narozených v baby-boomu 70. let se významně neměnily pouze počty žáků, studentů a osob vstupujících do zaměstnání a celkový počet obyvatelstva v produktivním věku. Z demografického hlediska je podstatné, že se během 90. let v populaci značně posílil počet mužů a žen ve věku vysoké intenzity sňatečnosti a plodnosti. Vrchol natalitní vlny dosáhl na počátku

roku 1995 věku 20 let a vlivem toho se celkový počet osob ve věku 20–24 let zvýšil oproti roku 1991 o 138 tis., tj. o 20 %. Vzhledem k tomu, že věková skupina 20–24letých byla ještě na konci 80. let charakterizována nejvyšší úrovní sňatečnosti a plodnosti, očekávalo se, že dojde k podstatnějšímu zvýšení počtu mladých manželství a následně počtu narozených dětí. Tyto úvahy o vzniku sekundární natalitní vlny se ukázaly jako mylné. Změna vnějších sociálně ekonomických podmínek byla od počátku transformace natolik výrazná, že mladí lidé začali své první sňatky a tím současně i narození prvních dětí odkládat. Očekávaná natalitní vlna se nevytvořila. V průběhu dalších let přešly postupně všechny početně silné ročníky ze 70. let do věku nad 20 let a udržovaly stále vysokou početnost skupiny 20–24letých. Na konci roku 2000 se vrchol vlny posunul do věku 26 let, a díky tomu ve druhé polovině 90. let více než o čtvrtinu vzrostl i počet mladých lidí ve věku 25–29 let.

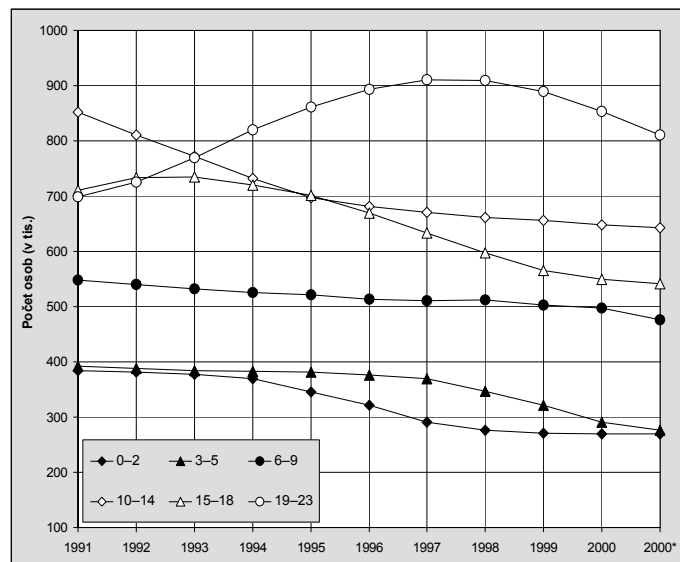
Tab. 1.5: Počty dětí ve vybraných věkových jednotkách předškolního a školního věku (v tis.; k 1.1. daného roku)

Věk	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2000*	Rozdíl 2000*–1991
3	128	130	126	128	128	121	120	106	96	90	90	–38
6	134	133	131	128	130	126	128	129	121	120	106	–28
15	187	182	177	174	168	151	141	139	135	134	134	–53
18	160	176	189	187	182	177	174	168	151	141	139	–21

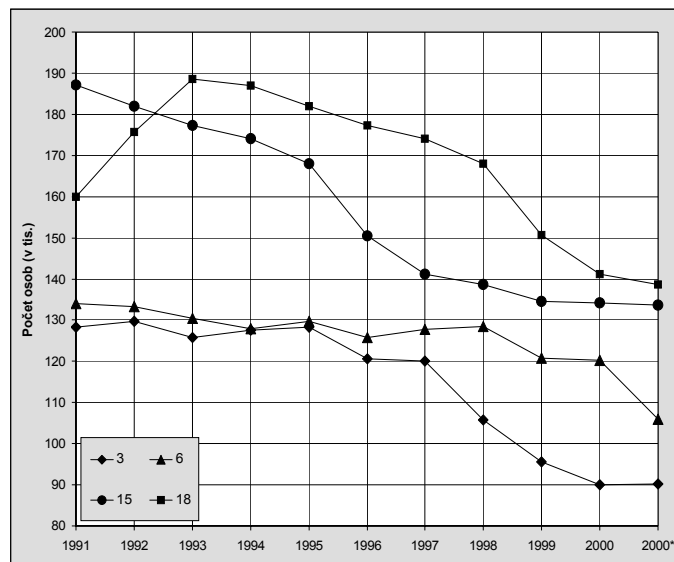
Odkládáním sňatků, případně jejich odmítáním, se podstatně zvýšily podíly svobodných mladých lidí a zároveň úměrně tomu prudce poklesly podíly ženatých a vdaných, nejvíce ve věku do 25 let. Avšak i ve věku 25–29 let je v současné době více než polovina mužů a téměř třetina žen stále svobodných, přičemž na počátku transformace činily odpovídající podíly pouze 28 %, resp. 11 %. Rozdíly v podílech svobodných mužů a žen vyplývají z nižšího sňatkového věku žen. V populaci se tak vytvořil obrovský potenciál mladých svobodných lidí, který však zůstává vzhledem k tomu, že téměř 80 % dětí se stále ještě rodí v manželství, dosud reprodukčně nevyužit. Podíly rozvedených mladých mužů i žen ve věku do 25 let se snížily, což bylo především důsledkem výrazného poklesu intenzity sňatečnosti svobodných v tomto věku.

**Stále dochází
k dalšímu odkládání
sňatků do vyššího věku**

Obr. 1.2: Počty dětí a mládeže podle věkových skupin předškolního a školního věku (bilance k 1.1. daného roku)

Obr. 1.3: Počty dětí ve vybraných věkových jednotkách předškolního a školního věku (bilance k 1.1. daného roku)

Hluboké nepravidelnosti ve věkovém složení české populace ovlivnily i vývoj uvnitř široké věkové skupiny obyvatelstva v produktivním věku a způsobily změny v jeho skladbě. Nejvýraznější změnu představoval nárůst počtu obyvatel ve věku 45–54 let, který za celé období činil téměř 400 tis. osob, což odpovídá přírůstku 33 %. Vývoj v této kategorii, která je v současnosti nejpočetnější v rámci obyvatelstva v aktivním věku, souvisel s přesouváním silných válečných a zejména poválečných ročníků 1946–1951 do daného věkového pásma. Posunem poválečné natalitní vlny do vyššího věku naproti tomu intenzivně ubývalo obyvatelstva ve věku 35–44 let, početně nejvýraznější věkové skupiny v rámci obyvatelstva v produktivním věku na počátku 90. let, neboť tohoto věku se postupně v minulém desetiletí dožívali muži a ženy narození v padesátých letech a na počátku šedesátých let, kdy porodnost klesala. Ve druhé polovině devadesátých let začalo opět díky vstupu početnějších ročníků z počátku 70. let intenzivněji přibývat 25–34letých a v současné době jsou druhou nejpočetnější skupinou v produktivním věku.

V nejbližších několika letech lze očekávat, že jejich počty i nadále porostou, tak jak se postupně celá natalitní vlna bude přesouvat přes hranici 25 let. Nejméně početnou skupinou na trhu práce s pouze malými meziročními změnami byla téměř po celá 90. léta skupina 55–64letých. Tvořily ji generace narozených v době hospodářské krize ve třicátých letech. Šlo však pouze o dočasný jev, neboť ke konci devadesátých let začaly spodní věkovou hranici této kategorie překračovat početně silnější válečné generace, takže počet osob těsně před koncem ekonomické aktivity a přecházejících do důchodu se začal významněji zvyšovat.

Tab. 1.6: Počty osob ve věku 20–30 let (v tis.; k 1.1. daného roku)

Rok	Věk										
	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30
Muži											
1991	73,9	70,8	67,5	67,9	69,1	72,1	75,9	72,8	65,3	64,4	63,6
1995	96,2	90,2	81,8	77,3	74,2	71,1	67,7	68,1	69,2	72,2	76,0
2000	86,0	88,8	90,4	92,9	95,1	96,4	90,5	82,2	77,8	74,7	71,7
2000*	77,4	85,9	88,7	90,4	92,9	95,1	96,4	90,5	82,2	77,9	74,8
Ženy											
1991	70,7	67,4	64,8	65,0	66,1	69,2	72,3	70,1	63,1	62,0	61,0
1995	92,3	85,5	78,4	73,7	71,1	67,8	65,1	65,3	66,3	69,4	72,4
2000	82,0	85,3	87,0	89,5	92,3	92,8	86,1	79,0	74,3	71,7	68,2
2000*	73,3	82,0	85,3	87,0	89,5	92,4	92,9	86,2	79,1	74,4	71,7

Vrchol demografické vlny 70. let se posunul do věku 25–26 let

Ve středním věku dochází obecně ke změně poměru pohlaví. Mírná převaha chlapců při narození daná biologicky, která se projevuje vyšším zastoupením mužů než žen v mladším věku, je vlivem vyšší intenzity úmrtnosti mužské části populace po celé životní období postupně redukována a zhruba od věku 45 let začínají v populaci převažovat ženy. Jde o jev charakteristický pro všechny vyspělé země. V naší republice nabyla před rokem 1990 převaha žen ve vyšším středním a předdůchodovém věku poněkud výraznější podobu vzhledem k intenzivnější mužské nadúmrtosti v 70. a 80. letech v tomto věku i větším zastoupením mužů v emigraci z let před rokem 1989. V devadesátých letech se značné rozdíly v úrovni úmrtnosti mezi oběma pohlavími mírně snížily a poklesla tak i početní převaha žen ve věku 45–59 let.

Zlepšování úrovně úmrtnosti ve středním věku se projevilo i v poklesu počtu ovdovělých v tomto věku, zejména žen. K nárůstu podílu vdáných a ženatých díky tomu však nedošlo. Naopak bylo zaznamenáno snížení podílu mužů a žen žijících v manželství ve všech věkových skupinách až do šedesáti let věku, a to v souvislosti s dlouhodobým snižováním úrovně sňatečnosti a trvalým růstem rozvodovosti, k čemuž v devadesátých letech přispělo i snížení intenzity opakovaných sňatků. Podíly svobodných a rozvedených mužů a žen ve středním věku měly v důsledku toho stoupající tendenci. V populaci je relativně nejvíce rozvedených stále ve věku 40–49 let – na konci roku 2000 již 15 % mužů a 17 % žen daného věku. Lze předpokládat, že část těchto osob žije s partnery v nesezdaných soužitích. Jejich počty bude možné lépe specifikovat, podobně jako u neformálních manželství mladých lidí, až ze zpracování dat censu 2001.

Tab. 1.7: Poměr pohlaví (počet žen na 100 mužů)

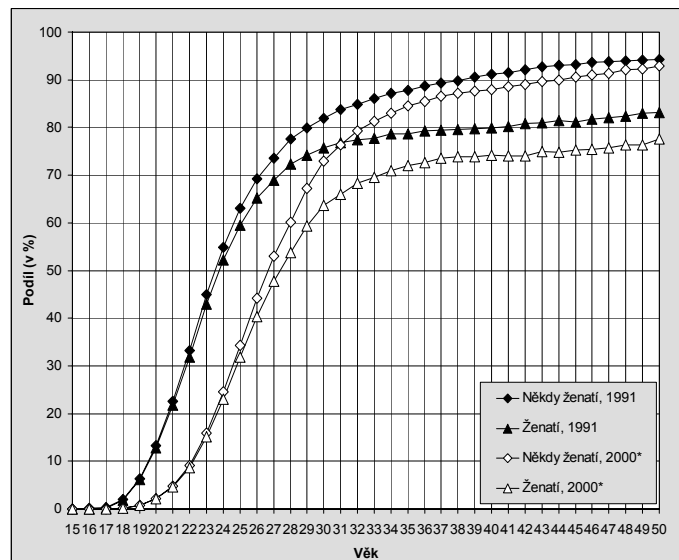
Rok	Věková skupina							Celkem
	0–14	15–29	30–44	45–59	60–69	70–79	80+	
1991	95,3	95,7	98,4	105,6	129,8	165,4	240,7	106,1
1995	95,2	95,7	98,0	104,5	126,2	163,7	235,7	105,8
2001	94,9	95,8	96,7	103,4	121,1	161,7	236,2	105,3

1991 – sčítání, 1995 – k 1.1., 2001 – sčítání.

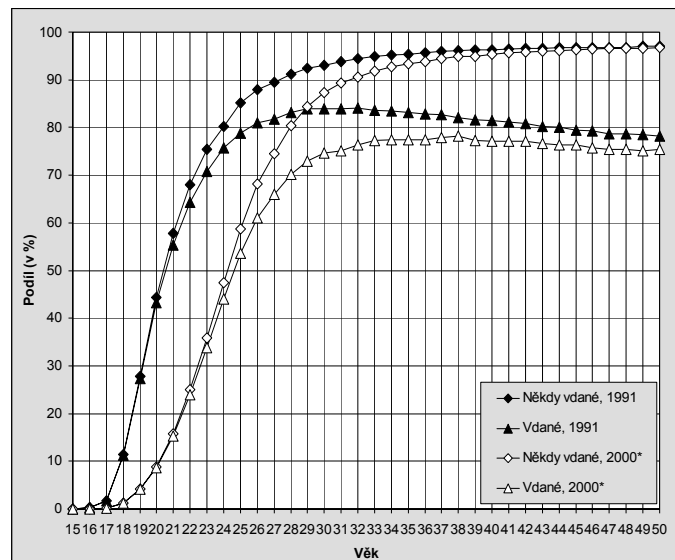
Věková struktura obyvatelstva důchodového věku byla v devadesátých letech poznamenána postupným posouváním a tím i slábnutím vlivu hlubokého zářezu nenarozených v době první světové války. V první polovině devadesátých let způsobil dočasný pokles počtu 75–79letých, ve druhé polovině období se projevil v několikaletém snížení počtu osob ve věku nad 80 let. Postupně v počtu sedmdesátníků začali převažovat narození z natalitní vlny dvacátých let, jejichž počty však byly ovlivněny vyšší úrovní úmrtnosti v 70. a 80. letech, a do věku 60–69 let vstupovaly osoby pocházející z početně mnohem slabších generací narozených ve třicátých letech, u kterých se podstatněji projevil v posledním desetiletí pozitivní vývoj úmrtnosti. V důsledku těchto vlivů se věková struktura staršího obyvatelstva příliš neměnila – mírně klesal počet a podíl šedesátníků a naopak mírně rostl počet a podíl sedmdesátníků.

Podíl osob starších 80 let jak v rámci skupiny obyvatelstva v poproduktivním věku, tak v rámci celé populace byl díky zmíněnému generačnímu posunu i předchozí vysoké úrovni úmrtnosti relativně nízký. Např. v roce 2000 představovali osmdesátníci a starší pouze 13,2 % ze všech osob ve věku nad 60 let a 2,5 % z celkového počtu obyvatelstva. Změna v roce 2000, kdy věkovou hranici 60 let začaly přecházet početně silnější generace ze 40. let a hranici 80 let generace narozených ve dvacátých letech, umocňovaná prodlužováním naděje dožití ve vyšším věku v posledním desetiletí, však naznačuje, že naše populace vstupuje do období opětovného růstu celkového počtu staršího obyvatelstva i počtu nejstarších osob.

Obr. 1.4a: Podíl ženatých mužů a alespoň jednou ženatých mužů podle věku v letech 1991 a 2000

Obr. 1.4b: Podíl vdaných žen a alespoň jednou vdaných žen podle věku v letech 1991 a 2000

Po překročení věkové hranice 60 let, kdy intenzita úmrtnosti mužů u nás je již vysoká, začíná výrazněji stoupat převaha žen nad muži, která se dále se zvyšujícím věkem rychle stupňuje. Ve věku 60–69 let připadalo v roce 2000 na 100 mužů 121 žen, ve věku nad 80 let však již 234 žen, a ženy tak tvořily 70 % všech osob této věkové skupiny. V devadesátých letech se nepoměr mezi počty starších mužů a žen, zejména ve věku 60–69 let, mírně snížil v důsledku poklesu vysoké nadúmrtnosti mužů v tomto věku. Na jejich počátku byla převaha žen ve vyšších věkových kategoriích ještě výraznější (mezi šedesátníky připadalo na 100 mužů 130 žen). Vedle dlouhodobě významných rozdílů v úrovni úmrtnosti mužů a žen v letech 1960–1986 byla převaha žen v populaci seniorů v devadesátých letech i důsledkem válečných ztrát mužů a již zmíněného vyššího podílu mužů mezi emigranty v období 1948–1989.

Vyšší zastoupení žen mezi seniory se dále odráží i ve složení podle rodinného stavu. Rozdíly podle pohlaví jsou značné a s vyšším věkem se prohlubují. U mužů až do vysokého věku převažují ženatí, u žen podíly vdaných rychle klesají a vzrůstá zastoupení vdov. Mezi ženami je rovněž vyšší procento rozvedených. Tyto významné rozdíly ve struktuře starších mužů a žen podle rodinného stavu jsou kromě mužské nadúmrtnosti též dány, podobně jako u populace v mladším věku, rozdíly ve věku manželských partnerů (ženy si většinou berou starší muže) a nižší intenzitou uzavírání opakovaných sňatků u žen. Přestože převaha vdov zůstala ve starším obyvatelstvu značná, došlo v devadesátých letech k významné změně. Rostly podíly starších mužů a žen žijících v manželství (na rozdíl od mladších věkových kategorií), hlavně na úkor poklesu podílů ovdovělých. Je to odrazem jednak zlepšujících se úmrtnostních poměrů ve starší populaci od konce osmdesátých let, jednak vlivu vysoké úrovně sňatečnosti na přelomu padesátých a šedesátých let a nízké intenzity rozvodovosti těchto manželství. Zastoupení rozvedených starších osob se zatím zvyšovalo jen mírně. Nárůst podílu starších osob žijících v manželství je nutno považovat za pozitivní jev. Život v manželství přispívá ke zvyšování kvality života starších jedinců z hlediska ekonomického i duševního, což se projevuje také v nižší míře úmrtnosti a nemocnosti těchto osob ve srovnání s těmi, kteří žijí mimo manželství. Důležitá je také vzájemná pomoc a péče v případě zdravotních problémů jednoho z partnerů. Vyšší podíly osob žijících v manželství tak působí na snižování celospolečenských nákladů na sociální a zdravotní péči o starší občany. Tato příznivá situace se však začne opět měnit ve prospěch růstu podílů osob žijících bez manželského partnera. Do věku nad 60 let se začínou posouvat generace, ve kterých je vysoký podíl rozvedených osob.

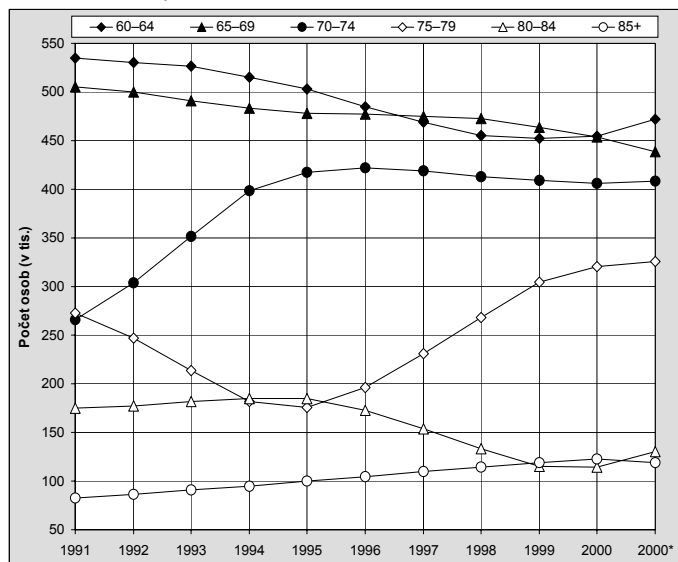
V populaci Česka se až do věku 60 let snižuje podíl osob, které žijí nebo žily v manželství

Tab. 1.8: Skladba obyvatelstva staršího 60 let ve vybraných letech

Věková skupina	1991			1995			2000*			2001		
	celkem	muži	ženy	celkem	muži	ženy	celkem	muži	ženy	celkem	muži	ženy
Počty osob (v tis.)												
60–64	535	241	294	503	230	273	472	219	253	473	220	253
65–69	507	212	295	478	203	274	439	193	246	435	191	244
70–74	260	103	157	417	162	256	408	165	244	406	164	242
75–79	278	100	178	176	63	113	326	116	210	324	115	209
80–84	175	55	120	185	59	126	131	42	88	133	43	90
85+	82	20	62	100	26	74	119	33	87	113	30	83
Celkem	1 837	731	1 106	1 859	743	1 116	1 895	767	1 129	1 884	763	1 121
Složení (v %)												
60–64	29,1	33,0	26,6	27,1	31,0	24,5	24,9	28,5	22,5	25,1	28,8	22,6
65–69	27,6	29,0	26,7	25,7	27,3	24,6	23,2	25,1	21,8	23,1	25,0	21,7
70–74	14,2	14,1	14,2	22,4	21,8	22,9	21,5	21,5	21,6	21,6	21,5	21,6
75–79	15,1	13,7	16,1	9,4	8,5	10,1	17,2	15,1	18,6	17,2	15,1	18,7
80–84	9,5	7,5	10,8	10,0	7,9	11,3	6,9	5,5	7,8	7,0	5,6	8,0
85+	4,5	2,7	5,6	5,4	3,5	6,6	6,3	4,3	7,7	6,0	4,0	7,4
Celkem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Podíly z úhrnu obyvatelstva (v %)												
60–64	5,2	4,8	5,5	4,9	4,6	5,1	4,6	4,4	4,8	4,6	4,4	4,8
65–69	4,9	4,2	5,6	4,6	4,0	5,2	4,3	3,9	4,7	4,2	3,8	4,7
70–74	2,5	2,1	2,9	4,0	3,2	4,8	4,0	3,3	4,6	4,0	3,3	4,6
75–79	2,7	2,0	3,3	1,7	1,3	2,1	3,2	2,3	4,0	3,2	2,3	4,0
80–84	1,7	1,1	2,3	1,8	1,2	2,4	1,3	0,8	1,7	1,3	0,9	1,7
85+	0,8	0,4	1,2	1,0	0,5	1,4	1,2	0,7	1,6	1,1	0,6	1,6
Celkem	17,8	14,6	20,8	18,0	14,8	21,0	18,5	15,3	21,4	18,4	15,3	21,4

1991 a 1995 – k 1.1., 2000* – k 31.12., 2001 – sčítání.

Obr. 1.5: Počty osob ve věku nad 60 let

V průběhu devadesátých let se tak značně změnila struktura obyvatelstva podle rodinného stavu. V dospělé populaci se zvýšil počet a podíl svobodných a rozvedených žen a mužů a naproti tomu poklesly počty a podíly osob žijících v manželství a ovdovělých. Celkové stárnutí věkové struktury spolu se změnami sňatkového chování a úrovně úmrtnosti se odrazily i ve vzestupu průměrného věku mužů a žen ve věku nad 15 let podle rodinného stavu. K nejvýznamnějšímu posunu došlo u průměrného věku vdaných žen a ženatých mužů. Projevilo se tak jednak zvýšení sňatkového věku svobodných v letech 1991–2000 více než o čtyři roky, jednak delší trvání manželství starších osob vlivem poklesu intenzity jejich úmrtnosti. Nepředpokládaný pokles průměrného věku ovdovělých mužů byl způsoben strukturálními vlivy v rámci změn počtů osob ve věku nad 70 let. Posuny ve struktuře obyvatelstva podle věku a rodinného stavu se projeví i ve změně skladby cenových domácností – došlo k úbytku zastoupení úplných rodinných domácností ve společnosti, pokračoval vzestup podílu neúplných rodinných domácností a poněkud se zmírnil dřívější rychlý nárůst počtu domácností starších jednotlivců.

Přestože demografické stárnutí probíhá ve všech evropských zemích (s výjimkou Albánie, která se nachází na nižším stupni demografického vývoje), jeho intenzita měřená podílem obyvatel ve věku nad 65 let v populaci je mezi jednotlivými zeměmi odlišná. Rozdíly nacházíme především mezi vyspělými západoevropskými zeměmi a zeměmi bývalého komunistického bloku. Jsou důsledkem několika faktorů. Nižší podíly staršího obyvatelstva v postkomunistických zemích vyplývají jednak z pozdějšího ukončení demografické revoluce ve většině zemí této části Evropy (kromě České republiky), z větší míry však z odlišného vývoje plodnosti a úmrtnosti ve druhé polovině 20. století. Úroveň plodnosti v západní Evropě od poloviny 60. let trvale klesala v rámci druhého demografického přechodu pod hranici prosté reprodukce a zároveň se postupně snižovala úroveň úmrtnosti ve středním a vyšším věku, což vedlo ke zrychlení populačního stárnutí. Naproti tomu v zemích východního bloku se vytvořil tzv. východoevropský model reprodukce, kdy se úhrnná plodnost udržovala okolo 2 dětí

na jednu ženu a úroveň úmrtnosti dlouhodobě stagnovala nebo se i zhoršovala, takže vlivem obou těchto faktorů stárnutí postupovalo pouze velmi mírným tempem. I v 90. letech, kdy došlo v těchto zemích ke změně reprodukčních poměrů, především k podstatnému snížení úrovně plodnosti, podíly seniorů v populaci zůstávají zatím stále relativně nízké v důsledku dlouhodobě přetrvávající horší úmrtnostní situace oproti ostatním vyspělým zemím, a skutečnosti, že pokles úrovně plodnosti trvá relativně krátce a nestačil se ještě v relacích věkové struktury významněji projevit. V posledních letech dochází k nejintenzivnějšímu stárnutí především v zemích na jihu Evropy. Druhý demografický přechod tam začal sice později než v severní a západní Evropě (až koncem 70. let), avšak pokles plodnosti probíhal rychleji a byl mnohem hlubší. Prudce se začal snižovat podíl dětí v populaci a podíl seniorů při zlepšujících se úmrtnostních poměrech rychle roste. Např. Itálie s 18,2 % obyvatelstva ve věku nad 65 let tak na konci 20. století předstihla i dosud tradičně demograficky nejstarší evropskou zemi, Švédsko. Rychlejší populační stárnutí v Německu a Rakousku, tedy v zemích s dlouhodobě nízkou úrovní porodnosti, brzdí i další faktor, který se uplatňuje ve vytváření věkové struktury, a tím je intenzivnější imigrace. Omlazující vliv imigrace působí i ve Francii, kde navíc úhrnná plodnost zaznamenala mírnější pokles. Nižší podíl seniorů v Polsku a na Slovensku ve srovnání s Českou republikou vyplývá z dlouhodobě vyšších úrovní plodnosti a úmrtnosti v těchto zemích, které udržují relativně vysoké podíly dětské složky v populaci a nízké podíly staršího obyvatelstva.

Dočasná stabilita zastoupení staršího obyvatelstva je provázána výraznými změnami počtů osob ve věkových skupinách nad 70 let

Tab. 1.9: Složení obyvatelstva staršího 15 let podle rodinného stavu

Rodinný stav	Muži				Ženy				Muži		Ženy	
	1991	1995	2000*	2001	1991	1995	2000*	2001	1991	2000*	1991	2000*
	Počty osob (v tis.)								Průměrný věk			
Svobodní/svobodné	973	1 096	1 251	1 258	668	779	922	920	25,3	26,6	25,2	25,3
Ženatí/vdané	2 545	2 525	2 432	2 371	2 549	2 527	2 430	2 373	46,8	49,8	43,7	46,9
Rozvedení/rozvedené	241	281	350	352	330	375	455	459	46,0	46,8	47,2	48,5
Ovdovělí/ovdovělé	127	120	110	122	695	682	652	663	71,4	70,8	70,2	71,4
Celkem	3 886	4 022	4 143	4 133	4 242	4 363	4 459	4 442	42,2	43,1	45,5	46,2
	Složení (v %)								Rozdíl 2000*-1991			
Svobodní/svobodné	25,0	27,2	30,2	30,6	15,7	17,9	20,7	20,8	5,2		5,0	
Ženatí/vdané	65,5	62,8	58,7	57,8	60,1	57,9	54,5	53,8	-6,8		-5,6	
Rozvedení/rozvedené	6,2	7,0	8,4	8,6	7,8	8,6	10,2	10,4	2,2		2,4	
Ovdovělí/ovdovělé	3,3	3,0	2,7	3,0	16,4	15,6	14,6	15,0	-0,6		-1,8	
Celkem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	-		-	

1991 – sčítání, 1995 – k 1.1., 2000* – k 31.12., 2001 – sčítání (57 tis. osob s nezjištěným rodinným stavem).

Tab. 1.10: Vývoj podílu obyvatelstva ve věku nad 65 let ve vybraných evropských zemích (k 1.1. daného roku; v %)

Země	1991	1995 (1996)	2000 (2001)	Země	1991	1995 (1996)	2000 (2001)	Země	1991	1995 (1996)	2000 (2001)
Česko	12,6	13,3	13,8	Polsko	10,1	11,2	12,3	Francie	14,6	15,2	16,1
Slovensko	10,3	10,9	11,5	SRN	15,4	15,7	16,3	Švédsko	18,0	17,5	17,2
Maďarsko	13,4	14,2	14,7	Rakousko	15,2	15,0	15,5	Itálie	14,6	16,4	18,2

Vývoj věkové struktury obyvatelstva České republiky v období 1990–2000 byl poznamenán především stabilizací na vrcholu věkové pyramidy, vytvořením hlubokého zářezu v její základně a zvyšováním zastoupení obyvatelstva ve věku ekonomické aktivity. Z makroekonomického hlediska šlo o výhodný stav, kdy zatíženost produktivního obyvatelstva závislými osobami byla relativně nízká. Vývoj ke konci období však již předznamenával, že stojíme na prahu velkých nezadržitelných změn věkové struktury. Během několika let (podle prognóz v roce 2007) toto období vlivem přesunu početně silných poválečných generací do důchodového věku skončí. Počet osob v důchodovém věku začne prudce stoupat, zatímco počet obyvatelstva v produktivním věku bude klesat. Podle výsledků demografických prognóz lze očekávat, že v roce 2010 bude žít ve věku nad 60 let téměř 2,4 mil. osob a jejich podíl v populaci se zvýší z dnešních 18 % na 23 %. Vzestup počtů seniorů bude umocňován dalším prodlužováním naděje dožití ve vyšším věku. Počty osob v poproduktivním věku připadající na jednu osobu ve věku ekonomické aktivity se prudce zvýší, a to i při případném dalším zvýšení důchodové hranice. Nejintenzivnější růst v rámci staršího obyvatelstva se bude týkat počtů osob nejvyšších věkových skupin, které představují významnou skupinu z hlediska zvýšených nároků na rodinnou, sociální a zdravotní péči. Díky současnému prudkému poklesu úrovně porodnosti a očekávanému dalšímu pozitivnímu vývoji úmrtnosti se postupně Česká republika zařadí z hlediska úrovně stárnutí na jedno z předních míst v Evropě.

Česká republika stojí na prahu dlouhodobého stárnutí svého obyvatelstva

Tab 1.11: Složení obyvatelstva staršího 15 let podle věkových skupin a rodinného stavu

Věková skupina	Celkem v tisících	Muži – rodinný stav (v ‰)																
		svobodní				ženatí				rozvedení				ovdovělí				
		2001	1991	1995	2000*	2001	1991	1995	2000*	2001	1991	1995	2000*	2001	1991	1995	2000*	2001
15–19	349	985	992	998	998	15	8	2	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0
20–24	431	667	741	903	909	320	247	92	86	13	12	5	5	0	0	0	0	0
25–29	442	275	319	532	547	680	623	423	408	44	57	45	45	1	1	0	0	0
30–34	351	152	170	231	249	775	745	660	647	72	84	108	103	1	1	1	1	1
35–39	351	107	120	142	152	795	772	722	717	95	105	134	129	3	3	2	2	2
40–44	342	79	92	111	115	808	782	737	734	107	121	147	146	6	5	5	5	5
45–49	394	63	70	88	89	821	799	752	749	106	121	151	153	10	10	9	9	9
50–59	708	50	52	60	59	843	829	793	788	83	97	127	131	24	22	20	22	22
60–69	411	43	40	39	40	825	830	832	820	57	61	71	78	75	69	58	62	62
70–79	279	37	38	33	34	723	754	775	750	40	43	42	49	200	165	150	167	167
80+	73	34	33	35	30	502	548	637	543	24	24	20	33	440	395	308	394	394
Celkem	4 133	250	272	302	306	655	628	587	578	62	70	84	86	33	30	27	30	30

Věková skupina	Celkem v tisících	Ženy – rodinný stav (v ‰)																
		svobodné				vdané				rozvedené				ovdovělé				
		2001	1991	1995	2000*	2001	1991	1995	2000*	2001	1991	1995	2000*	2001	1991	1995	2000*	2001
15–19	334	927	958	991	992	72	42	9	8	1	0	0	0	0	0	0	0	0
20–24	413	351	485	762	771	616	485	225	214	32	29	13	15	1	1	0	0	0
25–29	423	109	139	315	320	817	772	608	599	70	85	74	78	4	4	3	3	3
30–34	336	57	68	108	108	839	817	749	746	95	107	136	139	9	8	7	7	7
35–39	338	41	45	60	61	825	811	769	765	117	128	158	160	17	16	13	14	14
40–44	335	35	37	44	44	808	793	763	761	127	142	169	170	30	28	24	25	25
45–49	396	32	32	36	36	790	779	752	749	123	139	171	172	55	50	41	43	43
50–59	744	28	29	30	30	736	737	726	721	97	111	143	145	139	123	101	104	104
60–69	497	34	28	25	24	533	555	592	583	77	83	93	96	356	334	290	297	297
70–79	452	42	37	29	30	261	299	330	312	51	63	73	74	646	601	568	584	584
80+	173	56	47	38	37	84	94	113	82	32	36	42	50	828	823	807	831	831
Celkem	4 442	157	179	207	208	601	579	545	538	78	86	102	104	164	156	146	150	150

1991, 2001 – sčítání (podíly osob se zjištěným rodinným stavem), 1995 – bilance k 1.1., 2000* – bilance k 31.12.

Demografické chování převažující v České republice ještě na konci 80. let bylo projevem konzervativních tendencí komunistického režimu v předcházejících čtyřiceti letech. Poválečné snížení věku plnoletosti z 21 na 18 let, setrvačnost a diktatura politického režimu, spolu s malým tlakem na konečnou úroveň vzdělání (upřednostňování především dělnických profesí), malá možnost osobní seberealizace, nízká dostupnost antikoncepce, přednostní přidělování bytů rodinám, novomanželské půjčky (od roku 1973) a další materiální a finanční výhody seždaným párům v prostředí plné zaměstnanosti, vytvořily rámec pro standardnost a unifikaci sňatkového chování. To se vyznačovalo jednak vysokým podílem osob uzavírajících sňatek (u mužů 90–95 %, u žen 96–97 %) a současně nízkým věkem při vstupu do manželství (u žen se v období 1961–1988 průměrný věk při prvním sňatku pohyboval v rozmezí 21,4–21,8 let; u svobodných ženichů pak mezi 24,2–24,9 roky). Dřívější Československo patřilo k zemím s nejnižším sňatkovým věkem svobodných nevěst, když do 18 let věku uzavíralo sňatek řádově 9–12 % svobodných žen (ale pouze 1–2 % svobodných mužů) a naopak s nejvyšším podílem sňatků uzavíraných z důvodu těhotenství partnerky (tzv. předmanželské koncepce). Všeobecně dobře dosažitelný rozvod a relativně pozitivní společenský přístup k rozvedeným osobám pak významně působily na konečné procento mladých lidí, kteří alespoň jednou v životě uzavřeli sňatek a v případě rozvedených nebo ovdovělých osob sňatek vyššího pořadí. V rámci tehdejšího komunistického bloku výše popsaný model našeho sňatkového chování netvořil zvláštní výjimku, neboť právě realita „reálného socialismu“ nedávala téměř žádné jiné možnosti osobního uspokojení.

Ačkoliv se počty uzavřených sňatků v období 1960–1989 významně měnily (zejména v závislosti na velikosti sňatkuschné populace a na některých prorodinných opatřeních), rysy časné a časté sňatečnosti byly zachovány po celé období. Zjevný byl i vztah sňatkového věku ke vzdělání popř. bydlišti nebo národnosti, když osoby s nižším vzděláním, muži a ženy žijící na venkově a příslušníci jiné než české národnosti (zejména pak slovenské nebo romské) vstupovali do manželství dříve. Hledání seberealizace a hlavní životní role v rodině (zejména pak u žen) bylo zcela nepřehlédnutelné, a proto termín „zlatý věk rodiny“ byl pro dané období více než příznačný. Zvláště to pak platilo pro období tzv. normalizace po roce 1968, kdy určitý návrat do rodiny kompenzoval pro statisíce lidí nemožnost seberealizace ve veřejném životě.

Tab. 2.1: Sňatečnost v letech 1989–2000¹

Ukazatel	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Celkový počet sňatků	81 262	90 953	71 973	74 060	66 033	58 440	54 956	53 896	57 804	55 027	53 523	55 321
Hrubá míra sňatečnosti	7,8	8,8	7,0	7,2	6,4	5,7	5,3	5,2	5,6	5,3	5,2	5,4
Oboustranně první sňatky												
Počet sňatků	55 958	65 116	49 778	51 883	46 107	39 538	36 756	35 544	36 866	35 896	34 927	36 228
Podíl z úhrnu (%)	68,9	71,6	69,2	70,1	69,8	67,7	66,9	65,9	63,8	65,2	65,3	65,5
Sňatky svobodného muže a rozvedené nebo ovdovělé ženy												
Počet sňatků	6 587	6 727	5 708	5 710	5 212	4 836	4 751	4 913	5 589	5 093	4 892	5 132
Podíl z úhrnu (%)	8,1	7,4	7,9	7,7	7,9	8,3	8,6	9,2	9,7	9,3	9,1	9,3
Sňatky rozvedeného nebo ovdovělého muže se svobodnou ženou												
Počet sňatků	6 779	7 243	5 970	6 113	5 343	5 103	4 923	5 033	5 516	5 240	5 189	5 300
Podíl z úhrnu (%)	8,3	8,0	8,3	8,2	8,1	8,7	9,0	9,3	9,5	9,5	9,7	9,6
Oboustranně opakované sňatky												
Počet sňatků	11 938	11 867	10 517	10 354	9 371	8 963	8 526	8 406	9 833	8 798	8 515	8 661
Podíl z úhrnu (%)	14,7	13,0	14,6	14,0	14,2	15,3	15,5	15,6	17,0	16,0	15,9	15,6

¹Předběžné výsledky za rok 2001: počet sňatků – 52 374, hrubá míra sňatečnosti – 5,1 ‰.

Politický převrat v listopadu roku 1989 otevřel lidem České republiky cestu nejen k demokracii, ale i k novým individuálním možnostem a cílům. V jeho důsledku se zároveň změnilo i sociální klima a nově nastolený tržně-ekonomický rámec postupně oslaboval všeobecnou podporu rodin. Ohlášené zrušení výhodných novomanželských půjček k 1. lednu 1991 a zkrácení vojenské prezenční služby výrazně ovlivnilo úroveň sňatečnosti v roce 1990, kdy se počet uzavřených manželství (90 953, tzn. téměř o 10 tis. více oproti roku 1989) přiblížil úrovni z počátku 70. let. Propad stejného ukazatele v následujícím roce byl pak nutným kompenzačním projevem výše zmíněného administrativního opatření. Od roku 1992, v němž počet uzavřených sňatků ještě přesáhl hranici 74 tisíc (přesto ve srovnání s úrovní v roce 1989 se celkový počet snížil téměř o 9 %), se začal významně projevovat

Již osm let se udržuje sňatečnost na stabilizované nízké úrovni

sestupný trend celkového počtu uzavřených sňatků. Ten popíral očekávaný nárůst ukazatele v důsledku posunu velkého počtu mladých svobodných osob narozených v natalitní vlně sedmdesátých let do věku s dosud nejvyšší intenzitou sňatečnosti. Malý vzestup počtu sňatků v roce 1997 dával naději na obrát, avšak v následujícím roce počet osob vstupujících do manželství a zejména pak v roce 1999 očekávání vyvrátily. Právě v roce 1999 se celkový počet sňatků dostal na svou nejnižší úroveň v celé historii našeho populačního vývoje. Obdobně jako v roce 1996 se propadl pod hranici 54 tis. sňatků, přesto hodnota z roku 1999 (53 523 sňatků) znamenala absolutní minimum; ve srovnání s rokem 1989 se pak jednalo o přibližně třetinový pokles (34 %). Zvýšení počtu sňatků téměř o 1 800 v roce 2000 nikterak nevybočuje z oscilujících hodnot počtu uzavřených sňatků v posledních šesti letech, kdy mantinely 53–58 tisíc sňatků ročně představují projev sňatkového chování zatím váhajících generací z první poloviny 70. let. Počet uzavřených sňatků v roce 2001 (52 374) svědčí o neměnění se situaci.

Vývoj rozložení počtu sňatků podle měsíců vykazuje v období 1989–2000 dva základní rysy: první, související s poklesem celkového počtu uzavíraných sňatků, nemá vliv na srovnávání procentuálního zastoupení; druhý odráží zvyšující se preferenci uzavírat sňatek v době od začátku dubna do konce září, samozřejmě s výjimkou měsíce května. V roce 2000 bylo uzavřeno v červnu až září více než polovina celkového počtu sňatků (52 %). Častěji volená alternativa konání svatby v „teplých“ měsících je zcela jistě spojena i s větší možností cestování a tedy pobytu v rámci svatební dovolené u moře v zahraničí.

Tab. 2.2: Podíly osob vstupujících do manželství podle měsíců ve vybraných letech

Rok	Leden	Únor	Březen	Duben	Květen	Červen	Červenec	Srpen	Září	Říjen	Listopad	Prosinec
1989	4,8	5,6	8,3	13,4	2,3	11,5	8,9	7,5	12,1	9,5	8,7	7,2
1995	4,6	5,2	7,6	13,7	2,2	13,5	9,7	8,4	13,3	8,9	7,3	5,5
2000	3,4	4,7	6,4	11,6	3,0	15,1	11,6	10,0	15,3	8,4	5,8	4,8

Pokles celkového počtu uzavřených sňatků ve sledovaném období způsobil adekvátní snížení ukazatele hrubé míry sňatečnosti. Nejsou proto překvapující dosažené minimální hodnoty (5,2 ‰) v letech 1996 a 1999 a 5,1 ‰ v roce 2001, představující opět přibližně dvoutřetinovou úroveň stejného ukazatele roku 1989.

Na poklesu intenzity sňatečnosti se nejvíce podílelo snížení počtu uzavíraných sňatků oboustranně svobodnými snoubenci. Zatímco v roce 1989 představovalo 56 tis. sňatků uzavřených oběma svobodnými snoubenci podíl téměř 69 % všech nově registrovaných manželství, v roce 2000 byl tento podíl již jen 65,5 %, a to i přes to, že od roku 1997, kdy dosáhl svého minima, se začal postupně zvyšovat. Sňatky uzavírané svobodnými snoubenci však stále výrazně převažují do 30 let věku u žen a do 35 let u mužů. Po této věkové hranici se projevují vyšší četnosti sňatky rozvedených osob. Tento jev odpovídá mimo jiné pohledu na věkovou strukturu podle rodinného stavu, když kohorty nacházející se nad hranicí 30 let respektovaly a vytvářely ještě „starý“ model demografického chování konce 80. let. Podíl jednostranně opakovaných sňatků je z hlediska pohlaví téměř shodný (9,3 % svobodných mužů se oženilo s rozvedenými nebo ovdovělými ženami, v opačné rovině se jednalo o 9,6 % svobodných žen), avšak v časovém srovnání je zřejmý oproti roku 1989 vzestup jejich zastoupení. Větší četnost uzavírání sňatků rozvedených snoubenců v roce 1997 dokonce vedla k celkovému nárůstu intenzity sňatečnosti. Na oboustranně opakované sňatky připadá v posledních letech téměř 16 ze 100 uzavřených sňatků, když jejich podíl se od roku 1997 stále pozvolna snižuje.

Důvod je třeba hledat v racionální rovině: rozhodnutí setrvávat s novým partnerem v nesezdaném svazku, při ponechání sociálních výhod garantovaných v těchto případech státem (vdovský důchod, příspěvky matkám samoživitelkám apod.) se jeví ekonomicky výhodnější náhradou za legalizované manželství. V daném věku a sociálním statutu již není aktuální ani problém bydlení (jako u mladých párů), zejména proto, že matky s dítětem (dětmi) po rozvodu či ovdovění převážně setrávají v původním bytě.

Jako hlavní důvod k absenci většího rozšíření mimomanželského společného bydlení a hospodaření mladých párů se ukazuje nedostatek finančně dostupných bytů na trhu. Sociologické výzkumy potvrdily, že v nesezdaném svazku žijí převážně ekonomicky aktivní dvojice, jejichž příjem je schopen pokrýt náklady na společné bydlení a hospodaření. Na rozdíl od rozvedených či ovdovělých partnerů mladí lidé plánují v budoucnu legalizaci společného soužití sňatkem a vztah ve sčítání lidu označovaný jako druh–družka považují za předstupeň manželství – za tzv. „manželství na zkoušku“. Důvody k následnému uzavření sňatku hledají někdy v otěhotnění partnerky, jindy v dosažení určitého stupně zajištění budoucí rodiny k narození dětí v manželství. Liberálnost postojů české společnosti vůči předmanželským koncepcím v dlouhodobých vztazích ukazuje na toleranci existence nesezdaných párů. Jejich výskyt je i nadále četnější v anonymním prostředí městských sídlišť, v oblastech převážně průmyslové výroby

**Ani složení sňatků
podle rodinného stavu
snoubenců se příliš
nemění**

(severní Čechy a Ostravsko) a u obyvatel bez náboženského vyznání. Křesťanské venkovské prostředí jižní Moravy naopak vykazuje podprůměrné zastoupení tohoto druhu partnerského soužití. Přestože se rozsah nesezdaného soužití zvyšuje, jak naznačuje také vzestup počtu a podílu dětí narozených mimo manželství, nelze to považovat za významnou příčinu úbytku počtu sňatků.

Tab. 2.3: Nesezdaná soužití podle věku a rodinného stavu v České republice v roce 1999 (v %)¹

Rodinný stav partnerů	Rozložení (v %)	Délka (v letech)	Věková skupina	Rozložení (v %)	Délka (v letech)
Svobodný(á)	54,3	3,0	18–29	48,9	2,3
Rozvedený(á)	41,0	6,5	30–49	32,4	5,3
Vdovec (vdova)	4,7	.	50–69	18,7	9,4
Celkem	100,0	4,5	Celkem	100,0	4,5

¹Nesezdaná soužití představovala 5,8 % ze všech domácností.

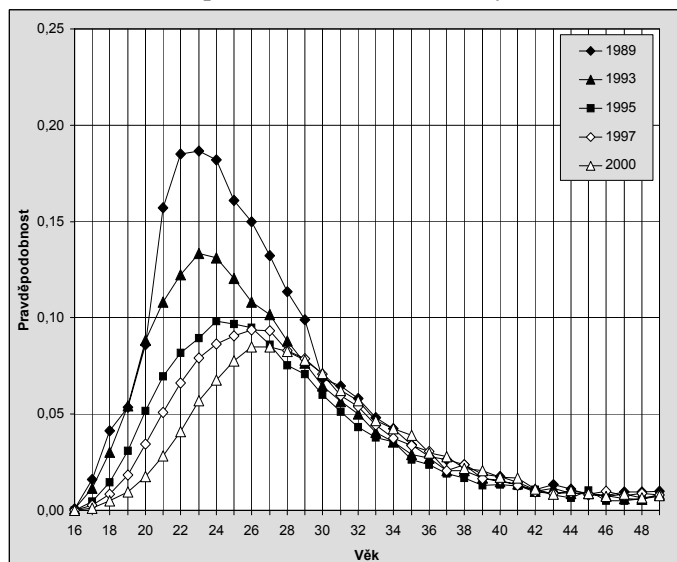
Pramen: Deset let společenské transformace v České a Slovenské republice, 1999.

Pokles úrovně sňatečnosti v posledních deseti letech 20. století měl své hlavní příčiny ve snížení intenzity sňatečnosti svobodných osob do 25 let věku, a to i přesto, že mladí lidé v rámci šetření populačního klimatu nadále přisuzují rodině velký význam. Bylo to způsobeno především změnou kulturních a morálních vzorců chování v osvobozené společnosti, ale dosud s omezenou úrovní spotřeby. Při rozhodování o realizaci sňatku a založení rodiny proto požadují mladí lidé naplnění některých ekonomických aspektů (vyřešení bytové otázky, finanční příjem ze stálého zaměstnání, zmírnění rizika ztráty zaměstnání), ale i dosažení určité míry seberealizace (zejména pak při studiu a cestování), protože sňatkem se některých z těchto životních hodnot musí vzdát, případně je omezit. Vzhledem k tomu, že v 90. letech bylo v rámci této společnosti postupně vytvořeno prostředí podporující růst individualismu a preferenci životní úspěšnosti, naplnění rodinných hodnot bylo častěji odkládáno až na pozdější dobu. Je otázkou, do jaké míry se stane dlouhodobější odkládání sňatků jejich odmítáním. Model časně a časté sňatečnosti, který známe z doby komunistického režimu, se v ekonomicky vyspělých státech nevyskytuje a je zřejmé, že své místo nenalezne již ani v populaci České republiky.

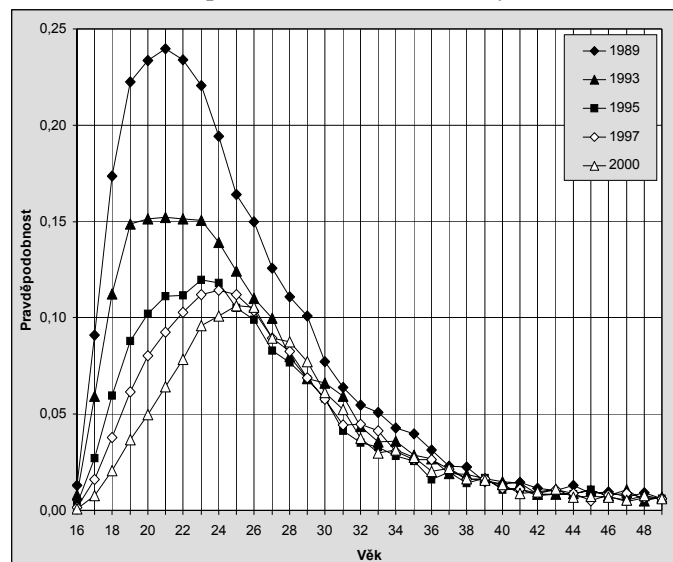
Údaje o změnách úrovně plodnosti prvních dětí vdaných žen naznačují, že vstup do manželství odkládají méně často dvě skupiny žen: jednak ženy již těhotné (přestože podíl prvních dětí z předmanželských koncepcí trvale klesá), a dále ženy hledající v péči o děti značnou část své životní seberealizace (proto také na 100 narozených prvních dětí v manželství se stále rodí kolem 90 dětí druhého pořadí). Ženy netoužící po dětech nebo je z důvodu osobního rozvoje či kariéry odmítající, odkládají svůj sňatek častěji. K sexuálnímu životu není uzavření sňatku totiž nutné.

Pokles úrovně sňatečnosti je výrazným projevem změny demografického chování

Obr. 2.1a: Pravděpodobnost sňatku svobodných mužů

Obr. 2.1b: Pravděpodobnost sňatku svobodných žen

Nové rysy sňatkového chování populace České republiky v 90. letech způsobily změnu tvaru křivek pravděpodobností uzavření sňatku svobodných osob podle věku: dlouhodobě projevující se pokles intenzity sňatečnosti svobodných způsobil jejich zploštění, odkládání sňatků do vyššího věku s větším věkovým rozpětím se pak projevilo ve změně polohy a „ostrosti“ hodnot maximálních pravděpodobností. Odlišná kvantitativní povaha před a polistopadového uzavírání sňatků je zřetelná při srovnání hodnot ukazatele prvosenátečnosti roku 2000 s rokem 1989, kdy pravděpodobnost uzavření sňatku svobodnými

muži byla maximální až ve věku 26 a 27 let a její hodnota činila 0,085 (u svobodných žen bylo maxima dosaženo ve věku 25 let, a to na úrovni 0,106). Tehdejší hodnoty 0,150 a 0,132 v případě mužů, resp. 0,164 v případě žen, vypovídají o tvaru a poloze postavení křivek pravděpodobností z roku 1989 i v maximálních hodnotách roku 2000 a o celkové povaze velikosti propadu intenzity sňatečnosti.

Tab. 2.4: Pravděpodobnost uzavření sňatku svobodnými snoubenci

Věk	Muži					Ženy					Rozdíl 2000–1989		Změna 2000–1989 (v %)	
	1989	1993	1995	1997	2000	1989	1993	1995	1997	2000	muži	ženy	muži	ženy
16	0,001	0,001	0,000	0,000	0,000	0,013	0,008	0,003	0,002	0,001	-0,001	-0,012	-98,4	-94,2
17	0,016	0,011	0,004	0,003	0,001	0,091	0,059	0,027	0,016	0,008	-0,015	-0,083	-92,1	-91,7
18	0,041	0,030	0,015	0,009	0,005	0,174	0,112	0,060	0,038	0,021	-0,036	-0,153	-88,0	-88,1
19	0,054	0,054	0,031	0,018	0,009	0,222	0,149	0,088	0,062	0,037	-0,045	-0,185	-82,3	-83,4
20	0,086	0,088	0,052	0,034	0,018	0,234	0,151	0,102	0,080	0,050	-0,068	-0,184	-79,5	-78,7
21	0,157	0,108	0,070	0,051	0,028	0,240	0,152	0,111	0,093	0,064	-0,129	-0,176	-82,0	-73,1
22	0,185	0,122	0,082	0,066	0,041	0,234	0,151	0,112	0,103	0,078	-0,144	-0,156	-78,0	-66,5
23	0,187	0,134	0,090	0,079	0,057	0,220	0,151	0,120	0,112	0,096	-0,130	-0,124	-69,5	-56,5
24	0,182	0,131	0,098	0,086	0,068	0,194	0,139	0,118	0,114	0,101	-0,114	-0,093	-62,9	-48,0
25	0,161	0,120	0,097	0,091	0,078	0,164	0,124	0,105	0,112	0,106	-0,083	-0,058	-51,7	-35,1
26	0,150	0,108	0,095	0,094	0,085	0,150	0,110	0,099	0,104	0,105	-0,065	-0,045	-43,2	-29,6
27	0,132	0,102	0,086	0,093	0,085	0,126	0,100	0,083	0,089	0,090	-0,047	-0,036	-35,8	-28,8
28	0,113	0,088	0,075	0,083	0,083	0,111	0,080	0,077	0,082	0,088	-0,030	-0,023	-27,2	-21,0
29	0,099	0,076	0,071	0,079	0,078	0,101	0,068	0,068	0,069	0,077	-0,021	-0,024	-21,1	-23,8
30	0,069	0,064	0,060	0,071	0,071	0,077	0,066	0,058	0,058	0,061	0,002	-0,016	3,5	-20,6
31	0,064	0,057	0,051	0,060	0,062	0,064	0,059	0,041	0,044	0,052	-0,002	-0,012	-3,1	-17,9
32	0,058	0,050	0,043	0,054	0,057	0,055	0,044	0,035	0,045	0,038	-0,001	-0,017	-2,0	-31,2
33	0,048	0,040	0,038	0,044	0,047	0,051	0,035	0,033	0,041	0,030	-0,001	-0,021	-3,3	-41,7
34	0,042	0,036	0,036	0,037	0,042	0,043	0,036	0,028	0,031	0,031	0,000	-0,012	0,0	-26,9
35	0,034	0,029	0,026	0,034	0,039	0,040	0,028	0,026	0,026	0,027	0,005	-0,013	15,0	-30,9

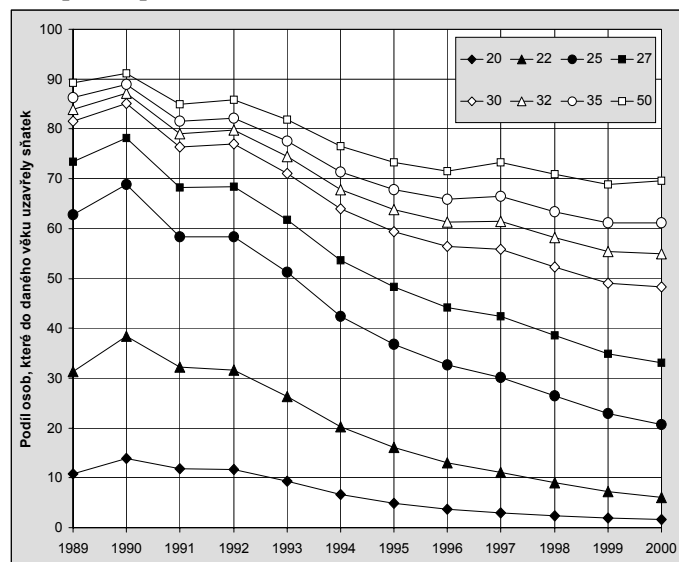
Snížující se počet uzavíraných sňatků svobodnými snoubenci od roku 1993 při vzrůstajícím podílu svobodných v populaci způsobil do roku 2000 pokles pravděpodobností uzavření sňatku svobodných téměř v celém věkovém rozpětí. Největší pokles (více jak 90 % u mužů i žen) byl zaznamenán v nejnižším věku, tzn. do 18 let, ale pod poloviční úroveň roku 1989 poklesly intenzity sňatečnosti až do 25 let věku u mužů a do 23 let u žen. Očekávané zvýšení intenzity sňatečnosti svobodných ve vyšším věku se zatím výrazně neprojevilo, naopak do roku 1999 se pravděpodobnosti uzavření sňatku pro osoby starší 25 let víceméně pouze stabilizovaly, ovšem hluboko pod úroveň roku 1989. V posledním sledovaném roce je patrný mírný obrat, a to v případě relativně „starých“ 34–37letých mužů a zejména pak 28–31letých žen (ty vstupovaly do manželství s pravděpodobností nepatrně větší než v roce 1999). Zda se jedná o uskutečňování „zadržených“ sňatků, ukáží až roky následující.

Absence kompenzačního nárůstu pravděpodobnosti ve vyšším věku se v transversálním pohledu projevuje ve snižování celkové úrovně prvosňatečnosti. Zatímco při zachování podmínek a úrovně sňatečnosti roku 1989 by do manželství alespoň jednou v životě vstoupilo více než 89 % mužů a 95 % žen, v roce 2000 by celková hypotetická prvosňatečnost nedosáhla ani hranice 70 % v případě svobodných mužů a 75 % v případě žen. To znamená, že by v populaci zůstávalo více jak 30 % trvale svobodných mužů a 25 % trvale svobodných žen. Vzhledem k tomu, že převážná většina dětí (v roce 2001 to bylo 76 %) se stále ještě rodí v manželstvích, je zřejmé, že rozsah více jak čtvrtinové „trvalé svobody“ významně ovlivňuje úroveň porodnosti v České republice. Odkládání sňatku do vyššího věku pak přímo působí na průměrný věk při prvním porodu a na rozhodování o konečném počtu dětí, neboť u starších matek se projevuje více zdravotních problémů, které objektivně ovlivňují i počet narozených potomků. Z tohoto hlediska má význam sledování úrovně prvosňatečnosti v určitém věku, protože ta mnohé napovídá o načasování jednotlivých kroků při plánování rodiny. Z grafického vyjádření je patrný celkový trend úrovně prvosňatečnosti ve vybraném věku, kdy po víceméně stabilizovaném období druhé poloviny 80. let přišlo nejprve mírné zvýšení vyvolané již dříve zmíněnými okolnostmi rušených výhodných novomanželských půjček, následované vývojem s významnou sestupnou tendencí podílů tabulkově uzavřených sňatků. Pokles celkové úrovně prvosňatečnosti odpovídá změnám pravděpodobnosti uzavření sňatku svobodnými v jednotlivých věkových jednotkách, tzn. nejvíce se projevuje ve snížení podílů tabulkově uzavíraných předčasných i časných sňatků, doprovázeném celkovým poklesem intenzity sňatečnosti i v dalším věku. Ve srovnání s rokem 1989, kdy se do rodinného stavu ženatý/vdaná ve věku

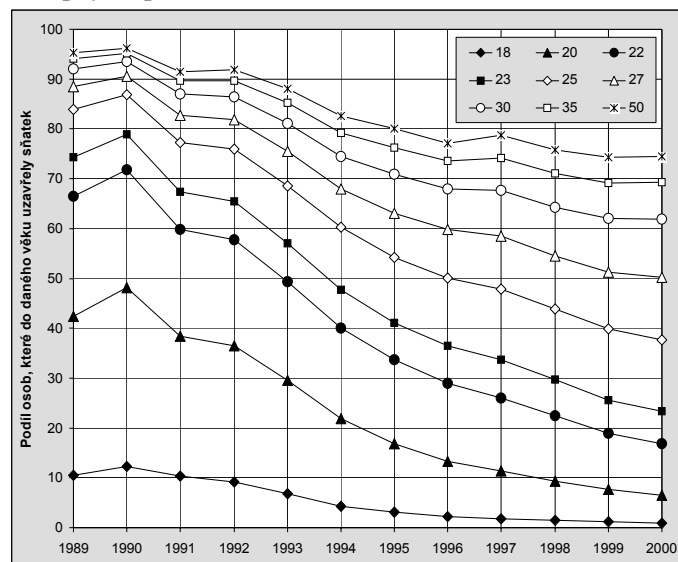
**Pokles intenzity
prvosňatečnosti vede
k hypotetickému
vzestupu podílu
svobodných osob až na
25–30 %**

20 let řadilo (podle jednovýchodných tabulek sňatečnosti) již téměř 11 % mužů a dokonce více jak 42 % žen, se v roce 2000 ve stejném věku podíl tabulkově uzavřených sňatků pohyboval na necelých 2 % u mužů a 6 % u žen. V období největší plodnosti na konci 80. let, tzn. do 25 let věku, pak uzavřelo sňatek již téměř 63 % svobodných mužů (při celkové prvosňatečnosti 89 %) a necelých 84 % žen (když do 50 let věku se vdalo 95 % svobodných žen); na konci druhého tisíciletí se jejich podíl změnil, a to na necelých 21 % u mužů a 38 % u žen.

Obr. 2.2a: Tabulkové podíly mužů, kteří do daného věku vstoupili do prvního manželství

Obr. 2.2b: Tabulkové podíly žen, které do daného věku vstoupily do prvního manželství

Tab. 2.5: Souhrnné ukazatele a charakteristiky časování sňatečnosti svobodných³

Pohlaví	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Tabulková prvosňatečnost ¹												
Muži	89,2	91,1	84,9	85,8	81,8	76,5	73,3	71,4	73,2	70,9	68,9	69,6
Ženy	95,3	96,2	91,5	91,8	88,0	82,5	80,0	77,1	78,7	75,8	74,3	74,5
Úhrn redukováných měr sňatečnosti svobodných ²												
Muži	87,6	100,9	76,9	78,6	68,1	56,8	52,0	49,7	51,4	48,9	46,9	48,4
Ženy	91,4	103,1	76,3	76,7	65,4	54,8	50,5	48,6	50,4	48,8	47,7	49,7
Průměrný sňatkový věk ¹												
Muži	24,6	24,0	24,7	24,8	25,4	26,2	26,7	27,1	27,6	28,1	28,5	28,9
Ženy	21,8	21,4	22,2	22,5	23,2	23,9	24,6	24,9	25,4	25,8	26,2	26,5
Pod hranici průměrného věku uzavřely sňatky svobodné osoby (v %) ¹												
Muži	74,2	75,3	73,1	73,2	71,9	70,9	70,1	69,3	69,1	68,8	68,2	68,4
Ženy	76,6	77,8	75,1	74,6	73,3	72,5	71,3	71,1	70,8	70,5	70,4	70,2
Dolní kvartil rozložení tabulkových sňatků												
Muži	21,8	21,3	21,5	21,6	21,9	22,4	22,8	23,3	23,7	24,1	24,5	24,9
Ženy	19,4	19,2	19,4	19,5	19,9	20,4	20,9	21,3	21,7	22,0	22,5	22,8
Věkový medián												
Muži	23,6	23,1	23,5	23,6	24,2	24,9	25,5	26,0	26,5	26,8	27,4	27,8
Ženy	20,9	20,5	21,1	21,3	21,9	22,7	23,4	23,8	24,3	24,7	25,1	25,4
Horní kvartil rozložení tabulkových sňatků												
Muži	26,2	25,4	26,4	26,6	27,4	28,4	29,1	29,6	30,2	30,8	31,3	31,6
Ženy	23,1	22,5	23,7	24,1	25	25,9	26,7	27,1	27,7	28,3	28,5	28,8
Mezikvartilová odchylka												
Muži	2,2	2,1	2,5	2,5	2,8	3,0	3,2	3,2	3,3	3,3	3,4	3,3
Ženy	1,9	1,7	2,2	2,3	2,6	2,8	2,9	2,9	3,0	3,2	3,0	3,0

¹Výpočet z tabulek sňatečnosti.

²Výpočet z redukováných sňatků svobodných – údaje používané při mezinárodním srovnání.

³Předběžné výsledky za rok 2001: tabulková prvosňatečnost – muži 65,4 %, ženy – 72,3 %; průměrný sňatkový věk – muži 29,3 roku, ženy 26,9 roku.

**Průměrný věk
snoubenců při prvním
sňatku nepřetržitě
roste, ale stále ještě
zůstává pod úrovní
jeho výše
v západoevropských
zemích**

Sociální ani vzdělanostní struktura snoubenců podle věku není známa. Přesto se z výsledků průzkumů předpokládá, že časné sňatky častěji uzavírají zejména osoby s nižším vzděláním, osoby zařazované do nižší případně střední příjmové skupiny a osoby žijící na venkově a v menších městech.

Prodloužení povinné školní docházky o jeden rok, nárůst počtu studentů středních škol, rozvoj vyššího odborného vzdělání a zvyšující se počet studentů a absolventů vysokých škol představují objektivní významné faktory 90. let způsobující odkládání sňatků mladých lidí do vyššího věku. Připočteme-li další roky strávené získáváním dnes již častěji samozřejmé jazykové výbavy v zahraničí, zajišťováním potřebné praxe a dobu nutnou pro nalezení dobrého pracovního místa a s tím spojené finanční samostatnosti, je věk maximální intenzity sňatečnosti (27 let u svobodných mužů a 25 let u svobodných žen) logickým kompromisem. V hospodářství a ve společnosti vůbec se značně snížila potřeba nekvalifikované práce, takže zvláště mladí lidé bez vzdělání a kvalifikace mají minimální možnost získat stabilní zaměstnání a tím také materiální podmínky pro založení rodiny. Také nemožnost získat vlastní byt či zaměstnanost – být jen dočasná či jen jednoho z partnerů – často vedou k dalšímu odsouvání sňatku. Možnosti seberealizace na jedné straně a zajištění určitého životního standardu na straně druhé nutí odpovědné mladé lidi k odkládání rozhodnutí o vstupu do manželství. Současný průměrný věk při prvním sňatku (vypočtený na základě tabulek sňatečnosti svobodných) dosáhl téměř 29 let u mužů a 26,5 roku u žen. Oproti roku 1989 je to zvýšení o 4,3 roku u mužů a 4,7 let u žen, když po celé toto období (vyjma roku 1990) průměrný věk meziročně neustále stoupal. Tento trend pokračoval i v roce 2001. Obdobným způsobem se vyvíjel i věkový medián (věk, v němž do manželství vstoupila právě polovina všech osob hypoteticky uzavírajících sňatek za podmínek intenzity sňatečnosti daného roku), který z 23,6 let (hodnota roku 1989) pro muže vzrostl na téměř 28 let v roce 2000; v případě žen se poslední sledovaná hodnota daného ukazatele (25,4 roku) lišila od srovnávaného roku 1989 o 4,5 let. Poloha kvartilových hodnot spolu s mezikvartilovou odchylkou pak dokládají nárůst variability sňatkového věku. Potvrzuje se tím, že dochází k větší diferenciaci sňatkového chování a tedy že úplně zanikl dřívější nivelizovaný model. Z posunu středních hodnot sňatkového věku je zřejmé, že mladí lidé s vysokou pravděpodobností uzavírají sňatek až delší dobu po zahájení své ekonomické aktivity, teprve tím se de facto vymaňují z přímého vlivu rodičů a snižují význam jejich mínění při výběru partnera. Věkový rozdíl mezi snoubenci se nepatrně snížil a zůstává stabilní (2,2–2,4 roku).

Tab. 2.6: Sňatkuschopné obyvatelstvo podle věku a pohlaví (k 1.1. daného roku)

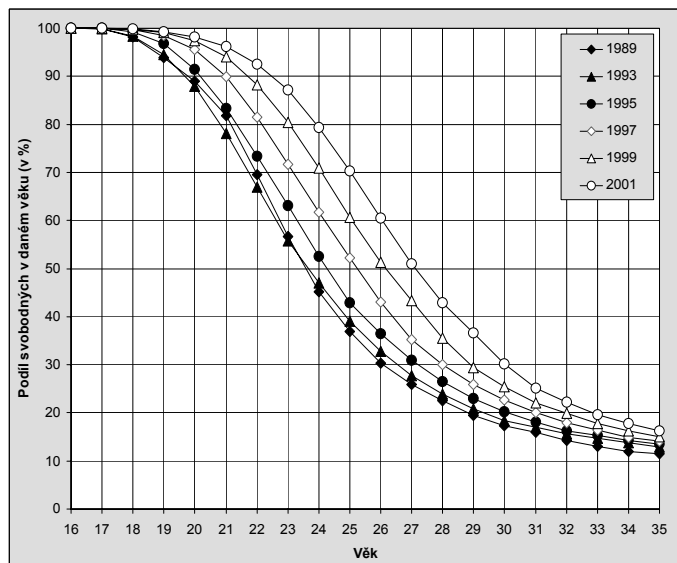
Rok	Muži						Ženy					
	Svobodní			Rozvedení a ovdovělí			Svobodné			Rozvedené a ovdovělé		
	20–24	25–29	30–34	20–24	25–29	30–34	20–24	25–29	30–34	20–24	25–29	30–34
Absolutní počty (v tisících)												
1989	241	92	56	4	14	29	117	33	20	10	22	39
1993	253	103	51	5	18	25	140	40	19	12	27	33
1995	311	111	58	5	20	29	194	46	22	12	30	38
1997	368	136	66	5	22	35	259	62	26	11	33	44
1999	398	178	72	4	23	39	305	90	30	9	35	48
2000	401	208	75	3	21	38	318	112	32	7	33	48
2001	389	239	87	2	20	36	316	134	36	6	34	49
Z tisíce osob dané věkové skupiny												
1989	677	273	144	12	42	76	344	104	52	28	69	103
1993	681	286	158	13	50	76	393	117	61	32	79	106
1995	741	319	170	12	58	86	485	139	68	30	89	115
1997	806	378	184	11	62	99	592	180	76	26	95	130
1999	859	449	202	8	58	109	684	238	88	20	92	142
2000	884	493	214	6	50	108	728	276	97	15	83	142
2001	909	552	249	5	46	104	771	320	108	15	81	146
Rozdíl 2001–1989 (v bodech)												
Rozdíl	232	279	105	–7	4	28	427	216	56	–13	12	43

2001 – data sčítání (1.3. 2001).

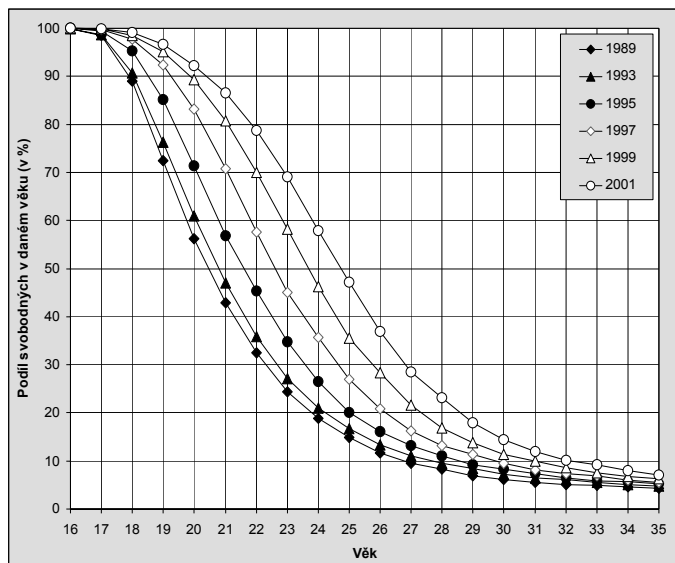
Dlouhodobý pokles intenzity sňatečnosti svobodných je hlavním příčinou změny struktury obyvatelstva podle rodinného stavu. Odkládání sňatků na pozdější dobu, případně doprovázené konečným odmítáním manželského svazku, se ve svém důsledku projevuje v nárůstu podílu svobodných a naopak poklesem podílu ženatých mužů a vdáných žen v populaci. Zatímco se v roce 1989 ve 30 letech věku nacházelo v reálné populaci přibližně 17 % svobodných mužů a 6 % svobodných žen, jejich zastoupení se v roce

2000 zvýšilo nad hranici 30 % u mužů a 14 % u žen. Celá situace je umocněna extrémní početností generací narozených v natalitní vlně 70. let, které se nyní ocitají ve věku 25–29 let a které zatím uzavření sňatku většinou odkládají.

Obr. 2.3a: Podíl svobodných mužů ve věku 16–35 let z celkového počtu osob v daném věku (k 1.1. daného roku)

Obr. 2.3b: Podíl svobodných žen ve věku 16–35 let z celkového počtu osob v daném věku (k 1.1. daného roku)

Změna počtu narozených při vytváření demografické vlny mezi lety 1973–1977 přinesla na začátku a konci období disproporce mezi počty mužů a o 2–3 roky mladších žen. Během 90. let se nedostatek mužů z generace narozených v roce 1972 (vztahující se k ženám narozeným v letech 1973–1975) postupně snižoval (s větší intenzitou vdávající se ženy našly své partnery i ve starších nebo rozvedených či ovdovělých mužích) a v současné době je tudíž na sňatkovém trhu převaha mužů ve všech věkových jednotkách. Odpovídá to obvyklému zastoupení osob v populaci podle pohlaví a věku. Mění se disproporce v počtech potenciálních ženichů a nevěst nepůsobí již dlouho na průběh sňatkového „trhu“, protože věkové rozdíly mezi snoubenci hrají již malou roli. Větší význam mohou mít rozdíly v sociálním postavení (stabilitě zaměstnání a výši příjmu), ale ty jsou statisticky nepostizitelné.

Tab. 2.7: Disparita¹ mezi počty potenciálních ženichů a nevěst podle věku (v tis., k 1.1. daného roku)

Rok	Věk muže											
	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31
Svobodní												
1989	-2,7	6,9	11,9	13,3	13,1	10,4	6,4	6,5	7,3	6,6	7,0	7,8
1993	-11,7	-4,8	1,8	5,0	6,5	8,3	9,0	9,2	9,2	7,6	5,1	5,0
1995	3,1	-3,2	-5,9	0,2	3,4	4,9	5,9	7,4	7,8	8,0	8,0	6,8
1997	5,6	5,3	4,3	-0,3	-2,7	1,9	3,9	5,2	5,6	6,6	7,1	7,1
1999	14,4	7,1	5,9	6,3	5,7	1,2	-0,7	3,2	4,2	5,0	5,2	5,8
2001	8,6	15,8	14,5	7,7	6,4	6,7	6,5	2,6	1,1	3,9	4,2	4,6
Neženatí (nevdané)												
1989	-2,6	7,1	12,1	13,3	13,0	9,9	5,4	5,4	6,4	5,9	6,5	7,9
1993	-11,6	-4,6	2,0	5,0	5,9	7,6	8,1	8,6	8,7	6,5	3,3	3,1
1995	3,2	-2,9	-5,6	0,3	3,1	4,5	5,1	6,5	6,9	7,4	7,7	5,6
1997	5,7	5,6	4,8	0,1	-2,8	1,5	3,3	4,6	4,5	5,5	6,1	6,6
1999	14,5	7,2	6,2	6,8	6,3	1,6	-1,0	2,3	3,5	4,1	4,0	4,6
2001	8,6	15,9	14,6	8,0	6,7	7,2	7,2	2,9	0,5	2,7	3,4	3,6

¹Počet mužů ve věku uvedeném v hlavičce minus počet žen ve věku o dva roky nižším. Znaménko minus v tabulce znamená, že v daném věku byl počet mužů nižší než počet žen o dva roky mladších, takže převažovala „nabídka“ žen.

Snížení počtu i podílu osob žijících v manželství následně vytváří nižší potenciál pro osoby, které mohou ovdovět nebo se chtějí rozvádět. Přesto opakované sňatky, právě z důvodu poklesu ukazatele prvosňatečnosti, hrají v úrovni sňatečnosti svou významnou roli. Podobně jako u svobodných mužů a žen došlo ke změnám měr sňatečnosti v případě uzavírání opakovaných sňatků. S výjimkou přechodného vzestupu ukazatelů v letech 1991 a 1997 probíhal po celé období 90. let pokles intenzity sňatečnosti

**Intenzita vstupu do
druhého manželství se
také snížila**

rozvedených a ovdovělých osob; opět nejvíce v nejnižších jednotkách věku, kdy však nízké počty exponovaných i demografických událostí vyvolávají opatrnost při posuzování míry a rychlosti změn. Přesto lze říci, že celková úroveň intenzity opakovaných sňatků do 50 let věku u rozvedených osob je v současné době řádově o polovinu nižší než tomu bylo v roce 1989, u ovdovělých mužů se sledovaný ukazatel snížil výrazněji – téměř o 57 %, a to na rozdíl od opakovaných sňatků ovdovělých žen, které v současnosti uzavírají pouze 13 sňatků v relaci na 1000 ovdovělých žen (změna oproti roku 1989 tak činí necelou čtvrtinu). Při rostoucím podílu rozvedených osob v populaci je pokles měr sňatečnosti v případech druhých a dalších sňatků zřejmým důkazem změny názorů na instituci manželství u již alespoň jednou ženatých mužů a vdaných žen. Je však nesmyslné předpokládat, že rozvedené osoby žijí po rozvodu osamoceně, popřípadě pouze s „vysouzenými“ dětmi. Průzkumy naopak prokázaly, že právě v těchto případech je nejčastěji využívána možnost kohabitace s jiným partnerem. Dříve často realizovaný nový sňatek ihned po ukončení předchozího manželství (jinými slovy: důvodem k rozvodu bylo předchozí navázání vztahu s jiným partnerem) se poklesem redukovaných měr sňatečnosti rozvedených v prvních letech po zániku předchozího manželství nejvíce jako uchovaný zvyk. Od roku 1995 se ukazatel zvyšuje v případech opakovaně uzavíraných sňatků až po čtyřech letech od rozvodu a to jak u mužů, tak i u žen.

Tab. 2.8: Počty a podíly svobodných mužů a žen ve věku 16–35 let z celkového počtu osob podle pohlaví a věku v reálné populaci (v %; k 1.1. daného roku)¹

Věk	Muži						Ženy					
	Počty osob			Podíl z úhrnu			Počty osob			Podíl z úhrnu		
	1989	1995	2001	1989	1995	2001	1989	1995	2001	1989	1995	2001
16	81 857	88 930	68 657	100,0	100,0	100,0	77 911	85 036	65 521	99,8	99,9	100,0
17	76 655	90 452	69 022	99,9	100,0	100,0	72 598	86 249	65 592	98,5	99,5	99,9
18	72 327	92 270	70 643	98,2	99,3	99,9	63 049	84 909	67 374	88,9	95,3	99,1
19	66 977	91 960	71 651	93,8	96,8	99,3	49 130	78 288	66 779	72,5	85,2	96,7
20	60 372	87 975	75 984	89,0	91,4	98,2	36 656	65 895	67 558	56,2	71,4	92,2
21	56 060	75 129	82 609	81,7	83,2	96,1	28 103	48 609	71 023	43,0	56,8	86,6
22	48 534	60 028	82 013	69,5	73,4	92,4	21 650	35 522	67 241	32,4	45,3	78,8
23	41 396	48 846	78 769	56,7	63,1	87,2	16 928	25 586	60 079	24,3	34,7	69,0
24	34 728	38 940	73 643	45,2	52,5	79,3	13 755	18 799	51 834	18,8	26,5	57,9
25	27 350	30 508	66 807	37,0	42,9	70,2	10 493	13 603	43 541	14,8	20,1	47,1
26	20 127	24 708	58 373	30,4	36,5	60,5	7 403	10 459	34 223	11,6	16,1	36,9
27	16 954	21 018	46 120	25,8	30,9	50,9	5 950	8 598	24 536	9,5	13,2	28,5
28	14 672	18 301	35 310	22,5	26,4	43,0	5 072	7 258	18 343	8,3	10,9	23,2
29	12 525	16 567	28 463	19,4	22,9	36,5	4 260	6 389	13 337	6,9	9,2	17,9
30	12 025	15 292	22 529	17,2	20,1	30,1	4 129	5 944	10 279	6,1	8,2	14,3
31	12 061	13 206	17 956	15,9	18,1	25,1	4 034	5 181	8 174	5,5	7,4	12,0
32	11 297	10 597	15 122	14,3	16,2	22,2	3 888	4 091	6 656	5,1	6,5	10,1
33	10 530	9 792	13 378	13,0	15,2	19,5	3 800	3 624	5 996	4,9	5,8	9,1
34	9 695	9 049	12 397	12,0	14,2	17,8	3 692	3 434	5 301	4,7	5,6	7,9
35	9 490	8 519	11 814	11,4	13,5	16,3	3 457	3 145	4 889	4,3	5,2	7,0

¹Údaje jsou převzaty z bilancí obyvatelstva podle rodinného stavu.

Pokles intenzity sňatečnosti osob svobodných, rozvedených i ovdovělých, spolu se změnou celkového počtu sňatků i potenciálních snoubenců ve sledovaném období, vytváří novou strukturu zastoupení reálně uzavíraných sňatků podle rodinného stavu. Podíl uzavíraných sňatků ovdovělými osobami se však výrazně nezměnil; mírný pokles v polovině 90. let byl způsoben jednak změnou váhy při celkovém snížení počtu sňatků, ale také úbytkem počtu ovdovělých mužů a žen. Podíl sňatků uzavíraných svobodnými muži se mezi lety 1992–1997 neustále meziročně snižoval až na hodnotu 73 %. Vývoj zastoupení sňatků svobodných žen byl počátkem 90. let odlišný – ještě v roce 1993 se jejich podíl nacházel nad úrovní roku 1989. Následoval obdobný (jako u svobodných mužů), tedy více než čtvrtinový pokles mezi lety 1992 a 1997. V posledních letech osciluje podíl sňatků svobodných mužů i žen na úrovni kolem 75 %. Pokles podílu sňatků svobodných ženů a nevěst mezi lety 1989 a 2000 kompenzuje zejména nárůst podílu sňatků rozvedených mužů i žen, když maximální úroveň bylo dosaženo v roce 1997 v důsledku zvýšení měr sňatečnosti rozvedených osob.

Tab. 2.9: Míry sňatečnosti rozvedených a ovdovělých osob

Věková skupina	Muži						Ženy					
	1989	1993	1995	1997	1999	2000	1989	1993	1995	1997	1999	2000
Rozvedení							Rozvedené					
–25	285	154	118	101	77	79	318	184	152	146	122	129
25–29	221	139	104	101	84	83	182	125	97	103	89	95
30–34	126	96	79	81	67	70	97	73	63	64	55	58
35–39	82	62	52	56	49	49	59	42	35	41	34	36
40–44	61	44	38	42	35	35	41	30	25	30	26	27
45–49	49	38	33	35	29	31	32	24	23	26	22	22
Celkem ¹	95	66	55	57	47	48	82	56	47	51	42	44
Ovdovělí							Ovdovělé					
–25	348	34	103	91	73	–	80	38	36	48	56	33
25–29	251	141	122	96	110	92	44	28	26	31	35	36
30–34	124	71	57	66	102	81	22	22	15	10	16	16
35–39	86	41	26	55	50	39	13	14	10	10	12	10
40–44	50	36	26	25	21	31	18	14	11	12	12	15
45–49	62	32	25	24	25	23	14	11	12	9	9	10
Celkem ¹	72	39	30	32	33	31	17	14	13	13	12	13

¹Sňatky do 50 let na 1 000 osob příslušného pohlaví a rodinného stavu.

Tab. 2.10: Redukované míry sňatečnosti rozvedených podle počtu let uplynulých od zániku předchozího manželství

Počet let uplynulých od rozvodu	Muži						Ženy					
	1989	1993	1995	1997	1999	2000	1989	1993	1995	1997	1999	2000
0	0,173	0,122	0,097	0,092	0,071	0,085	0,161	0,120	0,094	0,094	0,073	0,087
1	0,103	0,076	0,068	0,065	0,057	0,047	0,097	0,074	0,065	0,063	0,055	0,048
2	0,069	0,054	0,049	0,055	0,045	0,047	0,067	0,053	0,048	0,054	0,044	0,047
3	0,048	0,042	0,038	0,045	0,041	0,041	0,050	0,038	0,037	0,045	0,038	0,037
4	0,038	0,030	0,030	0,037	0,034	0,033	0,038	0,029	0,030	0,033	0,031	0,033
5	0,028	0,023	0,023	0,030	0,026	0,030	0,030	0,023	0,022	0,028	0,027	0,027
6–7	0,021	0,016	0,016	0,023	0,021	0,023	0,023	0,017	0,016	0,021	0,021	0,022
8–9	0,014	0,011	0,010	0,013	0,015	0,016	0,015	0,012	0,010	0,013	0,014	0,016

Desetiletý vývoj sňatkového chování v nově utvářeném tržním prostředí České republiky prodělal zásadní přerod. Ve srovnání let 1989 a 2001 se počet uzavřených sňatků snížil téměř o třetinu a průměrný věk při prvním sňatku vzrostl na hodnotu 29,3 let u mužů a 26,9 let u žen. Tím se přiblížil evropské úrovni. V návaznosti na snížení intenzity sňatečnosti svobodných v nízkém a středním věku se zvýšil podíl svobodných v populaci. Také celková atmosféra zhoršení sociální situace nižších a středních příjmových vrstev přispívá k dalšímu odkládání sňatku do vyššího věku, což se v transversálním pohledu promítá do snížení ukazatele celkové prvosňatečnosti (u mužů z 89 % na 65–70 %, u žen pak z hodnoty 96 % na 72–75 %). V populaci proto neustále přibývá sňatkuschopného obyvatelstva. Celkový trend 90. let zatím nenarušil ani postup silných generací natalitní vlny 70. let napříč sňatkovým trhem. Možnosti studia, zvyšování kvalifikace, cestování a další seberealizace zatím vítězí nad přáním založení rodiny. Na druhé straně nárůst individualismu vyvolává v mladé generaci odpovědnost za hmotné zabezpečení rodiny. Při prodloužení školní docházky (spolu s trendem všeobecně se zvyšující vzdělanosti), finanční nedostupnosti i menších bytů a neklesající nezaměstnanosti, trvají problémy přijatelného řešení společného bydlení a hospodaření mladých párů již delší dobu. Velká část dvojic do té doby žije buď u rodičů nebo ve společně pronajatém bytě v tzv. manželství na zkoušku. Vzájemné testování partnerů je ukončeno „legalizací“ vztahu nejčastěji v případech otěhotnění partnerky nebo po uvážení rozhodnutí obou snoubenců. Ačkoliv sňatek a instituce manželství je zatím stále ještě chápána jako nejvhodnější právní rámec při výchově dětí, vzrůstající podíl dětí narozených mimo manželství naznačuje i jinou možnost realizace společného soužití. Kohabitanční druha a družky (popř. jejich děti) se nejčastěji objevuje v případě osob již alespoň jednou rezignujících na manželství, případně ovdovělých mužů a žen, a nebo u svobodných párů, které po odkládání sňatku do vyššího věku přešly k jeho odmítnutí.

Část úbytku legitimních manželství je nahrazena častějším nesezdaným soužitím

Tab. 2.11: Sňatky podle rodinného stavu snoubenců

Rodinný stav	Muži					Ženy				
	1989	1993	1995	1997	2000	1989	1993	1995	1997	2000
Svobodní/é	62 545	51 862	41 507	42 455	41 360	62 904	51 977	41 679	42 382	41 528
Rozvedení/é	17 396	13 755	12 563	14 498	13 239	17 407	13 733	12 395	14 558	13 020
Ovdovělí/é	1 321	1 055	886	851	722	1 179	962	882	864	773
Celkem	81 262	66 672	54 956	57 804	55 321	81 490	66 672	54 956	57 804	55 321
Podíl z celkového počtu sňatků										
Svobodní/é	77,0	77,8	75,5	73,4	74,8	77,2	78,0	75,8	73,3	75,1
Rozvedení/é	21,4	20,6	22,9	25,1	23,9	21,4	20,6	22,6	25,2	23,5
Ovdovělí/é	1,6	1,6	1,6	1,5	1,3	1,4	1,4	1,6	1,5	1,4
Celkem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Nejen proměny celé společnosti, změny kulturních a morálních norem, ale hlavně konkrétní sociální situace ovlivňuje přímo některé z demografických procesů. Mezi takové patří i sňatečnost. Prokázaly to výsledky výzkumů odhalující vztahy mezi životními plány, mezi něž patří zvláště vstup do manželství, a realitou – víceletým odkládáním založení rodiny. Proto pravděpodobně až zmírnění existujících sociálních tlaků na mladou generaci umožní zvýšení úrovně prvosňatečnosti, která by se následně, i když v pozdějším věku, mohla odrazit ve vzestupu úrovně porodnosti. Teprve v dalších letech se ukáže, zda a do jaké míry odkládání vstupu do manželství se bude měnit v jeho odmítání, a to nahrazením buď nesezdaným soužitím nebo trvalým životem bez partnera.

V České republice se od osmdesátých let rozvádí okolo 30 tis. manželství ročně a tento počet se nemění ani přes klesající počty sňatků a nově se vytvářející strukturu obyvatelstva podle rodinného stavu. Na rozdíl od ostatních demografických procesů, kde dochází v devadesátých letech ke snižování dříve extenzivně vysokých úrovní úmrtnosti, sňatečnosti, potratovosti i porodnosti, u rozvodovosti zaznamenáváme spíše opačný trend. Úroveň úhrnné rozvodovosti, která dosahovala od poloviny sedmdesátých let hodnot okolo třiceti procent, vzrostla do roku 1990 na 38 % a v druhé polovině devadesátých let na hodnoty okolo 42 %. Znamená to, že více než čtyři manželství z deseti jsou v České republice později rozvedena. Výjimkou byl rok 1999, kdy došlo k poklesu způsobenému legislativní změnou, ale na přelomu století vzestupný trend pokračuje. Zejména od roku 1992 probíhá růst indexu rozvodovosti (z 38,6 na 60,3 rozvodů na 100 uzavřených sňatků v roce 2001). Míra rozvodovosti manželství osciluje okolo 11–13 rozvodů na 1 000 manželství ročně. V roce 2001 bylo rozvedeno 31 586 manželských dvojic, což představovalo úhrnnou rozvodovost 45 %.

Počet rozvodů se po dvouletém poklesu přiblížil k předchozí úrovni

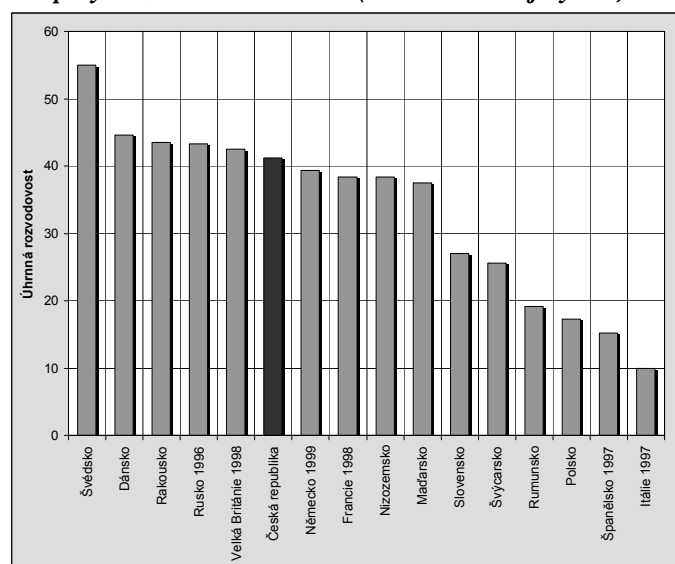
Tab. 3.1: Rozvodovost v letech 1990–2000

Ukazatel	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
Počet rozvodů	32 055	29 366	28 572	30 227	30 939	31 135	33 113	32 465	32 363	23 657	29 704	31 586
Hrubá míra rozvodovosti	3,09	2,85	2,77	2,93	2,99	3,01	3,21	3,15	3,14	2,30	2,89	3,07
Index rozvodovosti	35,2	40,8	38,6	45,8	52,9	56,7	61,4	56,2	58,8	44,2	53,7	60,3
Míra rozvodovosti manželství	12,4	11,4	11,2	11,9	12,2	12,4	13,3	13,1	13,1	9,7	12,2	13,2
Úhrnná rozvodovost	38,0	34,7	33,9	36,1	37,5	38,4	41,7	42,0	42,9	32,3	41,2	45,0

V mezinárodním kontextu patří Česká republika mezi země s vysokou úrovní rozvodovosti, jako jsou skandinávské země, Ruská federace a pobaltské státy, Velká Británie a Německo. Naopak k zemím s nejnižší intenzitou rozvodovosti v Evropě patří země se silnou katolickou tradicí, především Itálie, Španělsko a Polsko. Úroveň úhrnné rozvodovosti na Slovensku je v porovnání se situací v naší zemi asi o třetinu nižší.

Důvodů vysoké rozvodovosti v České republice je několik. Civilní rozvod je v českých zemích možný již od roku 1919, nejprve dvoustupňově jako rozvod od stolu a lože a rozluka a od roku 1950 jednostupňově; rozvod má tedy v českých zemích dlouhou tradici. Po druhé světové válce byl sňatek důsledně sekularizován a bylo zdůrazňováno právo obou manželů na rozvod. Po většinu naší analyzovaného období byla manželství rozváděna podle poměrně liberální legislativy zavedené v šedesátých letech. Zákon o rodině č. 94/1963 a občanský zákoník č. 99/1964 vstoupily v platnost dne 1. dubna 1964, rozvodové komise, které byly zákonem ustanoveny, byly zrušeny novelou občanského zákoníku č. 49 v roce 1973. Rozvodová praxe byla postupně zjednodušována, jak se rozvod stával společensky tolerovaným. Česká společnost je k rozvodům velmi tolerantní a rozvod je považován za přijatelné řešení manželských rozporů. Přes 40 % rozváděných párů deklaruje jako příčinu rozvratu svých manželství rozdíl povah, názorů a zájmů, což naznačuje bezproblémový rozvod po vzájemné dohodě. Extrémní příčiny rozvodu jsou na ústupu, jejich podíl se snižuje. Například alkoholismus mužů mohl podle zjištění soudů v roce 1980 za 16,4 % rozvodů, zatímco v roce 2000 to bylo již jen 5,8 %; zlé nakládání a trestný čin muže byl v roce 1980 příčinou 6,7 % rozvodů, avšak v roce 2000 pouze 1,6 %. K důvodům vysoké rozvodovosti patřila též vysoká sňatečnost v nízkém věku, spojená s časnou plodností mladých žen při nízké úrovni antikoncepce. Polovina prvních manželských dětí byla počata před sňatkem, což naznačuje vysoký podíl vynucených manželství. Taková manželství byla často rozváděna buď již po několika letech manželství nebo poté, co děti odrostly a bezprostřední důvod k udržování manželství tak zanikl. Nedostatek bytů, často vedoucí například ke společnému bydlení s rodiči jednoho ze snoubenců, a vysokou zaměstnanost žen, jež kontrastovala s tradičním rozdělením domácích prací, ale zároveň ženám přinášela určitý stupeň relativní ekonomické nezávislosti, můžeme také řadit mezi mediátory vysoké úrovně rozvodovosti.

Obr. 3.1: Úroveň úhrnné rozvodovosti ve vybraných evropských zemích v roce 2000 (není-li uveden jiný rok)

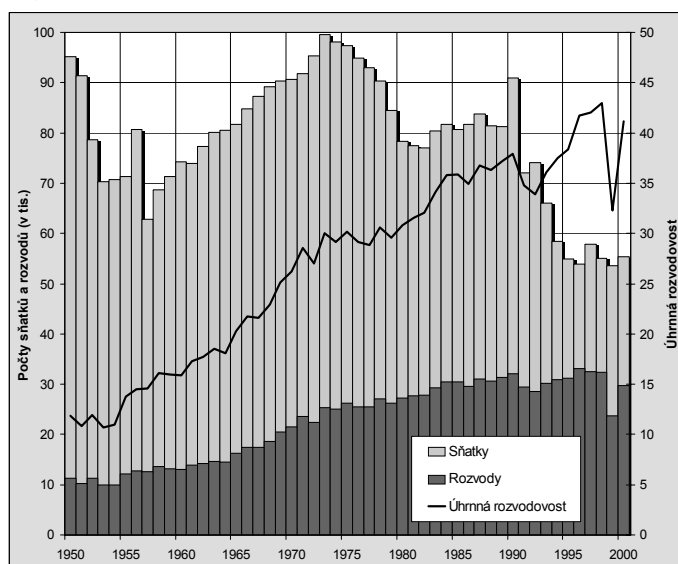

Tab. 3.2: Evidované příčiny rozvratu rozvedených manželství (v %)

Příčina rozvratu	Na straně muže			Na straně ženy		
	1990	1995	2000	1990	1995	2000
Neuvážený sňatek	5,6	4,4	2,2	5,6	4,5	2,2
Alkoholismus	10,3	9,4	5,8	0,9	0,7	0,5
Nevěra	15,0	12,9	8,0	13,2	10,5	5,6
Nezájem o rodinu (včetně opuštění rodiny)	7,6	7,3	5,3	2,5	1,8	1,2
Zlé nakládání, odsouzení pro trestný čin	2,7	2,1	1,6	0,1	0,2	0,1
Rozdíl povah, názorů a zájmů	40,5	48,8	47,0	40,5	49,9	49,1
Zdravotní důvody	1,0	0,5	0,3	1,3	0,5	0,3
Sexuální neshody	2,7	1,7	0,6	2,7	1,7	0,6
Ostatní příčiny	7,9	9,3	22,3	9,4	12,6	26,6
Soud nezjistil zavinění	6,8	3,7	6,9	23,8	17,5	13,7

Činitelem vysoké rozvodovosti je také nízká religiozita obyvatelstva České republiky, což je patrné též z územního rozložení rozvodovosti: maximum nalézáme kromě velkých měst na severu Česka, především v Karlovarském, Ústeckém a Ostravském kraji. Hrubá míra rozvodovosti, která činila v roce 2000 celostátně 2,89 rozvodů na 1 000 obyvatel, dosahovala maxima v Karlovarském kraji (3,81), zatímco nejnižší byla na jižní Moravě a na Českomoravské vrchovině (Jihlavský kraj 2,23), kde žije vyšší podíl obyvatelstva hlásícího se k náboženskému vyznání.

Obr. 3.2: Vývoj počtu sňatků a rozvodů a úroveň úhrnné rozvodovosti v letech 1950–2000

směrem k původní úrovni. Díky rychlému poklesu plodnosti v devadesátých letech roste podíl jednoduchých rozváděných manželství na vrub manželství vícedětných.

V roce 1998 byl přijat nový zákon o rodině č. 91/1998, s platností od 1.8. 1998 významně změnil rozvodovou legislativu. Především zavedl rozvod po vzájemné dohodě. Pokud spolu manželé alespoň půl roku nežijí a mají vyřízené majetkové poměry a vztahy ke svým nezletilým dětem, soud vyhlásí nesporný rozvod a nezjišťuje příčinu rozvratu. Novela naopak zakázala rozvody v prvním roce manželství a omezila rozvody, které by byly v rozporu se zájmy nezletilých dětí. Zákon umožňuje ukončení takzvaných mrtvých manželství, kdy po třech letech vzájemného odloučení může být manželství rozvedeno i bez souhlasu jednoho z aktérů. Kromě nesporného rozvodu existuje ještě rozvod sporný a ztížený. Zjišťuje se příčina rozvratu, avšak již ne vina. U nesporného rozvodu se příčina nezjišťuje, údaje o příčině rodinného rozvratu tedy nejsou plně srovnatelné s předchozím obdobím. Jediným důvodem rozvodu pro českou legislativu je „kvalifikovaný rozvrat vztahů mezi manžely“.

Díky nové legislativě došlo v roce 1999 k poklesu počtu rozvodů ze 32 363 roku předchozího na 23 657, přičemž většinu rozdílu tvořila právě manželství s nezletilými dětmi. Již v následujícím roce 2000 však počet rozvodů rodin s dětmi, které představují přibližně dvě třetiny všech rozváděných manželství, opět stoupl

Tab. 3.3: Rozvody podle počtu nezletilých dětí

Počet dětí	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
0	8 920	8 313	8 086	8 467	8 650	9 027	9 675	9 862	10 727	9 480	10 637
1	12 709	11 638	11 365	12 415	12 902	12 880	13 690	13 274	12 607	8 199	11 084
2	8 956	8 076	7 873	8 119	8 124	8 003	8 504	8 144	7 802	5 248	7 015
3 a více	1 470	1 339	1 248	1 226	1 263	1 225	1 244	1 185	1 227	730	968
Celkem	32 055	29 366	28 572	30 227	30 939	31 135	33 113	32 465	32 363	23 657	29 704
Rozvody manželství s nezletilými dětmi (v %)	72,2	71,7	71,7	72,0	72,0	71,0	70,8	69,6	66,9	59,9	64,2
Průměrný počet dětí – všechny rozvody	1,10	1,09	1,09	1,08	1,07	1,05	1,05	1,03	0,99	0,89	0,96
Průměrný počet dětí – rodiny s nezletilými dětmi	1,53	1,52	1,52	1,50	1,49	1,48	1,48	1,48	1,49	1,48	1,47

Ponechání nezletilých dětí bez denních kontaktů s jedním z rodičů je patrně největším sociálním problémem, který rozvod přináší. V letech 1990–2000 přišlo rozvodem o jednoho z rodičů (většinou o otce) přes 340 tis. dětí, tedy téměř čtvrtina z 1,4 mil. dětí narozených vdaným matkám v desetiletí 1980–1990. Uvedených deset let je průměrná délka rozváděného manželství, která se v druhé polovině

devadesátých let postupně prodloužila ke jedenácti rokům. Největší riziko rozpadu, které hrozilo manželským párům ve třetím roce manželství, se přesunulo do roku čtvrtého, přičemž bezdětné páry se obecně rozvádějí dříve. Během devadesátých let došlo k poklesu počtu časných rozvodů v prvních třech letech manželství po neuvážených sňatcích, které byly zapříčiněny především vysokou sňatečností v mladém nezralém věku, často pod tlakem těhotenství. Rozvod v prvním roce manželství byl novým zákonem zakázán, tyto rozvody se však z větší části přesunuly do roku druhého.

Manželství bez dětí se rozpadají dříve než s dětmi

Tab. 3.4: Rozvodovost podle délky trvání manželství (počet rozvodů na 100 výchozích sňatků)¹

Délka trvání manželství	Celkem					Se závislými dětmi			Bez závislých dětí		
	1990	1995	1998	1999	2000	1998	1999	2000	1998	1999	2000
0	0,75	0,37	0,57	0,41	–	0,12	0,04	–	0,45	0,37	–
1	2,69	1,89	2,26	1,90	2,33	0,70	0,31	0,44	1,56	1,58	1,88
2	3,38	2,97	3,01	2,49	2,88	1,47	0,88	1,09	1,54	1,61	1,79
3	3,16	3,46	3,15	2,51	3,21	1,88	1,22	1,69	1,27	1,28	1,51
4	2,83	3,05	3,19	2,34	3,00	2,16	1,33	1,88	1,03	1,01	1,12
5	2,50	2,61	2,91	2,13	2,66	2,09	1,38	1,83	0,82	0,75	0,84
6	2,14	2,34	2,70	1,99	2,44	2,04	1,43	1,79	0,66	0,56	0,65
7	2,00	2,09	2,48	1,74	2,29	1,95	1,30	1,80	0,53	0,45	0,49
8	1,66	1,86	2,18	1,66	2,14	1,77	1,27	1,72	0,41	0,39	0,42
9	1,53	1,69	1,91	1,45	1,98	1,56	1,13	1,65	0,35	0,32	0,33
0–4	12,80	11,75	12,18	9,65	11,42	6,33	3,78	5,11	5,85	5,85	6,30
5–9	9,83	10,59	12,18	8,97	11,51	9,41	6,51	8,79	2,77	2,47	2,73
10–14	6,08	6,52	7,54	5,39	7,45	6,52	4,52	6,38	1,02	0,88	1,07
15–19	4,41	4,37	4,96	3,48	4,78	4,35	2,94	4,14	0,61	0,54	0,65
20–24	2,89	3,00	3,38	2,51	3,26	1,53	1,05	1,51	1,85	1,46	1,75
25+	1,94	2,13	2,62	2,31	2,75	0,35	0,26	0,33	2,27	2,01	2,42
Úhrnná rozvodovost	37,95	38,37	42,86	32,27	41,18	28,49	19,06	26,26	14,37	13,21	14,92
Průměrná délka trvání	10,19	10,87	11,69	11,83	12,09	.	.	.	.	.	.

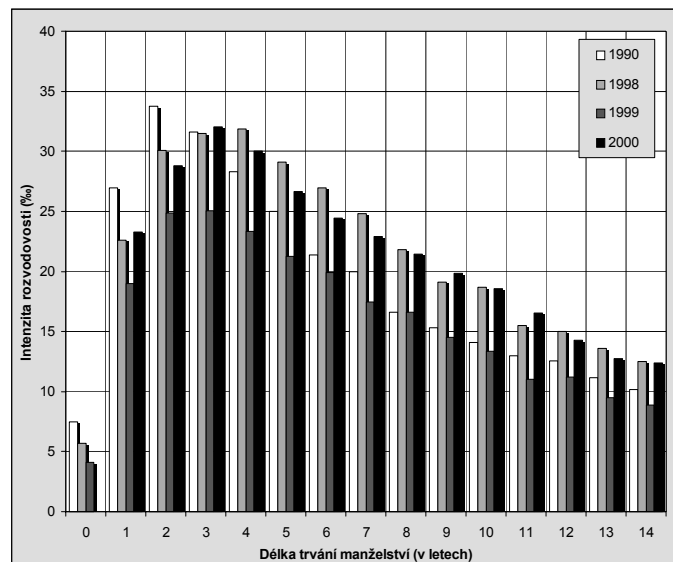
¹Na 100 výchozích sňatků v úhrnu: ukazatelé proto vyjadřují průběh intenzity rozvodovosti podle délky trvání manželství, nikoli její výši.

Vdané ženy a ženatí muži se rozvádějí nejvíce mezi dvacátým a pětadvacátým rokem života, což souvisí s maximem intenzity sňatečnosti o tři až čtyři roky dříve. Oproti konci osmdesátých let se rozložení úrovně rozvodovosti podle věku příliš nezměnilo, neboť míry rozvodovosti rostly proporcionálně napříč věkovým spektrem. Pouze věková skupina 25–29 letých mužů se během první poloviny devadesátých let svou intenzitou přiblížila věkové skupině 20–24 letých. Během let 1980 až 2000 se maximum rozvodovosti přesunulo z 28 na 33 let u mužů a z 24 na 29 let u žen. Průměrný věk rozvádějících se vzrostl mezi roky 1990 a 2000 z 36,3 na 38,6 let u mužů a z 33,1 na 35,9 let u žen, přičemž růst byl rychlejší v druhé polovině dekády. Je to dáno především zvyšováním věku při sňatku a v menší míře též posunem rozvodu do pozdějších stádií manželství. Rozdíl mezi průměrným věkem pro obě pohlaví je dán tím, že muži si berou v průměru o dva až tři roky mladší ženy.

K rozvodům dochází po delším trvání manželství a ve vyšším věku než dříve

Mezi roky 1980 a 1990 počet rozvodů postupně vzrostl z 27 218 na 32 055. V období mezi roky 1990 a 2000 došlo k několika zajímavým výkyvům v meziročním vývoji úrovně rozvodovosti. V roce 1990 uzavřelo sňatek zhruba o 9 tis. párů více než v předchozím roce, a to z důvodu rušení novomanželských půjček od počátku následujícího roku. Hypotéza o výrazně vyšší rozvodovosti této kohorty se však zatím nepotvrzuje, šlo patrně především o uspíšené sňatky plánované původně na rok 1991. V letech 1991 až 1992 vyvolal pokles ukazatelů optimistické předpovědi o počínajícím trendu přechodu rozvodovosti v České republice na nižší úroveň. Úhrnná rozvodovost v roce 1992 klesla na 33,9 %, což je nejnižší hodnota od roku 1982. Avšak v následujících letech začaly jak počty rozvodů, tak standardizované ukazatele rozvodovosti opět růst a v roce 1996 byl zaznamenán historicky nejvyšší počet rozvodů, 33 113. Oznámení o přípravě nového zákona o rodině tehdy způsobilo urychlené rozvádění dlouhodobě rozvrácených párů, neboť neoficiální informace slibovaly přísný zákon, který by mimo jiné neumožňoval rozvody v prvních třech letech manželství. Novela nakonec tak restriktivní nebyla, stejně

Obr. 3.3: Intenzita rozvodovosti podle délky trvání manželství

však způsobila výrazný pokles počtu rozvodů od října roku 1998; tento efekt však během následujících dvou let značně zeslábnul. V roce 1999 bylo rozvedeno 23 657 párů, což je počet srovnatelný se situací na počátku sedmdesátých let. Již v následujícím roce však tento počet opět stoupl na třicet tisíců a v roce 2001 činil 31 586.

Tab. 3.5: Míry rozvodovosti manželství podle věku a pohlaví

Věková skupina	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Počet rozvodů na 1 000 vdaných žen v dané věkové skupině											
15–19	15,2	13,6	14,2	13,0	14,1	13,3	13,0	13,1	17,8	9,0	19,5
20–24	30,7	28,7	28,4	29,6	30,3	31,0	32,4	31,8	31,3	23,2	30,5
25–29	24,5	23,3	23,2	25,4	26,0	26,3	29,3	29,1	28,3	21,2	27,2
30–34	19,1	16,9	17,2	19,0	19,8	20,7	22,6	22,6	23,2	16,8	22,7
35–39	16,0	15,0	14,2	15,3	16,0	16,4	17,8	18,7	19,3	13,9	18,1
40–44	12,3	10,9	10,7	11,4	12,3	13,0	13,9	13,9	14,5	10,9	13,8
45–49	7,3	6,6	6,7	7,1	7,6	7,8	8,9	9,1	10,2	7,8	9,7
50–54	3,6	3,4	3,3	3,5	3,9	4,0	4,9	4,8	5,3	4,6	5,4
55+	1,0	1,0	0,9	0,8	0,8	0,9	1,0	1,2	1,2	1,1	1,2
Celkem	12,4	11,4	11,2	11,9	12,2	12,4	13,3	13,1	13,1	9,7	12,2
Průměrný věk ženy při rozvodu	33,1	33,1	33,1	33,2	33,5	33,9	34,3	34,8	35,4	35,9	35,9
Počet rozvodů na 1 000 ženatých mužů v dané věkové skupině											
15–19	11,6	10,7	8,8	11,5	10,6	10,4	13,1	5,9	16,7	7,7	15,2
20–24	30,9	27,4	27,2	27,6	29,1	30,9	32,1	32,0	32,2	24,2	31,8
25–29	26,5	25,6	25,9	27,7	28,7	28,9	31,6	31,4	29,9	22,1	28,3
30–34	21,9	20,1	19,7	21,8	22,6	23,3	25,6	25,4	26,0	19,2	25,3
35–39	18,5	16,6	15,9	17,7	17,8	18,6	20,3	20,8	21,0	15,5	20,6
40–44	14,3	13,4	13,0	13,9	14,6	15,3	16,2	16,6	17,2	12,5	16,3
45–49	9,9	8,8	9,0	9,5	10,3	10,4	11,8	11,8	12,9	9,6	12,0
50–54	5,4	5,0	5,0	5,6	6,0	6,1	6,9	7,0	7,5	6,2	7,4
55+	1,6	1,6	1,4	1,3	1,4	1,4	1,6	1,7	1,9	1,6	1,9
Celkem	12,4	11,5	11,2	11,9	12,2	12,4	13,3	13,1	13,1	9,6	12,2
Průměrný věk muže při rozvodu	36,3	36,3	36,2	36,2	36,5	36,8	37,2	37,5	38,1	38,6	38,6

Podle kohortního vyjádření úrovně rozvodovosti byla ze 100 manželství uzavřených v padesátých letech nakonec rozvedena pětina, z manželství v šedesátých letech čtvrtina a v sedmdesátých letech třetina. Nejméně úspěšná jsou průběžně manželství uzavřená v letech osmdesátých, avšak v devadesátých letech došlo zatím z tohoto hlediska k mírnému zlepšení situace.

Tab. 3.6: Podíl rozvedených manželství z jednotlivých sňatkových kohort podle délky trvání manželství (kumulativní údaje v % původních počtů sňatků)

Délka trvání manželství	1950	1955	1960	1965	1970	1975	1980	1985	1990	1995	1998
0	0,6	0,3	0,4	0,5	0,5	0,9	0,8	0,7	0,7	0,4	0,5
0–1	1,5	1,1	1,6	2,1	2,5	3,1	3,1	3,1	3,1	2,4	2,6
0–2	2,6	2,3	3,2	4,4	4,8	5,6	6,0	6,2	6,1	5,4	5,5
0–3	3,7	3,7	4,7	6,6	7,3	8,1	8,8	9,2	9,2	8,2	
0–4	4,7	4,9	6,0	8,6	9,3	10,2	11,4	12,0	12,1	10,9	
0–5	5,9	6,1	7,4	10,7	11,3	12,2	13,6	14,4	14,9	13,5	
0–6	6,8	7,0	8,6	12,3	12,8	14,1	15,6	16,4	17,6		
0–7	7,7	8,0	9,8	13,9	14,3	15,7	17,4	18,3	20,0		
0–8	8,5	8,8	10,7	15,2	15,6	17,4	19,1	20,1	21,9		
0–9	9,3	9,6	11,8	16,5	16,8	19,0	20,6	21,8	23,6		
0–14	12,3	13,0	16,4	21,1	22,3	24,9	26,4	28,7			
0–19	14,8	16,0	19,7	24,9	26,6	28,9	30,9				
0–24	16,7	18,2	22,0	27,5	29,1	32,0					
Konečná rozvodovost	18,6	20,2	24,2	29,5	31,4	34,8					

Vysoká úroveň rozvodovosti se odráží v růstu podílu rozvedených v populaci, ale též v opakované sňatečnosti. Deset procent ženské a osm procent mužské dospělé populace je rozvedeno, přičemž tento podíl dále roste. Ve věku okolo čtyřiceti let je rozvedená již každá šestá žena, podíly rozvedených mužů jsou nižší, neboť muži častěji uzavírají opakovaný sňatek. U plné třetiny sňatků je alespoň jeden ze snoubenců již rozvedený, ve třinácti procentech případů jsou rozvedení oba snoubenci. Následně pro pětinu rozváděných jde o opakovaný rozvod, značící chronickou neschopnost nalézt trvalého partnera pro manželství nebo se jím stát. Opakovaná manželství jsou obecně více náchylná k neúspěchu než manželství uzavíraná svobodnými snoubenci. Rozvedení též častěji setrvávají s novými partnery v nesezdaném soužití, bez pozdějšího sňatku. Je to zřejmé zejména u rozvedených žen, které v prvním manželství vchovaly děti.

Tab. 3.7: Zastoupení rozvedených osob v populaci (k 1.1. daného roku; v %)

Věková skupina	Muži						Ženy					
	1990	1995	1998	1999	2000	2001 ¹	1990	1995	1998	1999	2000	2001 ¹
15–19	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,1	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
20–24	1,2	1,2	1,0	0,8	0,6	0,5	2,8	2,9	2,3	1,9	1,5	1,5
25–29	4,3	5,7	6,0	5,7	5,0	4,5	6,5	8,5	9,1	8,8	8,0	7,8
30–34	7,5	8,5	10,3	10,8	10,7	10,3	9,6	10,7	12,8	13,5	13,4	13,9
35–39	10,0	10,5	12,1	12,6	12,9	12,9	11,5	12,8	14,3	15,0	15,3	16,0
40–44	10,8	12,1	13,5	14,0	14,2	14,6	12,5	14,2	15,7	16,2	16,4	17,0
45–49	10,4	12,1	13,8	14,4	14,8	15,3	11,8	13,9	15,5	16,1	16,6	17,2
50–54	8,7	10,6	12,3	12,8	13,2	14,2	10,0	12,1	13,9	14,4	14,8	15,5
55–59	7,2	8,4	9,7	10,2	10,7	11,8	9,0	9,9	11,0	11,7	12,3	13,2
60–64	5,9	6,7	7,2	7,5	7,8	8,7	8,2	8,8	9,2	9,5	9,8	10,3
65–69	4,8	5,5	5,6	5,6	5,8	6,7	7,2	7,9	8,2	8,3	8,5	8,9
70+	.	.	3,8	3,8	3,8	4,5	.	.	5,9	6,1	6,3	6,8
Celkem 15+	6,2	7,0	7,9	8,1	8,2	8,6	7,6	8,6	9,5	9,8	10,0	10,4

¹Data ze sčítání (1.3. 2001), po vyloučení nezjištěného rodinného stavu.

Navrhovateli rozvodu jsou dlouhodobě ve dvou třetinách případů ženy. Z 34 946 rozvodových řízení ukončených v roce 2000 bylo plných 85 % rozvodů povoleno, 12 % znesvářených párů bylo usmířeno a pouze 192 návrhů na rozvod bylo zamítnuto. Tato čísla kontrastují s rokem 1990, kdy byla usmířena plná pětina párů žádajících o rozvod; otázkou však je, zda natrvalo. Též podíl zamítnutých rozvodů byl vyšší, činil tehdy přibližně 1,5 %, a 77 % manželství v rozvodovém řízení bylo nakonec opravdu ukončeno. V roce 1980 byly povoleny tři čtvrtiny žádostí o rozvod. Je zde tedy zřetelná tendence k postupnému zjednodušení rozvodové praxe a tento trend pokračuje i po přijetí nového zákona. Nový zákon patrně prodloužil projednávání rozvodů manželství s nezletilými dětmi, neboť vyžaduje vyrovnání majetkových vztahů a práv a povinností rodičů k dětem ještě před ukončením manželství. Na druhou stranu urychlil provádění nesporných rozvodů; bývalí partneři přistupují k rozvodovému řízení pragmaticky a bez afektu, lépe připraveni než tomu bylo dříve.

Rozvody jsou iniciovány více ženami

Tab. 3.8: Pořadí a typ sňatku a rozvodu (v %)

Ukazatel ¹	1990	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Sňatek oboustranně první	71,6	66,9	65,9	63,8	65,2	65,3	65,5
Jeden ze snoubenců rozvedený	16,4	19,0	19,7	20,5	19,9	20,0	20,0
Oba rozvedení	11,2	13,2	13,5	14,9	14,1	13,9	13,7
Ostatní	0,8	0,9	0,9	0,8	0,8	0,8	0,8
První rozvod	81,5	81,8	81,7	81,2	80,4	79,7	80,7
Druhý rozvod	15,8	15,8	15,9	16,2	16,9	17,5	17,2
Třetí a další rozvod	2,7	2,4	2,4	2,6	2,7	2,8	2,1

¹Pořadí rozvodu: průměr za muže a ženy.

Vzhledem k poklesu významu sňatku a rychlému rozšiřování kohabitace jako alternativní formy společného soužití klesá z hlediska demografického chování i důležitost procesu rozvodovosti manželství. Rozpad nesezdaných soužití není v oficiálních statistikách zaznamenán, je však jisté, že je řádově několikrát častější než je tomu u legitimně sezdaných párů. Úroveň sňatečnosti klesla během devadesátých let zhruba o čtyřicet procent, fenomén kohabitace je na vzestupu. Vezmeme-li v úvahu, že dvě pětiny manželství se rozvádějí a že u kohabitací je tento podíl zanikajících ještě vyšší,

dospíváme k obrazu krize rodiny nebo přesněji krize partnerských vztahů v jejich současné formě proklamované celoživotní monogamie.

Na rozdíl od obecného přesvědčení jsou manželství, uzavřená po určitém období společné kohabitace partnerů, pravděpodobně více náchylná k rozvodu než manželství z legitimně uzavřených přímých sňatků. Zatím nelze posoudit, zda se určitá selekce vstupu do manželství a ve vyšším věku projeví pozitivně v následném poklesu počtu rozvodů. Přitom předmanželské kohabitace začínají být velmi časté a počet přímých sňatků bez předchozí kohabitace programově i fakticky klesá. Též další faktory způsobující zvýšenou úroveň rozvodovosti, jako je například předchozí rozvod vlastních rodičů, se vyskytují v mladé generaci se stále větší četností.

Spolu s odkládáním manželství do vyššího věku a se změnou struktury osob, které do manželství vstupují, by se dalo očekávat, že mladé dvojice budou odpovědnější a vyzrálější a budou se méně často rozvádět. Zkušenost skandinávských zemí však tuto hypotézu nepotvrzuje. Pravděpodobnější je, že úroveň úhrnné rozvodovosti se bude nadále pozvolna zvyšovat. Naznačují to také údaje za rok 2001, podle kterých dosáhla úhrnná rozvodovost zatím rekordní úrovně 45 % rozvedených manželských párů.

V posledním desetiletí 20. století prošla Česká republika významnými změnami reprodukčního chování, což se výrazně projevilo poklesem počtu narozených dětí. Česká populace tak reagovala na změny vnějších sociálních a ekonomických podmínek demografické reprodukce, vyvolané politickým obratem v roce 1989.

Toto období je možné rozdělit do dvou etap. Během první etapy (1991–1996) byl každoročně pokles úrovně plodnosti velmi výrazný a úhrnná plodnost klesla z 1,89 v roce 1990 na 1,18 v roce 1996. Přelomovým obdobím byly roky 1994 až 1996, kdy se počet narozených snížil o celou čtvrtinu (ze 121 tis. v roce 1993 na 90 tis. v roce 1996). Ve druhé etapě (1996–2000) se situace stabilizovala na nízkých hodnotách počtu živě narozených (ročně kolem 90 tis.) a na nízké úrovni úhrnné plodnosti (pod hranici 1,2 dítěte na jednu ženu). Počet narozených v populaci závisí nejen na úrovni plodnosti, ale také na rozsahu a struktuře populace žen v reprodukčním věku. V situaci, kdy se ve druhé polovině devadesátých let zvyšoval počet žen ve věku dříve nejvyšší intenzity plodnosti (20–24 let), neboť do tohoto věku vstoupily generace žen narozených během populační vlny z poloviny sedmdesátých let (1973–1977), se předpokládalo, že roční počty narozených začnou postupně růst. Na konci devadesátých let vývoj ničemu podobnému nenasvědčoval a v roce 1999 se dokonce narodilo méně než 90 tisíc dětí, což představuje historické minimum počtu narozených na území České republiky v období statistického sledování. Mírné zvýšení porodnosti se projevilo v roce 2000 počtem necelých 91 tis. živě narozených dětí a úhrnnou plodností 1,14 dítěte na ženu. V roce 2001 se počet živě narozených znovu nepatrně snížil. Příznivá věková struktura žen tak bude patrně přispívat k růstu počtu narozených dětí až v příštích letech, kdy tyto ženy budou v období předpokládané nejvyšší úrovně plodnosti (25–29 let).

Období nízké úrovně porodnosti trvá již šest let

Tab. 4.1: Porodnost v letech 1990–2001

Ukazatel	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001p
Narození živě	130 564	129 354	121 705	121 025	106 579	96 097	90 446	90 657	90 535	89 471	90 910	90 715
Narození mrtvě	530	496	437	445	336	300	317	273	294	303	259	263
Narození celkem	131 094	129 850	122 142	121 470	106 915	96 397	90 763	90 930	90 829	89 774	91 169	90 978
Živě narození na 1 000 obyvatel	12,6	12,5	11,8	11,7	10,3	9,3	8,8	8,8	8,8	8,7	8,8	8,8
Mrtvorozenost	4,0	3,8	3,6	3,7	3,1	3,1	3,5	3,0	3,2	3,4	2,8	2,9
Živě narození mimo manželství	11 167	12 703	13 008	15 323	15 507	14 947	15 288	16 125	17 209	18 426	19 792	21 276
– podíl z úhrnu (v %)	8,6	9,8	10,7	12,7	14,5	15,6	16,9	17,8	19,0	20,6	21,8	23,5
Úhrnná plodnost	1,89	1,86	1,72	1,67	1,44	1,28	1,18	1,17	1,16	1,13	1,14	1,14
Podíl prvních dětí narozených v manželství do 8 měsíců od sňatku	54,4	50,6	54,1	54,5	54,0	50,8	49,0	48,1	45,4	43,0	41,6	39,5
Průměrný věk matek												
– při narození dítěte	24,8	24,7	24,8	25,0	25,4	25,8	26,1	26,4	26,6	26,9	27,2	27,6
– při narození 1. dítěte	22,5	22,5	22,5	22,6	22,9	23,3	23,7	24,0	24,4	24,6	24,9	25,3
Čistá míra reprodukce	0,91	0,89	0,82	0,80	0,69	0,61	0,57	0,56	0,56	0,55	0,55	0,55

I když období let 1996–2000 lze charakterizovat stálostí základních ukazatelů porodnosti bez výrazných změn, strukturální ukazatele plodnosti (pořadí a legitimita narozených, rozložení plodnosti podle věku žen nebo podle doby uplynulé od sňatku) po celé období devadesátých let poukazují na výrazné změny reprodukčního chování. Situace v devadesátých letech se z dlouhodobého pohledu populačního vývoje České republiky jeví jako výjimečné období, avšak v evropském kontextu bylo možné podobný vývoj pozorovat od poloviny šedesátých let v západní a severní Evropě a s určitým zpožděním v jižní Evropě. Tento vývoj bývá vysvětlován v rámci teorie druhého demografického přechodu. Hlavním projevem těchto změn v životních podmínkách mladých lidí pak bylo odkládání méně častého vstupu do manželství a založení rodiny do vyššího věku. Důležitý vliv měly moderní formy antikoncepce a moderní technologie potratů; ne však jako příčina poklesu plodnosti, ale jako možnost účinně ovlivňovat časování a počet narozených dětí a tím skutečně oddělit sexuální život od reprodukce. V zemích střední a východní Evropy, tj. bývalých socialistických zemích, byl tento v evropské oblasti obecný trend ovlivněn dřívější populační politikou státu a nepřítomností některých z mechanismů, které tento vývoj podmiňovaly (změna hodnotových orientací mladých lidí, různé možnosti jejich seberealizace, prodloužení délky vzdělávání, existence motivací pro vyšší vzdělání a budování profesní kariéry, změna postavení žen ve společnosti). V osmdesátých letech tak populace České republiky patřila společně s ostatními socialistickými zeměmi mezi populace s relativně vyšší úrovní plodnosti

Česká republika patří k zemím s nejnižší úrovní plodnosti na světě

a vyznačovala se koncentrací plodnosti do mladého věku žen (20–24 let) a velmi nízkým průměrným věkem prvorodiček (méně než 22,5 roku). V devadesátých letech byl pokles úrovně plodnosti a posun realizace plodnosti do vyššího věku ve srovnání s ostatními evropskými zeměmi neobvykle rychlý. V současné době se Česká republika řadí k zemím s nejnižší úrovní plodnosti a dostala se hluboko pod hypotetickou zachovnou hranici 2,1 dětí na jednu ženu. Zajímavé je srovnání s ostatními zeměmi bývalého socialistického bloku, protože v některých z nich tento proces započal už v osmdesátých letech (například Slovinsko) nebo byl pokles úhrnné plodnosti doprovázen jen menšími změnami v průměrném věku prvorodiček (Bulharsko a Slovensko v první polovině devadesátých let).

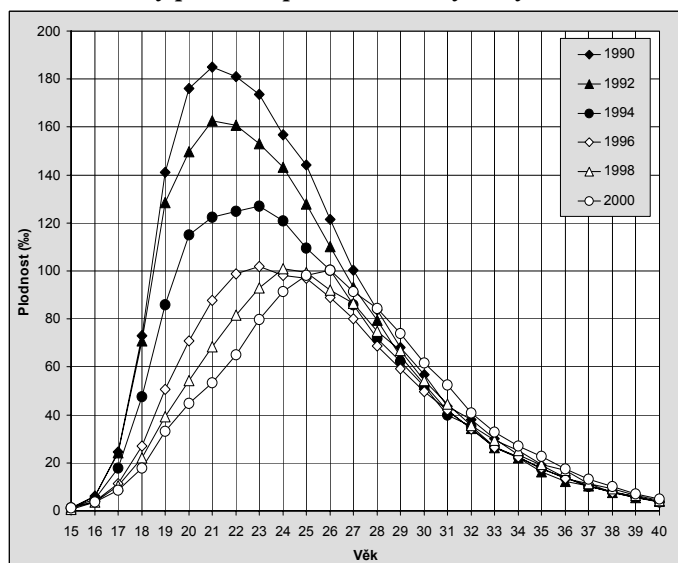
Tab. 4.2: Mezinárodní srovnání úhrnné plodnosti a průměrného věku žen při narození prvního dítěte¹

Země	Úhrnná plodnost			Průměrný věk matek při narození prvního dítěte		
	1990	1995	1999	1990	1995	1999
Česká republika	1,89	1,28	1,13	22,5	23,3	24,6
Bulharsko	1,82	1,23	1,23	22,0	22,4	23,0
Slovensko	2,09	1,52	1,33	22,7	23,0	23,8
Maďarsko	1,87	1,57	1,29	23,1	23,8	24,8
Slovinsko	1,46	1,29	1,21	23,7	24,9	26,1
Rakousko	1,45	1,40	1,32	25,0	25,6	26,3
Irsko	2,11	1,84	1,88	26,6	27,3	27,6
Švédsko	2,13	1,73	1,50	26,3	27,2	27,9
Nizozemsko	1,62	1,53	1,65	27,6	28,4	28,7
Itálie	1,33	1,20	1,19	26,9	28,0	...
Polsko	2,05	1,62	1,37	23,3	23,8	...

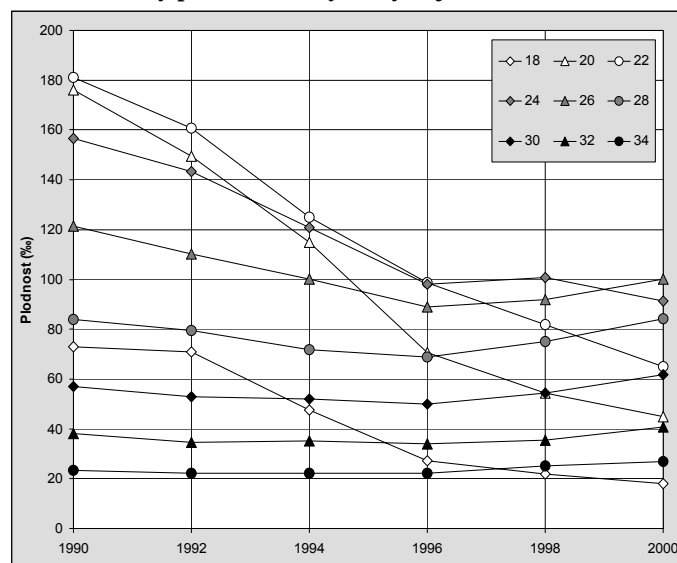
¹Vybrány byly jen ty země, za které jsou k dispozici údaje o biologickém pořadí narození.

Protože hlavním projevem změn reprodukčního chování v evropském kontextu je vedle omezení počtu dětí v rodině spíše odklad jejich narození do vyššího věku žen, nemusí mít ukazatele úhrnné plodnosti jen klesající trend nebo dlouhodobou stabilitu na velmi nízké úrovni (jak je tomu prozatím v populaci Česka), ale mohou se i krátkodobě zvyšovat (jako například ve Švédsku na počátku devadesátých let nebo ve Francii v posledních letech) nebo dosahovat stability na vyšší úrovni (Nizozemsko v období osmdesátých a devadesátých let). V období, kdy v populaci České republiky budou realizována narození dětí, která byla odložena v průběhu devadesátých let, lze očekávat růst počtu narozených a úroveň plodnosti. Je možné, že se později nenarodí všechny děti, jejichž početí bylo záměrně odloženo do vyššího věku žen. Hledání analogického vývoje v jiných evropských zemích je bezpředmětné, jelikož stejné obecné principy změn v evropských společnostech měly jiný dopad na reprodukční chování v jednotlivých populacích v závislosti na kulturních, historických a sociálních charakteristikách jejich obyvatelstva.

Obr. 4.1: Míry plodnosti podle věku ve vybraných letech

Obr. 4.2: Míry plodnosti ve vybraných jednotkách věku

Změny reprodukčního chování a postupný přechod k modelu plodnosti obvyklému ve vyspělých evropských zemích se významně projeví v plodnosti podle věku. Od počátku devadesátých let dochází

k postupnému snižování intenzity plodnosti především v nejmladších věkových skupinách. Plodnost 18 až 21letých žen se ve srovnání se situací v roce 1990 snížila na poloviční hodnoty v roce 1995 a čtvrtinové hodnoty v roce 2000. Až do počátku devadesátých let byla do této věkové skupiny (19–21 let) soustředěna nejvyšší úroveň plodnosti prvního pořadí. Vysoká úroveň sňatečnosti a plodnosti žen v tomto věku měla více důvodů. Kromě nedostatečné sexuální výchovy ve školách a omezené dostupnosti efektivní antikoncepce přispíval k tomuto chování fakt, že založení vlastní rodiny bylo jednou z mála možností seberealizace a osamostatnění mladých lidí. Významnou měrou k tomu přispívala i opatření státní populační politiky zaměřená na mladá manželství (90 % všech prvních dětí se tak rodilo v manželství). Tyto faktory na počátku devadesátých let ztratily na významu a bezprostředně následoval v této věkové skupině prudký pokles úrovně plodnosti.

Děti se nyní rodí méně často zvláště mladším ženám ve věku do 25 let

Tab. 4.3: Míry plodnosti a podíly realizované plodnosti

Věk	Míry plodnosti					Podíl realizované plodnosti (v %)		
	1990	1995	2000	index 1995/1990	index 2000/1990	1990	1995	2000
15	1,3	1,3	1,1	100	85	0,1	0,1	0,1
16	6,0	4,6	3,6	77	60	0,4	0,5	0,4
17	24,4	13,4	8,6	55	35	1,7	1,5	1,2
18	73,0	34,5	17,9	47	25	5,5	4,2	2,7
19	141,1	65,6	33,2	46	24	13,0	9,3	5,6
20	176,0	85,3	44,9	48	26	22,3	16,0	9,6
21	184,9	102,3	53,5	55	29	32,0	24,0	14,2
22	181,1	109,4	65,0	60	36	41,6	32,6	19,9
23	173,6	110,7	79,9	64	46	50,8	41,2	26,9
24	156,6	107,4	91,3	69	58	59,0	49,6	34,9
25	144,3	102,5	98,2	71	68	66,7	57,7	43,5
26	121,4	94,6	100,2	78	83	73,1	65,1	52,2
27	100,4	79,5	91,4	79	91	78,4	71,3	60,2
28	83,9	70,8	84,3	84	100	82,8	76,8	67,6
29	68,0	59,0	74,0	87	109	86,4	81,5	74,1
30	56,9	49,9	61,7	88	109	89,4	85,4	79,5
31	43,6	40,6	52,4	93	120	91,7	88,5	84,0
32	38,0	33,3	40,8	88	107	93,7	91,1	87,6
33	30,1	26,8	32,7	89	109	95,3	93,2	90,5
34	23,4	22,8	27,0	97	115	96,5	95,0	92,8
35	19,2	17,5	22,7	91	118	97,5	96,4	94,8
36	14,0	13,8	17,5	99	125	98,3	97,5	96,3
37	10,4	10,8	13,1	104	127	98,8	98,3	97,5
38	7,6	7,2	10,3	95	136	99,2	98,9	98,4
39	5,6	5,5	7,1	98	126	99,5	99,3	99,0
40–44	8,6	8,5	11,1	98	129	100,0	100,0	100,0

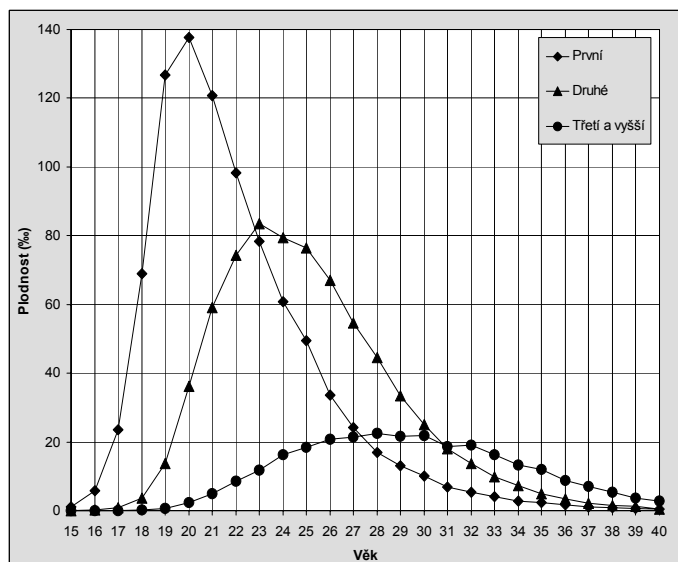
Tab. 4.4: Úhrnná plodnost a průměrný věk matek podle pořadí

Pořadí	1990	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Úhrnná plodnost							
Celkem	1,89	1,28	1,18	1,17	1,16	1,13	1,14
1.	0,90	0,56	0,52	0,53	0,53	0,53	0,54
2.	0,71	0,51	0,47	0,46	0,45	0,43	0,43
3.	0,21	0,15	0,13	0,13	0,13		
4. a další	0,07	0,07	0,06	0,06	0,06	0,17	0,18
Průměrný věk matek							
Celkem	24,8	25,8	26,1	26,4	26,6	26,9	27,2
1.	22,5	23,3	23,7	24,0	24,4	24,6	24,9
2.	25,6	26,4	26,8	27,1	27,4	27,7	28,1
3. a další	29,9	30,5	30,8	31,0	31,3	31,5	31,7

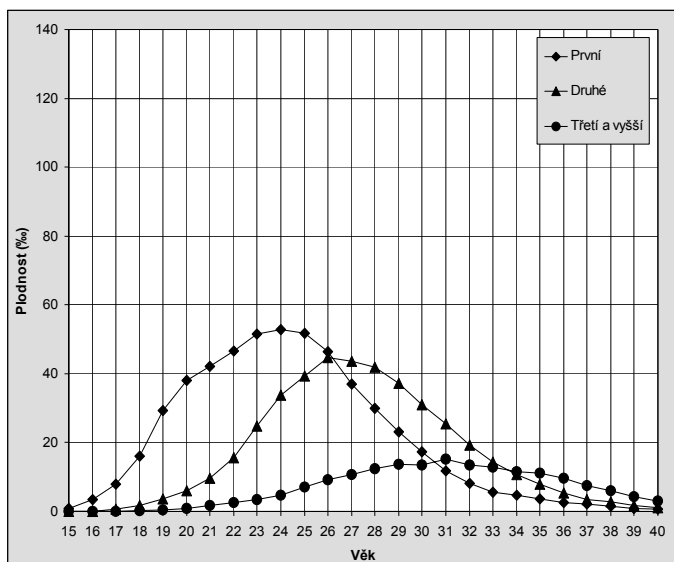
Od roku 1996 současně se stabilizací úhrnné plodnosti pod hodnotou 1,2 dětí na jednu ženu se tvar křivky plodnosti podle věku dále nemění a specifické míry plodnosti dosahují maximálních hodnot okolo 100 dětí na 1 000 žen daného věku. Ovšem věk maxima se posunul z 23 let v roce 1996 na

26 let v roce 2000. Tento vývoj je další známkou posouvání plodnosti do vyššího věku žen. Podobné zjištění vyplývá ze srovnání měr plodnosti podle věku v letech 1990 a 2000, kdy hodnoty ve věku do 27 let postupně klesly, zatímco hodnoty nad 28 let vzrostly, i když zatím jen mírně. V okamžiku, kdy úroveň plodnosti ve věku nad 25 let a zvláště nad 30 let věku by více než vyrovnávala pokles na nízké hodnoty v mladším věku, počet narozených a ukazatel úhrnné plodnosti by opět rostl. Je logické, že tyto trendy mají větší časový záběr než je několik let změn probíhajících v populaci Česka.

Obr. 4.3a: Míry plodnosti podle věku a pořadí narození v roce 1990

Obr. 4.3b: Míry plodnosti podle věku a pořadí narození v roce 2000

Výsledkem vývoje intenzity plodnosti během devadesátých let jsou výrazně změněné křivky úrovně plodnosti podle pořadí. To je zvláště patrné u plodnosti prvního pořadí, kdy došlo především k redukcí vysoké plodnosti ve věku do 20 let, ale také k odstranění značné koncentrace plodnosti do úzkého věkového intervalu. I když hodnoty intenzit plodnosti podle pořadí po roce 1996 dále neklesají, těžiště nejvyšší intenzity plodnosti pro všechna pořadí se nadále posouvají do vyššího věku. V roce 2001 bylo ženám při narození dítěte průměrně 27,6 let, což bylo o 2,8 roku více než v roce 1990 a o 1,8 roku více než v roce 1995. Nejzajímavější z hlediska analýzy poklesu plodnosti je věk žen při narození prvního dítěte, protože odkládání založení rodiny do vyššího věku se významnou měrou podílelo na propadu počtu narozených na současnou úroveň. Průměrný věk prvorodiček byl ve srovnání s rokem 1990 vyšší o 2,8 roku, avšak stále ještě jsou v České republice ženy při narození prvního dítěte o několik let mladší než v jiných evropských populacích (s výjimkou ostatních postkomunistických zemí), jak je zřejmé z mezinárodního srovnání.

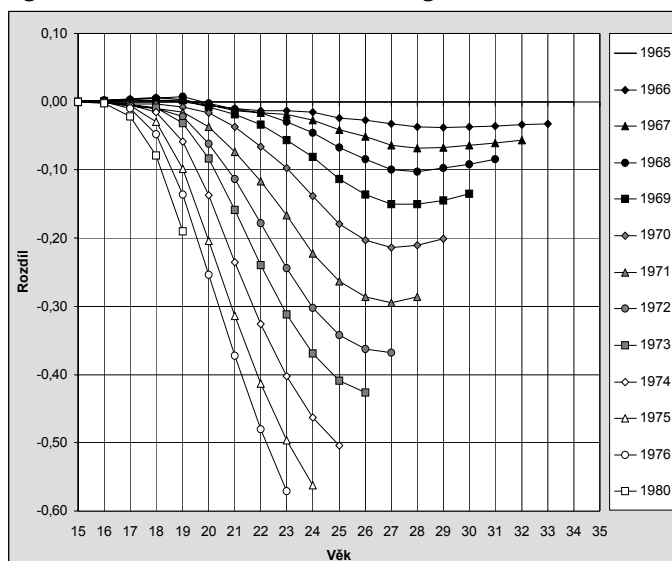
Tab 4.5: Kumulativní míry plodnosti ve vybraných generacích žen

Věk ženy	Generace											
	1966	1968	1970	1971	1972	1973	1974	1975	1976	1977	1978	1979
První pořadí												
do 18 let	0,11	0,11	0,11	0,10	0,10	0,10	0,10	0,08	0,07	0,05	0,04	0,04
do 20 let	0,38	0,38	0,37	0,36	0,34	0,32	0,27	0,21	0,17	0,14	0,12	0,11
do 22 let	0,59	0,60	0,57	0,54	0,49	0,45	0,39	0,33	0,28	0,24		
do 25 let	0,78	0,77	0,72	0,67	0,63	0,60	0,54					
do 30 let	0,88	0,87										
Celkem												
do 18 let	0,12	0,12	0,11	0,11	0,11	0,11	0,10	0,09	0,07	0,05	0,04	0,04
do 20 let	0,44	0,44	0,43	0,41	0,39	0,36	0,31	0,24	0,19	0,16	0,14	0,12
do 22 let	0,81	0,81	0,76	0,71	0,65	0,59	0,50	0,41	0,34	0,29		
do 25 let	1,27	1,23	1,12	1,03	0,95	0,89	0,79					
do 30 let	1,65	1,60										

Hodnoty ukazatele úhrnné plodnosti mohou být významně ovlivněny změnami časování narození dětí; tento ukazatel má tedy do značné míry hypotetický charakter. Naproti tomu konečná plodnost vyjadřuje skutečný počet narozených dětí ve sledované generaci žen. Generace žen, pro které lze v současné době

vypočítat konečnou plodnost, za předpokladu ukončení reprodukce ve věku do 45 let, se narodily do roku 1955 (konečná plodnost generací 1940 až 1955 dosahovala hodnot mezi 2,0 až 2,1 dětí na 1 ženu). V populaci Česka se však převážná část plodnosti realizuje ve věku do 35 let a tedy s určitou mírou projekce mohou být prezentována data i za generace žen narozených do roku 1965: u nich došlo k určitému poklesu až na hodnotu pod 1,9 dětí na jednu ženu u generace 1965. V mezinárodním srovnání je u této generace konečná plodnost nižší než u stejných generací žen ve Francii nebo Švédsku, ale vyšší než žen v jižní Evropě. Pro další generace je možné prezentovat data dokumentující odkládání plodnosti z věku dříve nejvyšší úrovně plodnosti. Zatímco ve věku 22 let 60 % žen v generacích narozených na konci 60. let mělo alespoň jedno dítě, v generacích narozených na konci 70. let (1977–1979) to bylo o 15 % méně (ve věku 25 let je situace obdobná: 75 % u starších generací a méně než 25 % u mladších generací). V generaci 1966 ve věku 25 let připadalo na jednu ženu 1,27 dětí, naproti tomu v generacích narozených po roce 1972 to bylo méně než jedno dítě. I tato zjištění dokumentují výrazný pokles úrovně plodnosti v mladším věku žen, přičemž zvláště generace 1973–1977 se významně podílejí (a budou podílet) na změně věkové struktury plodnosti. Rozdíly v realizované plodnosti podle věku v generacích 1966–1980 ve vztahu ke generaci 1965 jsou zřetelné v grafickém vyjádření. U generací 1966–1971 lze pozorovat nejen pokles realizované plodnosti ve vztahu ke generaci 1965, ale i náznak pozdějšího vyrovnávání z důvodu relativně vyšší úrovně plodnosti žen ve věku nad 28 let. Vzestup úrovně plodnosti žen ve věku kolem 30 let je však zatím tak nízký, že nestačí vyrovnat pokles ve věku do 25 let. Generace natalitní vlny 70. let se zatím v úrovni porodnosti neprojevala. Pomalý vzestup průměrného věku matek je proto způsoben i tím, že odklad snatku a narození dětí do vyššího věku stále pokračuje.

Obr. 4.4: Rozdíly kumulované plodnosti podle věku v generacích 1966–1980 ve vztahu ke generaci 1965

Tab. 4.6: Podíly narozených mimo manželství ze všech živě narozených podle pořadí narození, věku a vzdělání matky (v %)

	1990	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Celkem	8,6	15,6	16,9	17,8	19,0	20,6	21,8
Pořadí							
První	10,9	19,4	20,6	21,8	22,8	24,9	26,6
Druhé	4,4	9,2	10,4	10,8	12,1	13,1	14,0
Třetí a vyšší	11,5	19,8	22,3	23,0	24,8	25,8	25,5
Věkové skupiny							
14–19	17,9	36,2	42,4	48,8	53,3	58,9	65,8
20–24	6,0	13,0	15,2	16,5	19,0	22,0	25,3
25–29	5,8	10,8	11,2	12,0	12,5	13,8	14,6
30–34	10,6	14,7	15,8	15,6	16,6	17,6	18,1
35–39	17,1	20,1	22,2	23,1	23,9	23,7	25,0
40–44	22,7	30,0	28,3	31,7	28,0	30,2	28,6
Vzdělání matky							
Základní (i neukončené)	26,6	44,5	48,6	50,4	53,4	55,5	55,9
Střední bez maturity	7,7	14,4	15,8	17,3	19,0	21,3	23,1
Střední s maturitou	4,1	7,8	8,7	9,2	10,1	11,8	13,5
Vysokoškolské	3,3	5,7	5,7	6,2	6,8	7,7	8,0

Do počátku devadesátých let patřila Česká republika (s méně než 9 % dětí narozených mimo manželství) společně se zeměmi jižní Evropy, Slovenskem, Litvou a Polskem do skupiny s nejnižším zastoupením nemanželsky narozených. Po celé období devadesátých let však podíl mimomanželsky narozených postupně rostl a od roku 1999 se více než pětina dětí rodí nevdaným ženám. V roce 2000 se tak česká populace řadí do skupiny zemí se středními hodnotami podílu narozených manželství, společně například s Německem (22,1 %) a Nizozemskem (24,9 %). V evropském kontextu se jedná spíše o nižší hodnoty, neboť v zemích s největším rozšířením nesezdaných soužití se rodí mimo manželství 40–60 % dětí (severní Evropa, Estonsko a Francie). Podíl narozených mimo manželství je významně kulturně a historicky ovlivněn a proto se ve srovnání evropských zemí značně liší, ale také vykazuje rozdílné rozvrstvení v rámci charakteristik uvnitř jednotlivých populací.

Mimo manželství se rodí již každé čtvrté dítě

Průměrný věk matek se nepřetržitě zvyšuje

V České republice je mimomanželská plodnost významným rysem plodnosti jen některých skupin žen. První z nich jsou velmi mladé ženy (14–19 leté), které proporcionálně zaznamenaly v průběhu devadesátých let největší změnu: v roce 1990 nevdané ženy tvořily mezi matkami této věkové skupiny jen 18 %, ale v roce 2000 již 66 %. Podobný nárůst lze pozorovat i u věkové skupiny 20–24 letých z hodnoty 6 % na více než 25 %. Průměrný věk matek dětí narozených mimo manželství je dlouhodobě o něco nižší než u vdaných žen a v období druhé poloviny devadesátých let nedocházelo k jeho výraznému růstu. Zvláště je tato skutečnost patrná u prvního pořadí, kdy průměrný věk vdaných matek vzrostl v období 1990 až 1999 o 2,6 roku (z 22,5 roku na 25,1 roku), zatímco věk matek mimomanželsky narozených prvního pořadí se ve stejném období zvýšil jen o 1,1 roku (z 22,1 roku na 23,2 roku). Nejmenší podíl plodnosti dětí narozených mimo manželství byl v roce 2000 ve věkové skupině 25–29 letých žen (15 %). Počátkem roku 1991 bylo ve věkové skupině 20–24 let 117 tis. svobodných žen (35 % z úhrnu žen v tomto věku), zatím co koncem roku 2000 již 318 tis. (76 %). Intenzita jejich plodnosti se přitom snížila. Ve věkové skupině 25–29 letých vzrostl podíl svobodných žen v tomto období z 11 % na 32 % při celkem nezměněné úrovni jejich plodnosti.

Druhou skupinou žen s vyššími podíly dětí narozených mimo manželství jsou ženy ve vyšším věku (30 a více let), u kterých se patrně jedná o plodnost vyššího pořadí realizovanou v novém partnerském svazku po předchozím rozvodu manželství. Vyšší podíl narozených mimo manželství v této skupině žen je tradiční a již v roce 1990 dosahoval zvýšených hodnot, ale během devadesátých let nezaznamenal výrazný vzrůst. Tomu odpovídají i podíly narozených mimo manželství podle jednotlivých pořadí, kdy tradičně vysoké podíly jsou u narozených třetího a vyššího pořadí (12 % v roce 1990 a 26 % v roce 2000). Skutečnost, že se jedná z velké části o plodnost rozvedených nebo ovdovělých žen dokládá zjištění, že ve věkové skupině 30–34 let představuje podíl dětí narozených rozvedeným nebo ovdovělým ženám 60 % všech dětí narozených nevdaným ženám.

Tab. 4.7: Míry plodnosti vdaných a nevdaných žen (na 1 000 žen)

Věková skupina	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	Index 2000/1990
Celkem												
15–19	44,6	46,7	44,7	42,9	32,6	24,9	20,0	17,9	16,4	15,3	13,2	30
20–24	174,3	171,3	154,0	145,4	121,8	102,3	91,0	85,5	80,0	72,6	67,8	39
25–29	105,2	101,1	94,8	94,3	85,5	81,4	79,2	82,7	84,8	86,4	90,5	86
30–34	37,4	36,5	35,1	37,1	35,7	35,2	35,1	36,2	37,5	39,4	43,1	115
35–39	11,2	11,1	10,3	11,2	10,7	10,6	11,0	12,0	12,7	13,1	14,4	128
40–44	1,6	1,8	1,8	1,8	1,8	1,7	1,7	1,7	1,8	1,9	2,1	127
Vdané ženy												
15–19	507,1	514,1	518,1	515,8	454,5	443,7	443,0	454,8	464,3	471,8	440,7	87
20–24	263,5	260,1	241,4	236,8	210,9	194,5	189,7	197,9	203,5	204,5	209,6	80
25–29	120,6	115,1	108,6	108,1	98,7	95,3	95,4	102,3	108,5	113,7	123,7	103
30–34	39,8	38,6	37,1	38,8	37,3	37,0	37,0	38,7	40,2	42,4	46,7	117
35–39	11,3	11,2	10,1	10,9	10,4	10,5	10,7	11,6	12,3	12,9	14,0	124
40–44	1,6	1,7	1,7	1,7	1,6	1,5	1,5	1,5	1,7	1,7	2,0	125
Nevdané ženy												
15–19	8,6	10,1	10,0	11,5	10,6	9,4	8,7	8,9	8,9	9,1	8,8	102
20–24	27,6	30,3	29,4	31,4	29,1	24,5	23,3	22,0	22,3	22,1	22,6	82
25–29	34,1	38,9	36,6	40,0	38,7	37,0	33,7	34,2	33,5	34,5	35,2	103
30–34	25,0	25,4	25,0	29,0	28,7	27,6	27,8	26,7	27,9	29,6	31,8	127
35–39	11,0	10,9	11,2	12,9	12,3	11,1	12,3	13,5	14,2	14,1	15,9	145
40–44	2,0	2,0	2,3	2,3	2,3	2,4	2,2	2,5	2,3	2,5	2,6	130
Podíl vdaných žen v % (k 1.7.)												
15–19	7,2	7,3	6,8	6,2	5,0	3,6	2,6	2,0	1,6	1,3	1,0	14
20–24	62,2	61,2	58,8	55,5	51,0	45,8	40,7	36,1	31,8	27,7	23,0	37
25–29	82,1	81,6	80,8	79,7	78,1	76,1	73,7	71,1	68,4	65,5	61,1	74
30–34	84,2	83,9	83,5	82,9	82,1	81,2	80,1	78,9	77,7	76,6	73,5	87
35–39	82,6	82,3	82,2	81,9	81,4	80,8	80,2	79,4	78,6	77,9	75,6	91
40–44	80,9	80,6	80,4	80,0	79,6	79,1	78,6	78,0	77,6	77,1	77,1	95

Růst podílu dětí narozených nevdaným matkám ve věkové skupině do 20 let je možné hledat ve změněném pohledu společnosti na časně manželské svazky, kdy roste vědomí o skutečnosti, že v tomto věku je složité založit a udržet partnerský svazek schopný vytvořit adekvátní prostředí pro výchovu

dětí. Proto významně klesla úroveň sňatečnosti žen ve věku pod 20 let následovaná poklesem plodnosti a méně často se v této věkové skupině děti rodí ženám žijícím v manželském svazku. Důležitou roli zde hrají také složité životní podmínky mladých rodin s dětmi, které se nejvýrazněji projevují právě u mladších partnerů s nízkým vzděláním a z něho odvozenou nepříznivou ekonomickou situací a většími problémy na trhu práce. Tomu odpovídá i zjištění, že téměř 60 % dětí narozených ženám jen se základním vzděláním se rodí mimo manželství. Ženy s vysokoškolským vzděláním rodí děti téměř vždy v rámci manželského svazku a tento trend nadále přetrvává; vzdělanější ženy nejsou tedy těmi, které by se v tomto aspektu nejvíce přibližovaly chování žen v některých jiných evropských populacích a volily dříve netradiční formy rodinného soužití. Zvláště významný růst podílu mimomanželsky narozených z počtu narozených druhého pořadí (ze 4 % v roce 1990 na 14 % v roce 2000) naznačuje na existenci skupiny žen, které žijí v neformálním partnerském svazku i v období, kdy rodí a vychovávají již i druhé případně další děti.

Tab 4.8: Standardizace počtu živě narozených v roce 2000 ve vztahu k roku 1990

Věk ženy	Počet živě narozených za předpokladu:					Počet živě narozených:		
	míry plodnosti a struktura žen podle rodinného stavu z roku 1990			míry plodnosti z roku 1990		v reálné populaci v roce 2000		
	celkem	vdaným ženám	nevdaným ženám	vdaným ženám	nevdaným ženám	celkem	vdaným ženám	nevdaným ženám
14–19	15 060	12 373	2 688	1 760	2 867	4 468	1 529	2 939
20–24	74 400	69 957	4 444	27 133	8 923	28 898	21 576	7 322
25–29	43 573	41 041	2 532	31 199	5 318	37 467	31 979	5 488
30–34	12 612	11 279	1 333	10 118	2 064	14 506	11 886	2 620
35–39	3 749	3 107	642	2 905	840	4 822	3 615	1 207
40–44	569	440	129	417	158	723	516	207
45–49	18	15	2	15	3	26	17	9
Celkem	149 982	138 211	11 770	73 547	20 172	90 910	71 118	19 792
Rozdíl od počtů živě narozených v reálné populaci								
	-59 072	-67 093	8 022	-2 429	380			

Až do konce osmdesátých let byl pro populaci Česka charakteristický model univerzální a časné plodnosti, realizované v rámci manželství (92 % všech dětí se narodilo vdaným ženám). V podmínkách naší populace tak změny v počtu narozených závisí i na podílu žen žijících v manželství a věku uzavírání sňatku. A to i přesto, že mimomanželská plodnost nabývala během devadesátých let na významu. Úbytek počtu živě narozených dětí v manželství stále pokračuje (v roce 1990 se v manželství živě narodilo 119 tis. dětí, zatímco 81 tis. dětí v roce 1995 a 69 tis. dětí v roce 2001) hlavně proto, že ve všech věkových skupinách nadále klesá podíl vdaných žen. Ve věkové skupině 20–24 letých byla v roce 2000 vdaná méně než čtvrtina žen (62 % v roce 1990), ve věkové skupině 25–29 let 61 % žen (82 % v roce 1990) a ve věku nad 30 let 73 % žen (okolo 82 % v roce 1990). Pokles intenzity manželské plodnosti se v roce 1997 zastavil a ta zatím mírně roste, a zhruba od věku 25 let byl počet živě narozených dětí na 1 000 vdaných žen v roce 2000 nepatrně vyšší než v roce 1990.

Vztah poklesu počtu živě narozených a vývoje manželské a nemanželské plodnosti nejlépe ukazuje provedená standardizace. Za předpokladu neměnné struktury podle rodinného stavu žen v reprodukčním věku a měr manželské a nemanželské plodnosti z roku 1990 by se v roce 2000 hypoteticky narodilo 150 tis. dětí, tj. o 59 tis. dětí více než se ve skutečnosti narodilo. Pokles byl způsoben převážně změnou struktury žen podle rodinného stavu, přičemž plodnost vdaných a nevdaných žen se změnila jen málo. Rozdíl počtu narozených vdaným ženám v roce 2000 (za předpokladu shodné struktury podle rodinného stavu a manželské plodnosti jako v roce 1990) a skutečným počtem narozených byl jen ze 4 % způsoben poklesem manželské plodnosti, zbývající část pak menším zastoupením vdaných žen v populaci. Plodnost nevdaných se snížila ve srovnání let 1990 a 2000 jen nepatrně, ale vzhledem k rostoucímu zastoupení nevdaných v populaci žen v reprodukčním věku se počet narozených mimo manželství stále zvyšuje.

Z hodnocení plodnosti vdaných žen podle pořadí narození vyplývá, že od roku 1997 v prvním pořadí vzrůstá intenzita ve všech věkových skupinách, ve druhém pořadí až ve věkových skupinách nad 25 let a ve třetím a vyšším pořadí klesá ve všech věkových skupinách. Vzrůst ve vyšších věkových skupinách ve srovnání s počátkem devadesátých let je způsoben skutečností, že v důsledku posunu uzavírání manželství do vyššího věku žije více vdaných žen v tomto věku v prvních letech manželství, kdy je i vyšší intenzita plodnosti. To je rozdílné od dřívější situace, kdy vdané ženy ve vyšším věku

Hlavní příčinou poklesu úrovně porodnosti je snižující se podíl žen žijících v manželství a tím zúžený reprodukční potenciál

byly již matkami dvou či více dětí a intenzita plodnosti po delší době trvání manželství klesala. Při obecném poklesu intenzity uzavírání prvních sňatků vstupují do manželství pravděpodobně především ty ženy, které chtějí mít převážně dvě plánované děti: proto se úroveň plodnosti vdaných tolik nesnížila.

Tab. 4.9: Míry plodnosti vdaných žen podle věku a pořadí narození

Věková skupina	1990	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Celkem							
15–19	507,1	443,7	443,0	454,9	464,3	471,9	440,7
20–24	263,5	194,5	189,7	197,9	203,5	204,5	209,6
25–29	120,6	95,3	95,4	102,3	108,5	113,7	123,7
30–34	39,8	37,0	37,0	38,7	40,2	42,4	46,7
První pořadí							
15–19	469,4	411,1	412,5	426,1	432,8	444,5	405,8
20–24	148,3	111,0	112,5	121,2	128,1	133,4	141,5
25–29	31,1	26,6	29,5	34,0	39,6	44,3	51,3
30–34	5,4	5,4	6,0	6,9	7,5	8,2	9,6
Druhé pořadí							
15–19	36,3	31,7	29,0	27,4	29,4	25,3	32,6
20–24	102,8	75,9	70,5	70,0	69,3	65,0	62,2
25–29	66,1	52,4	51,9	54,3	55,8	57,1	59,7
30–34	15,8	17,0	17,2	18,1	19,4	20,8	23,2
Třetí a vyšší pořadí							
15–19	1,4	0,9	1,5	1,4	2,1	2,1	2,3
20–24	12,4	7,6	6,8	6,7	6,1	6,1	5,9
25–29	23,4	16,3	14,1	14,0	13,1	12,4	12,7
30–34	18,6	14,6	13,8	13,7	13,4	13,4	14,0

Početí dětí se v partnerském svazku mohlo stát plánovanou událostí v tom smyslu, že méně často – díky dostupnosti antikoncepčních prostředků – dochází k neplánovanému početí, kterému by pak partneři museli přizpůsobit své další rozhodování. V současné době se jedná spíše o souhrn více životních událostí ve stejném okamžiku. Partneři v době, kdy uvažují o narození dítěte, zvažují také rozhodnutí o možné změně podoby partnerského svazku – tedy i o případném manželství. Tato situace se liší od rozhodování mladých lidí v osmdesátých letech, kdy se v mnohých případech partneři rozhodovali o manželství až pod tlakem očekávaného narození prvního dítěte. Předmanželské koncepce (napočtené jako podíl dětí prvního pořadí narozených v manželství do 8 měsíců po sňatku) až do roku 1994 dosahovaly hodnot okolo 55 %. Od roku 1995 tento podíl postupně klesal až na 40 % v roce 2001.

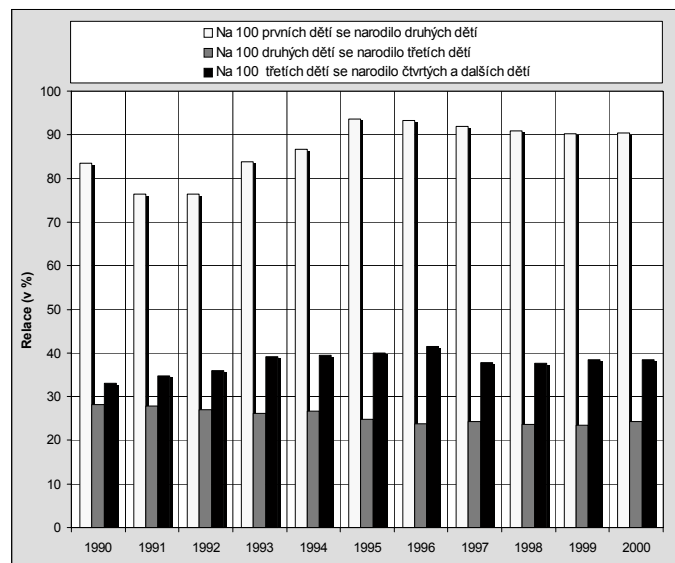
Tab 4.10: Redukované míry manželské plodnosti na 1 000 sňatků podle doby uplynulé od sňatku

Délka trvání manželství	1. pořadí				2. pořadí			
	1990	1995	2000	index 2000/1990	1990	1995	2000	index 2000/1990
0	493,5	454,0	363,2	74	10,3	4,4	4,6	45
1	143,4	121,7	136,5	95	52,7	22,4	14,9	28
2	55,9	53,5	73,0	131	116,8	58,4	42,9	37
3	24,4	28,0	43,1	177	110,6	95,0	71,7	65
4	12,9	16,0	27,3	212	82,0	67,8	77,5	94
5	6,6	9,8	16,4	248	58,3	48,3	59,6	102
6	4,2	5,3	9,8	235	39,2	33,5	50,0	127
7	2,2	3,7	6,3	285	23,3	23,2	36,0	155
8	1,7	2,3	3,7	215	13,8	13,9	24,8	180
9	1,0	1,6	2,7	269	8,2	8,9	16,9	206
Úhrnná manželská plodnost	748,6	699,2	686,4	92	530,5	391,0	425,9	80
Průměrná doba od sňatku (v letech)	1,18	1,29	1,68	142	4,27	4,77	5,53	130
Rozdíl mezi 1. a 2. pořadím (v letech)	.	.	.	.	3,09	3,48	3,85	125

Mladí lidé odkládají nejen vstup do manželství, ale v rámci manželství rovněž narození dětí. Vhodným ukazatelem pro posouzení změny časování narození dětí po uzavření sňatku se jeví redukované míry manželské plodnosti prvního a druhého pořadí podle doby uplynulé od sňatku. Pokles intenzity plodnosti prvního pořadí není výrazný (celkově jen o 8 % ve srovnání let 1990 a 2000), ale významná je změna

časování narození, kdy nejvíce poklesla plodnost v prvním roce po sňatku a naopak se zvýšila v období po dvou letech uplynulých od sňatku. U plodnosti druhého pořadí byl propad úhrnné manželské plodnosti v období 1990 až 1997 výraznější (z 531 v roce 1990 na 386 v roce 1997 druhých dětí na jedno manželství, tj. o 27 %). Od roku 1998 se vývoj úhrnné manželské plodnosti druhého pořadí obrátil (v roce 2000 dosáhla úhrnná manželská plodnost druhého pořadí hodnoty 426 dětí na tisíc manželství), což je způsobeno odloženým narozením druhého dítěte v manželství. To je patrné i z posunu maximálních hodnot plodnosti druhého pořadí z třetího roku manželství v roce 1990 do pátého roku manželství v roce 2000. Posouvání narození dětí druhého pořadí do pozdější doby trvání manželství bylo po celé období devadesátých let plynulé (průměrný interval mezi sňatkem a narozením druhého dítěte vzrostl z 4,3 let na 5,5 let), a je výraznější než u prvního pořadí. Dalším indikátorem odkladu narození druhého dítěte v manželství je zvýšení rozdílu mezi průměrnou dobou narození prvního a druhého dítěte od sňatku z 3,1 let v roce 1990 na 3,9 let v roce 2000. Významnější změny v časování narození dětí druhého pořadí v manželství vedly ke změně relace počtů narozených druhého pořadí k narozeným prvního pořadí s poklesem na počátku 90. let a pozdějším růstem (v roce 2000 na 100 dětí prvního pořadí připadlo 90 dětí druhého pořadí). Relace podílu dětí třetího pořadí vzhledem k druhému pořadí mírně klesla.

Obr. 4.5: Relace pořadí dětí narozených v manželství

Konfrontace mladých lidí s nově vzniklými podmínkami pro vstup do manželství nebo začátek nesezdaného soužití a následné narození dětí (a to nejen ve smyslu, kolik dětí by chtěli mít, ale hlavně zda je budou mít a ve které fázi životního cyklu) se projevuje zvláště ve složení narozených dětí podle pořadí.

Tab. 4.11: Živě narozené děti podle pořadí a rodinného stavu matky

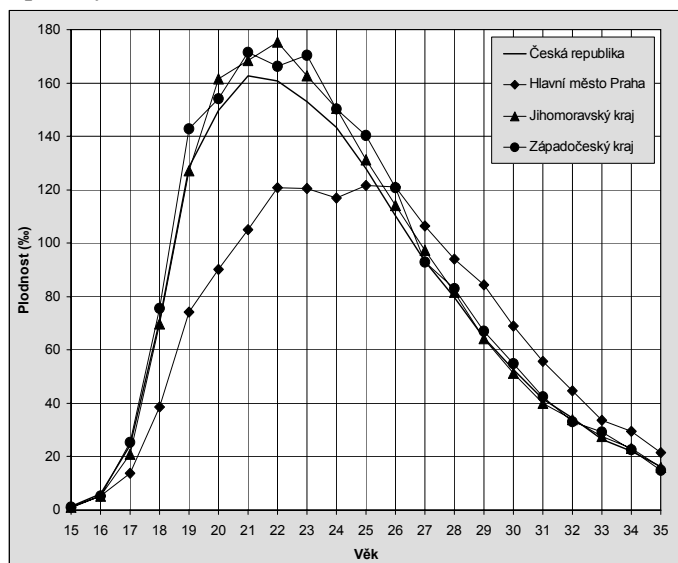
Pořadí	1990	1995	1997	1998	1999	2000	2001p	1990	1995	1997	1998	1999	2000	2001p
	Absolutní počty							Složení (v %)						
	V manželství													
Celkem	119 397	81 150	74 532	73 326	71 045	71 118	69 439	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
První	55 580	35 877	33 492	33 297	32 353	32 209	30 873	46,5	44,2	44,9	45,5	45,5	45,3	44,5
Druhé	46 423	33 606	30 775	30 239	29 191	29 127	29 026	38,9	41,4	41,3	41,2	41,1	41,0	41,8
Třetí	13 074	8 333	7 449	7 117	6 859	7 067		11,0	10,3	10,0	9,7	9,7	9,9	
Čtvrté	3 013	2 204	1 780	1 715	1 736	1 732	9 540	2,5	2,7	2,4	2,3	2,4	2,4	13,7
Páté a vyšší	1 307	1 130	1 036	958	906	983		1,1	1,4	1,4	1,3	1,3	1,4	
	Mimo manželství													
Celkem	11 167	14 947	16 125	17 209	18 426	19 792	21 276	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
První	6 794	8 645	9 320	9 827	10 716	11 695	12 464	60,8	57,8	57,8	57,1	58,1	59,1	58,6
Druhé	2 123	3 420	3 745	4 155	4 415	4 746	5 190	19,0	22,9	23,2	24,1	24,0	24,0	24,4
Třetí a vyšší	2 250	2 882	3 060	3 227	3 295	3 351	3 622	20,2	19,3	19,0	18,8	17,9	16,9	17,0

V období od roku 1990 je zřejmý především pokles počtu a podílu narozených v manželství v prvním pořadí, do značné míry jako důsledek snížení intenzity sňatečnosti při odkládání vstupu do manželství do vyššího věku. Jestliže se ženě v manželství narodilo první dítě, zpravidla se jí narodí i druhé: proto je mezi počty narozených v prvním a druhém pořadí poměrně malý rozdíl (na 100 prvních dětí se rodí více než 90 druhých). Nelze tedy předpokládat, že by výrazně přibývalo rodin jen s jedním dítětem. Třetích a dalších dětí trvale ubývá: jsou plánovány poměrně zřídka a nechtěná těhotenství vyšších pořadí končí častěji interrupcí než narozením dítěte. Proto se na 100 druhých dětí rodí jen kolem 33 dětí třetího a vyššího pořadí.

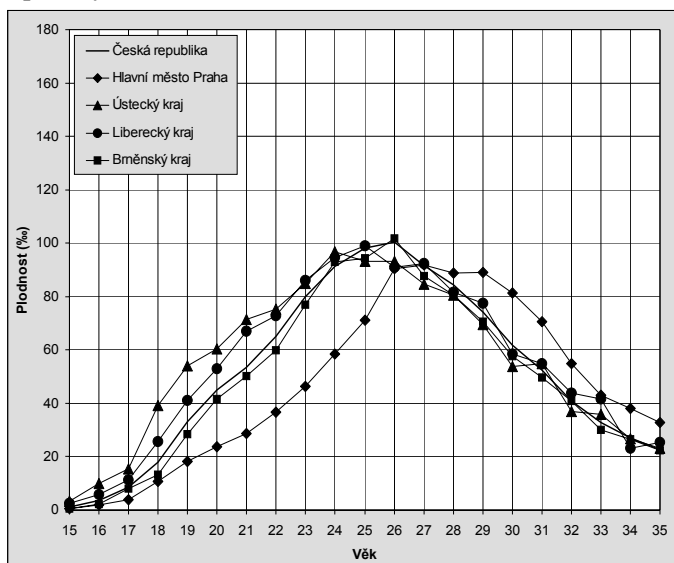
Naproti tomu mimo manželství přibývá dětí všech tří prvních pořadí, od roku 1990 nejvíce druhých jako výraz plodnosti častějších nesezdaných soužití. Trvajícím značným rozdílem v zastoupení prvních a druhých dětí svědčí o tom, že faktická manželství zůstávají buď častěji než legitimní jen s jedním dítětem, nebo že před narozením druhého dítěte dojde ke sňatku. Na 100 prvních dětí narozených mimo manželství totiž připadá jen 40 druhých, ale naopak na 100 druhých přes 70 dětí vyšších pořadí (neregulované plodnosti malých populačních skupin).

Pokud se vdané ženě narodilo první dítě, zhruba v 90 % se jí narodí i druhé dítě

Obr. 4.6a: Míry plodnosti ve vybraných krajích České republiky v roce 1992

Obr. 4.6b: Míry plodnosti ve vybraných krajích České republiky v roce 2000

Dalším zajímavým aspektem poklesu plodnosti v České republice jsou regionální rozdíly v úrovni plodnosti. V roce 1992, kdy úhrnná plodnost v celé populaci dosahovala 1,72 dětí na jednu ženu, jen hlavní město Praha (1,52) a Západočeský kraj (1,63) byly pod průměrnou hodnotou; na opačné straně pak byly Jihomoravský kraj (1,77) a Východočeský kraj (1,81). Je patrné, že v devadesátých letech se plodnost v regionálním pohledu, i přes určité problémy s přímou srovnatelností dat z důvodu změny vymezení krajů, částečně změnila. Hlavní město Praha je s nízkou úrovní plodnosti (úhrnná plodnost 1,07 v roce 2000) a starším věkovým profilem plodnosti (s maximálními hodnotami plodnosti podle věku mezi 25–30 lety věku ženy) nadále výjimečným příkladem. Relativně nižší v republikovém srovnání je úroveň plodnosti v Brněnském kraji a Olomouckém kraji (úhrnná plodnost 1,09). Ústecký kraj, Liberecký kraj a Karlovarský kraj dosahují úrovně úhrnné plodnosti nad 1,2 dítě na 1 ženu, což je způsobeno pomalejším poklesem plodnosti mladých žen (zvláště ve věku 18 až 22 let) ve srovnání s ostatními oblastmi České republiky. Vedle územní diferenciacie úhrnné plodnosti došlo v minulých letech nepochybně i k větším rozdílům v reprodukčním chování např. podle sociálních skupin žen a úrovně jejich vzdělání.

Z vývoje porodnosti v posledních deseti letech v České republice je možné usuzovat, že změny reprodukčního chování lze částečně vysvětlit v rámci obecných trendů probíhajících v jiných částech Evropy již od poloviny šedesátých let. V České republice se však dané faktory projeví ve zvýšené intenzitě během devadesátých let najednou v poměrně krátkém období. Společnost reagovala změnou chování, která je z pohledu celkového populačního vývoje naší země velmi výrazná. Zvláště se to projevilo v demografickém chování mladých lidí, kteří odkládají založení vlastní rodiny do pozdějšího věku a častěji volí dříve netradiční formy rodinného soužití. Pozitivní společenské změny byly provázeny zároveň nezaměstnaností mladých lidí, nedostatkem finančně dostupných bytů, obtížným návratem matek do zaměstnání po ukončení mateřské, resp. rodičovské dovolené aj. Proto došlo k tak rychlé změně demografického chování. Můžeme však jen spekulovat o podílu žen, které zůstanou bez narození dítěte, a o průměrném počtu dětí na konci reprodukčního období u generací žen 1973–1977, které jsou v současné době novátorkami změn reprodukčního chování.

Následky poklesu ročních počtů dětí se přímo projevují ve věkové struktuře populace Česka. Vzniklý zářez ve věkové pyramidě je od druhé poloviny devadesátých let značný a ovlivňuje v současné době již velmi výrazně školský systém s klesajícím počtem dětí vstupujících do základní školy. V budoucnosti se projeví ve všech etapách života této generace (v dalších stupních vzdělávání, ve vstupu na pracovní trh apod.) a zpětně se promítne do sociální a ekonomické situace populace České republiky (fungování penzijního systému či pracovního trhu) v dalších desetiletích.

Posun plodnosti žen do vyššího věku může vést k častější bezdětnosti

Nejvyšší úroveň potratovosti byla dosažena v roce 1988, poté se začaly počty potratů i míry potratovosti snižovat. Tento trend je charakteristický pro celé sledované období do roku 2001. Největší pokles měr potratovosti, způsobený především rapidní redukcí počtu umělých potratů, nastal v letech 1992–1995, kdy došlo k poklesu úhrnné potratovosti na méně než polovinu hodnoty z roku 1991. V roce 2001 bylo registrováno 33 tis. interrupcí, nejméně od liberalizace v roce 1957. Od roku 2000 se úhrnná umělá potratovost snížila pod úroveň 0,5 interrupcí na jednu ženu, tj. na méně než třetinu stavu z roku 1988 (1,56). Nejdůležitější je proto především hodnocení trendu umělé potratovosti, neboť intenzita samovolné potratovosti je ovlivňována úrovní plodnosti a je tedy na umělé potratovosti téměř nezávislá.

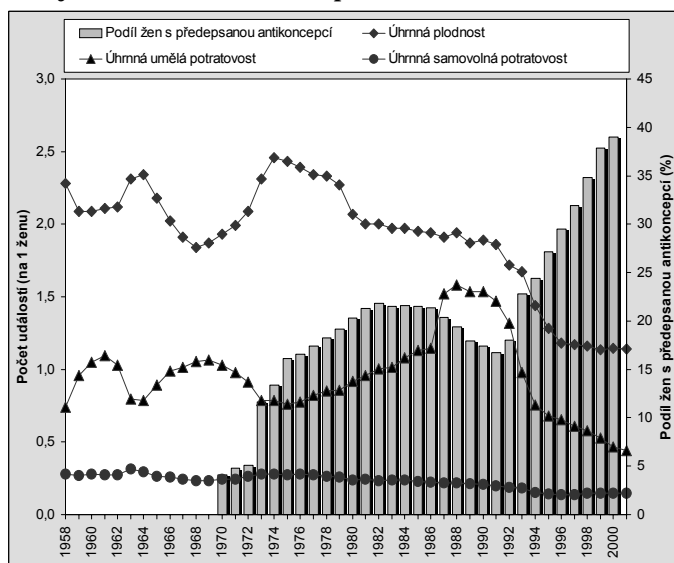
Trend snižování počtu interrupcí stále pokračuje

Devadesátá léta představují radikální přechod od socialistické éry, kdy byly umělé potraty vnímány jako běžná metoda dodatečného zabránění nechtěným těhotenstvím, k situaci, kdy hlavní důraz je kladen na prevenci, tedy na užívání spolehlivé antikoncepce. Interrupce slouží spíše jako nouzové východisko z krizové situace. Předchozí potratové chování, typické pro celou oblast bývalého sovětského bloku, je nutné vnímat v kontextu doby a vládnoucího totalitního systému. Interrupce byly u nás legalizovány zákonem č. 68/1957 Sb. o mnoho let dříve než začala být dostupná hormonální a nitroděložní antikoncepce, vyráběná v Československu od roku 1966. Od počátku legalizace bylo umělé ukončení těhotenství široce dostupné; interrupce z jiných než zdravotních indikací byly prováděny za nízký poplatek na základě široce pojatých ekonomických či sociálních důvodů. Absence společenské diskuse týkající se nejen problematiky potratovosti, ale také otázek sexuálního chování, sexuální výchovy či antikoncepce byla příznacná pro celé období značného rozšíření umělých potratů. To přetrvalo i po počátečním nárůstu užívání hormonální a nitroděložní antikoncepce v první polovině 70. let. Téměř neexistující sexuální výchova, slabá informovanost o moderní antikoncepci, neschopnost nabídnout širokou škálu a dostatečné množství hormonální antikoncepce i strach

z jejích vedlejších efektů způsobily, že podíl žen ve fertilním věku používajících předepsanou antikoncepci až do počátku 90. let výrazně nepřekročil hranici 20 %. Přestože potratová legislativa odrážela tendenci poněkud omezit přístup k umělým potratům (nařízení v letech 1962 a 1973) a žádost o interrupci musela být schválena tzv. potratovou komisí, dlouhodobě kolem 90 % žádostí bylo vyřizováno kladně a většina interrupcí byla uskutečňována ze „sociálních důvodů“. Potratové komise byly zrušeny až od roku 1987 (zákon č. 66/1986 Sb.), čímž byl pro všechny ženy umožněn svobodný přístup k interrupcím do 12. týdne těhotenství. Díky nedostatečnému používání antikoncepce, hraničícímu až s fatalismem, byly až do 80. let trendy umělé potratovosti inverzním odrazem trendů plodnosti. Určitá omezení přístupu k umělým potratům (1962, 1973), stejně jako pronatalitní klima (především v polovině 70. let) přinesly krátkodobý růst úrovně plodnosti a dočasné snížení intenzity umělé potratovosti. Úhrn ukončených těhotenství dosahoval dlouhodobě 3,1–3,5 na jednu ženu. Uvolnění legislativy v roce 1987 mělo za následek spíše méně zodpovědné chování odrážející se v přechodném snížení používání antikoncepce a zvýšení četnosti potratů, které se však výrazněji neprojevilo v poklesu úrovně porodnosti.

V devadesátých letech se již trendy potratovosti vyvíjely nezávisle na změnách plodnosti, a úroveň plodnosti i potratovosti zaznamenaly výrazný propad, vedoucí k podstatné redukcí počtu ukončených těhotenství. Úhrnná intenzita ukončených těhotenství se od roku 1990 snížila na méně než polovinu a v roce 2001 (úhrn 1,74) byla nižší než hodnota samotné úhrnné plodnosti o deset let dříve. Propad intenzity potratovosti byl urychlen zpoplatněním interrupcí od roku 1993. Pouze potraty provedené ze zdravotních důvodů jsou nadále prováděny bezplatně. Nejdůležitějším faktorem snižování úrovně umělé potratovosti bylo rozšíření moderní antikoncepce. Zatímco v roce 1990 používalo lékařem předepsanou antikoncepci jen 17 % žen, v roce 2000 to již bylo 39 % žen fertilního věku. Zvýšilo se především používání hormonální antikoncepce, z pouhých 4 % na 31 %. Podobně jako v západní Evropě o dvě desetiletí dříve mladé generace žen si zvykly používat pilulku od počátku svého sexuálního života. Široká nabídka umožňuje ženám vybrat si hormonální antikoncepci s minimálními

Obr. 5.1: Vývoj plodnosti, potratovosti a podílu žen užívajících moderní antikoncepci v letech 1958–2001

nežádoucími dopady; mimoto mnozí gynekologové ji předepisují přednostně, neboť vyžaduje častější kontakt s klientkami a kromě toho pomáhá také regulovat menstruační cyklus u žen trpících jeho nepravidelností. Naopak podíl žen užívajících nitroděložní tělíčko se snížil ze 13 % na 8 %, což souvisí zčásti s tím, že největší nárůst používání antikoncepce byl zaznamenán mezi mladými a tedy většinou bezdětnými ženami, pro které je tělíčko nevhodné. Po určitém nárůstu na počátku 90. let se podle všeho stabilizovalo používání kondomů (kolem 15 % párů), naopak nastal zřetelný pokles používání tradičních antikoncepčních metod, především tzv. přerušované soulože, která byla ještě v roce 1993 praktikována pětinou žen ve fertilním věku.

Tab. 5.1: Potratovost v letech 1990–2001

Ukazatel	1990	1992	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001p
Interrupce (bez MDT)	109 375	94 180	54 836	49 531	48 086	45 022	42 959	39 382	34 623	32 528
Samovolné potraty	14 772	13 401	11 109	10 571	10 296	10 392	11 128	11 173	11 300	11 116
Ostatní potraty	15	19	11	12	20	7	12	12	15	2
Mimoděložní těhotenství (MDT)	1 893	1 681	1 478	1 476	1 560	1 552	1 555	1 536	1 432	1 411
Hlášené potraty celkem (bez MDT)	124 162	107 600	65 956	60 114	58 402	55 421	54 099	50 567	45 938	43 646
Narození celkem	131 094	122 142	106 915	96 397	90 763	90 930	90 829	89 774	91 169	90 978
Počet ukončených těhotenství	257 149	231 423	174 349	157 987	150 725	147 903	146 483	141 877	138 539	136 035
Na 100 narozených (bez MDT)										
– interrupce	83,4	77,1	51,3	51,4	53,0	49,5	47,3	43,9	38,0	35,8
– samovolné potraty	11,3	11,0	10,4	11,0	11,3	11,4	12,3	12,4	12,4	12,2
– hlášené potraty celkem	94,7	88,1	61,7	62,4	64,3	60,9	59,6	56,3	50,4	48,0
Interrupce ze 100 ukončených těhotenství	42,5	40,7	31,4	31,4	31,9	30,4	29,3	27,8	25,0	23,9
Interrupce ze zdravotních důvodů	9 533	10 332	13 217	11 838	11 036	9 709	8 896	7 756	6 472	.
– jako podíl ze všech interrupcí (%)	8,7	11,0	24,1	23,9	23,0	21,6	20,7	19,7	18,7	.
Miniinterrupce	87 933	77 566	46 609	41 735	40 333	37 882	35 752	32 579	28 418	.
– jako podíl ze všech interrupcí (%)	80,4	82,4	85,0	84,3	83,9	84,1	83,2	82,7	82,1	.
Úhrnná umělá potratovost	1,54	1,32	0,75	0,68	0,65	0,61	0,58	0,53	0,47	0,44
Úhrnná samovolná potratovost	0,21	0,19	0,15	0,14	0,14	0,14	0,15	0,15	0,15	0,15
Úhrnná plodnost	1,89	1,72	1,44	1,28	1,18	1,17	1,16	1,13	1,14	1,14
Úhrnná intenzita ukončených těhotenství včetně MDT	3,67	3,25	2,37	2,12	2,00	1,94	1,91	1,83	1,77	1,74

MDT – mimoděložní těhotenství.

Poznámka: Pokud není uvedeno jinak, jsou všechna data bez zahrnutí mimoděložních těhotenství.

Interrupce již představují pouze necelou čtvrtinu ukončených těhotenství

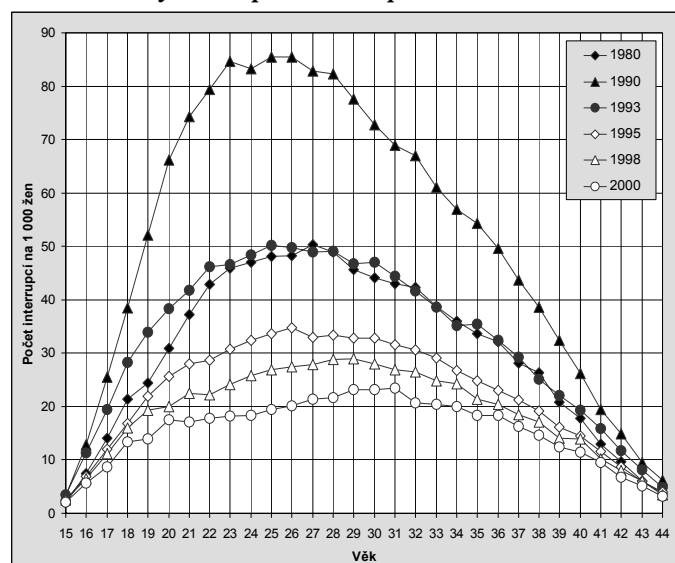
Výrazná redukce úrovně umělé potratovosti se postupně projevila i v poklesu ukazatele počtu interrupcí na 100 narozených a ve zvýšení podílu samovolných potratů na celkové potratovosti. Počet interrupcí na 100 narozených se snižoval především na počátku 90. let (z 85 v roce 1989 na 51 v roce 1994) a dále pak po zastavení poklesu úrovně plodnosti od roku 1997 až na hodnotu 36 v roce 2001. Stejně tak i klesající podíl interrupcí z celkového počtu ukončených těhotenství (v současnosti méně než čtvrtina) svědčí o dlouhodobě se snižujícím podílu nechtěných těhotenství. Mírný vzestup počtu samovolných potratů na 100 narozených po roce 1994 nebyl projevem zhoršování zdravotního stavu těhotných žen, ale spíše posunu rození dětí do vyššího věku, kdy roste také riziko samovolného potratu. Rovněž tak skokovitý vzestup podílu umělých potratů provedených ze zdravotních důvodů na dvojnásobek mezi lety 1992 a 1993 (z 11 % na 23 %) nesouvisel se zdravotním stavem žen, ale se „sociálním cítěním“ některých lékařů, kteří po zavedení poplatků za interrupci provedenou z jiných než zdravotních důvodů takto „osvobodili“ část žen od jejich placení. Po roce 1987 došlo k rychlému rozšíření potratů prováděných jako tzv. miniinterrupce (metoda vakuové aspirace, tedy odsátí plodu z dělohy, která je šetrnější než klasické chirurgické metody). Podíl miniinterrupcí, zpoplatněných méně než ostatní metody, se pohybuje od počátku 90. let na úrovni přes 80 % ze všech provedených umělých potratů. Na rapidním snížení úhrnné intenzity ukončených těhotenství na jednu ženu z hodnoty 3,67 v roce 1990 na 1,74 v roce 2001 měl rozhodující vliv pokles intenzity umělé potratovosti (57 %) a v menší míře pak pokles plodnosti (39 %); zanedbatelný byl vliv snížení počtu samovolných potratů (3 %) a snížení počtu mimoděložních těhotenství a mrtvě narozených (méně než 1 %).

Přestože došlo k silné redukci úrovně umělé potratovosti ve všech věkových skupinách žen, vývoj umělé potratovosti podle věku je poměrně překvapivý. Nejvyšší pokles, o 78 % v období 1990–2001, nastal ve skupině žen ve věku 20–24 let, u kterých zároveň došlo i k velmi silné redukci intenzity plodnosti. Naopak u žen nad 30 let, a především u žen ve věku 40–49 let, byl pokles úrovně umělé potratovosti relativně pomalejší, o 65 % ve věku 35–39 a o 57 % ve věku 40–44 let. Snížení téměř o dvě třetiny

v nejmladší skupině žen (15–19 letých) lze hodnotit velmi pozitivně, neboť tato skupina je teoreticky nejvíce ohrožena nedostatkem antikoncepční praxe a neplánovaným nechráněným pohlavním stykem, vedoucím často k nechtěnému těhotenství. Křivky intenzity umělé potratovosti podle věku ilustrují snížení extrémně vysoké úrovně potratovosti po roce 1990, zprvu na hodnoty blízké stavu v roce 1980, dosažené opět v roce 1993 a dále až na současné nízké hodnoty. Rozdíly v intenzitě umělé potratovosti ve věku 20–36 let se téměř setřely, maximum měr potratovosti – jakkoliv nevýrazné – se nicméně posunulo z věku 23–26 do věku 29–31 let. Oproti očekávání, že se těžiště umělé potratovosti posune do nižšího věku, dnes vykazují nejvyšší úroveň potratovosti ženy, které žijí většinou v trvalém partnerském soužití a pro které by neměl být problém bránit se s předstihem nežádoucím počtům. Umělá potratovost, dosahující mezi ženami ve věku 40–44 let téměř stejných hodnot jako u „teenagerek“ ve věku 15–19 let je anomálií, která pravděpodobně nemá v Evropě obdobu.

Tyto trendy se odrážejí v postupném růstu průměrného věku žen při potratu, především u samovolných potratů (+ 2,5 roku mezi lety 1990 a 2000), kopírujících posun rození dětí do vyššího věku, ale také u interrupcí vdaných žen (+ 2,6 roku), kde se projevil jak efekt odsouvání sňatků do vyššího věku, tak i efekt „stárnutí“ matek. Tak k potratům – poněkud nelogicky – stejně jako k uzavírání sňatků či k porodům dochází u žen ve vyšším věku než v minulosti.

Obr. 5.2: Míry umělé potratovosti podle věku

Tab. 5.2: Míry umělé potratovosti (na 1 000 žen)

Věková skupina	1990	1992	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001p
15–19	24,5	24,3	14,8	12,4	12,5	11,2	11,6	10,3	8,9	8,5
20–24	76,2	63,0	33,1	28,9	27,6	25,2	22,9	20,6	17,8	16,6
25–29	81,2	68,0	37,3	33,5	32,3	29,8	27,9	24,8	21,0	19,8
30–34	63,6	55,4	32,0	30,3	29,1	27,4	26,0	23,8	21,5	19,9
35–39	42,8	36,7	22,6	20,6	19,4	19,2	18,3	17,9	16,1	15,0
40–44	15,1	14,0	9,8	8,8	8,8	8,2	8,2	7,7	6,9	6,5
45–49	1,4	1,3	0,9	0,8	0,8	0,8	0,9	0,7	0,7	0,7
15–49 celkem	42,1	35,8	20,6	18,6	18,1	17,0	16,3	15,1	13,3	12,6
Úhrnná umělá potratovost	1,54	1,32	0,75	0,68	0,65	0,61	0,58	0,53	0,47	0,44

Po roce 1990 nastupuje postupné sblížování úrovně umělé potratovosti vdaných a svobodných (včetně kohabitujičích) žen. Nicméně věkově-specifické míry stále zůstávají vyšší u vdaných žen, především těch nejmladších, což opět poukazuje na značnou setrvačnost potratového chování charakteristického pro období „reálného socialismu“. Relativně vysoké zůstávají míry potratovosti rozvedených a ovdovělých žen, a to přes rychlejší pokles ve věku nad 25 let. Zmíněná skupina je tvořena především rozvedenými ženami, u kterých bývá narození dítěte zpravidla nežádoucí a přetrvání vyšší úrovně umělé potratovosti mezi nimi lze tedy očekávat i v budoucnosti. Zatímco u svobodných žen je nejvyšší intenzita umělé potratovosti ve věku 30–34 let, vdané ženy mají maximum v nejnižší věkové kategorii 15–19 let (což je dnes již početně malá a složením velmi specifická skupina); stejně tak i rozvedené ženy mají maximum v nízkém věku.

Tab. 5.3: Průměrný věk žen při potratu a při narození dítěte

Druh potratu, narození	1990	1992	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Interrupce	28,7	28,7	29,1	29,3	29,3	29,5	29,5	29,6	29,8
– první interrupce	26,8 ¹	26,6	26,8	27,0	27,0	27,1	27,1	27,2	27,2
– interrupce vdané ženy	29,7	29,9	30,7	31,0	31,2	31,6	31,9	32,1	32,3
Samovolný potrat	26,4	26,6	27,2	27,6	27,9	28,0	28,2	28,5	28,9
Narození dítěte	24,8	24,8	25,4	25,8	26,1	26,4	26,6	26,9	27,2
– první dítě	22,5	22,5	22,9	23,3	23,7	24,0	24,4	24,6	24,9
– dítě v manželství	24,8	24,9	25,5	25,9	26,3	26,6	26,9	27,2	27,5

¹Včetně mimoděložních těhotenství.

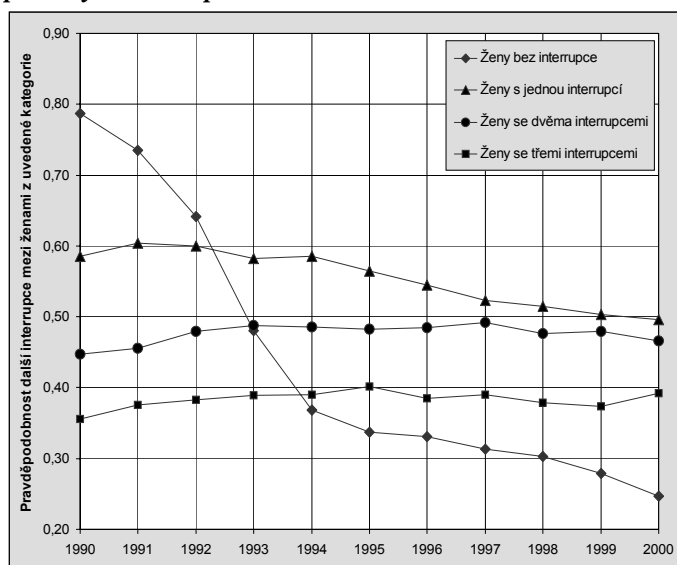
Tab. 5.4: Míry umělé potratovosti (počty interrupcí na 1 000 žen dané věkové skupiny a rodinného stavu)

Věková skupina	Svobodné ženy				Vdané ženy				Rozvedené a ovdovělé ženy			
	1990	1995	1998	2000	1990	1995	1998	2000	1990	1995	1998	2000
15–19	21,4	11,6	11,2	8,6	63,6	33,6	33,5	32,0	x	x	x	x
20–24	56,5	24,3	20,5	16,3	85,2	32,4	26,2	21,0	120,7	53,7	50,9	43,6
25–29	54,7	26,9	23,5	18,3	82,8	33,0	27,6	20,6	102,7	48,6	40,6	34,5
30–34	45,3	22,6	22,0	19,7	63,7	29,3	24,8	20,4	72,0	41,6	35,2	28,8
35–39	26,5	15,6	15,5	14,4	42,7	20,3	17,7	15,3	48,8	23,9	22,2	20,5
40–44	9,0	6,0	6,0	6,0	15,1	8,7	8,0	6,6	16,4	9,9	9,4	8,4
45–49	1,4	0,3	0,9	0,6	1,4	0,9	0,9	0,7	1,5	0,8	0,8	0,7
15–49 celkem	30,6	16,4	16,0	13,2	46,3	19,2	16,1	12,9	40,5	20,4	18,4	15,5

x – extrémně malé soubory údajů.

Poznámka: Za roky 1994–2000 jsou mezi svobodné zařazeny i družky a ženy nezjištěného rodinného stavu.

Obr. 5.3: Pravděpodobnost další interrupce podle počtu předešlých interrupcí

Rozšíření spolehlivé antikoncepce vedlo k prudkému poklesu rizika první interrupce

Změny složení interrupcí podle pořadí se vyznačují očekávaným trendem – růstem podílu interrupcí prvního pořadí. Nicméně tento trend probíhá jen velmi pozvolna; poloviční podíl prvních interrupcí v roce 1990 vzrostl do roku 2000 pouze na 54 %. Příliš mnoho žen, které podstoupily interrupci, není ani poté k používání moderní antikoncepce dostatečně motivováno. Podle dostupných údajů je navíc v Česku jednoznačně převažující příčinou nechtěných těhotenství nepoužívání antikoncepce, nikoliv její selhání: mezi ženami, které podstoupily interrupci v roce 2000, celých 94 % nepoužívalo žádnou antikoncepci. Mezi vdanými ženami je i nadále více než polovina interrupcí druhého a vyššího pořadí, u neprovdaných žen se tento podíl přibližuje hodnotě 40 %. Stále existuje i specifická skupina žen, které interrupce používají dlouhodobě jako substituci antikoncepce; stabilně podíl více než 7 % připadá na interrupce čtvrtého a dalšího pořadí. Pravděpodobnosti další interrupce podle počtu předchozích interrupcí, vypočítané z úhrnu redukováných měr umělé potratovosti podle pořadí, naznačují, že největší změny v chování nastaly u žen bez předchozí interrupce. Z transverzálního pohledu byl propad pravděpodobnosti, že žena podstoupí během svého reprodukčního období alespoň jednu interrupci, výrazně pozitivní. Při zachování měr potratovosti z roku 1990 by pouhých 21 % žen nikdy nepodstoupilo interrupci, zatímco v roce 2000 by to již bylo celých 75 %. Na druhou stranu se pravděpodobnosti další interrupce příliš nezměnily. Pravděpodobnost, že žena s jednou dřívější interrupcí podstoupí další, se poněkud snížila na hodnotu 50 % (59 % v roce 1990), pravděpodobnosti dalších interrupcí se naopak nepatrně zvýšily – pravděpodobnost třetí interrupce na 47 %, pravděpodobnost čtvrté interrupce ještě na 39 %. Předchozí model potratového chování, charakteristický vysokou pravděpodobností podstoupení alespoň jedné interrupce a vysokými, nicméně postupně klesajícími pravděpodobnostmi další interrupce, byl nahrazen modelem s nízkou pravděpodobností podstoupení první interrupce a relativně mnohem vyššími pravděpodobnostmi absolvování další mezi ženami, které podstoupily první. Zřejmě je to způsobeno rozšiřováním počtu žen používajících moderní bezpečnou antikoncepci (žádná interrupce) na rozdíl od početně se snižujícího souboru žen nepoužívajících antikoncepci nebo omezujících se na nespolehlivé způsoby ochrany před nežádoucím těhotenstvím (opakované interrupce).

Tab. 5.5: Interrupce podle pořadí a rodinného stavu (v %)

Pořadí interrupce	Všechny ženy				Vdané ženy				Nevdané ženy			
	1990	1995	1998	2000	1990	1995	1998	2000	1990	1995	1998	2000
První	50,2	51,5	53,9	54,3	46,5	46,0	47,6	48,7	60,8	61,3	62,3	61,0
Druhá	29,4	27,4	26,4	26,3	31,6	30,2	29,6	29,4	23,1	22,3	22,3	22,5
Třetí	13,3	12,9	12,2	11,9	14,4	14,7	14,4	13,6	10,0	9,9	9,2	10,0
Čtvrtá	4,8	5,2	4,6	4,6	5,1	5,7	5,1	5,1	4,0	4,2	3,8	4,0
Pátá a další	2,3	3,0	2,9	2,9	2,4	3,4	3,3	3,2	2,1	2,3	2,4	2,5

Poznámka: Za rok 1990 včetně mimoděložních těhotenství.

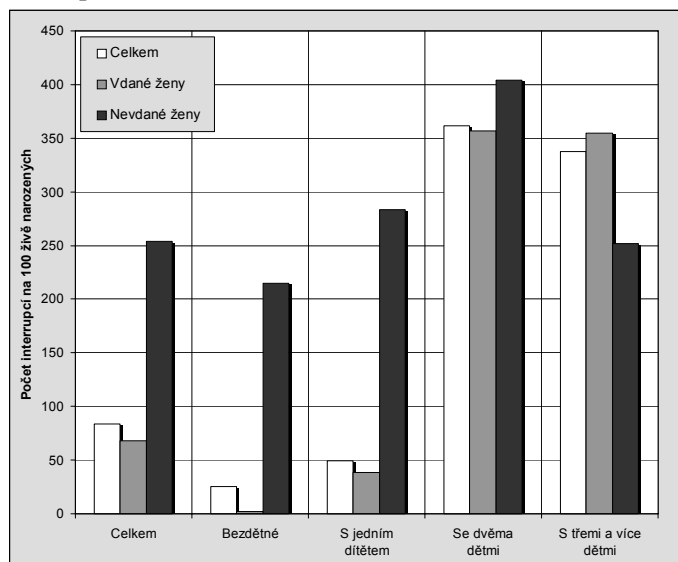
Tab. 5.6: Složení interrupcí podle počtu živě narozených dětí před umělým potratem (v %)

Počet dětí	Všechny ženy			Vdané ženy			Nevdané ženy			Podíl nevdaných žen		
	1990	1995	2000	1990	1995	2000	1990	1995	2000	1990	1995	2000
Žádné	14,4	19,6	23,8	1,4	2,4	3,6	51,5	50,3	47,5	92,6	92,4	91,9
Jedno	21,8	24,3	25,1	22,0	24,6	24,8	21,2	23,8	25,5	25,2	35,3	46,7
Dvě	47,7	41,7	38,4	57,6	54,9	55,0	19,4	18,3	18,9	10,6	15,8	22,6
Tři	13,2	11,4	9,8	15,8	14,6	13,1	5,9	5,7	5,9	11,5	17,9	27,6
Čtyři a více	2,9	3,0	2,9	3,2	3,5	3,5	2,0	1,9	2,2	17,8	23,5	35,6
Celkem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	25,9	36,0	46,0

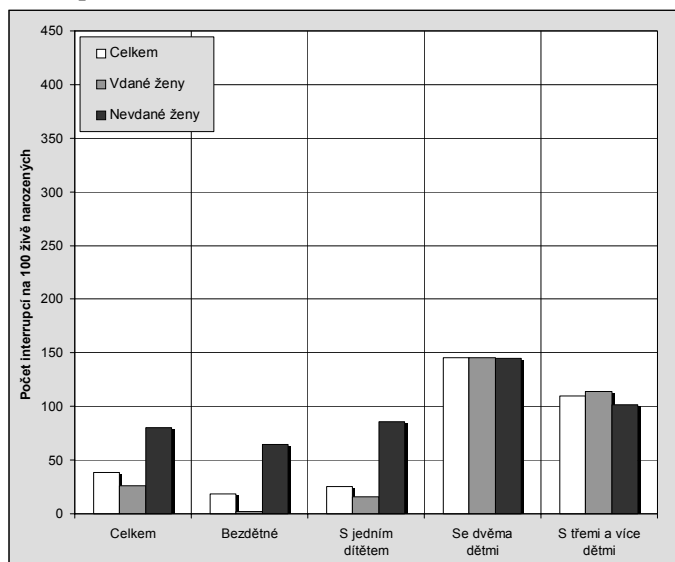
Rozložení interrupcí podle počtu živě narozených dětí odráží pozvolný růst podílu interrupcí mezi bezdětnými ženami (24 % v roce 2000), nejsilnější skupinou žen podstupující umělý potrat však nadále zůstávají ženy se dvěma dětmi (38 %). Tento vzorec chování přetrvává zvláště mezi vdanými ženami, kde plných 55 % umělých potratů podstupují ženy se dvěma dětmi. U nevdaných slouží interrupce stále především k ukončení nechtěného těhotenství bezdětných žen (48 %), díky rostoucímu významu nesezdaného soužití a mimomanželské plodnosti dochází k velmi mírnému růstu podílu interrupcí žen s dětmi. Potratové indexy umožňují detailněji analyzovat rozdíly v rozhodování žen mezi potratem a narozením dítěte. Ve všech skupinách žen klesá počet interrupcí na 100 narozených a zároveň dochází ke sblížení potratového chování vdaných a nevdaných žen. Výrazný pokles potratových indexů u nevdaných žen opět souvisí nejen se snižováním umělé potratovosti, ale i s častějším rozením dětí mimo manželství. V roce 1990 byla u nevdaných žen interrupce mnohem běžnější než narození dítěte bez ohledu na počet dětí: čtyřnásobně častější u žen se dvěma dětmi a dvoj- až trojnásobně častější u ostatních žen. V současnosti je již narození dítěte častější než interrupce i mezi nevdanými ženami bez dětí a s jedním dítětem. Potratové indexy jsou nadále nejvyšší u žen se dvěma dětmi, v roce 2000 dosáhly u vdaných i nevdaných žen hodnoty 145 na 100 narozených. Tyto vysoké hodnoty ilustrují přetrvávající orientaci na dvojdětný model rodiny; narození třetího dítěte se v případě těhotenství snaží většina žen zabránit. Především vlivem změn složení populace podle rodinného stavu došlo ke zvýšení podílu nevdaných žen na počtu provedených interrupcí, který se projevil především u interrupcí žen s dětmi. Celkově však v roce 2000 vdané ženy stále měly nadpoloviční podíl (54 %) v celkovém počtu provedených interrupcí.

K nechtěnému těhotenství a tím k riziku interrupce dochází u nevdaných žen bez nebo s jedním dítětem výrazně častěji než u žen vdaných

Obr. 5.4a: Potratové indexy podle počtu dětí narozených před interrupcí v roce 1990

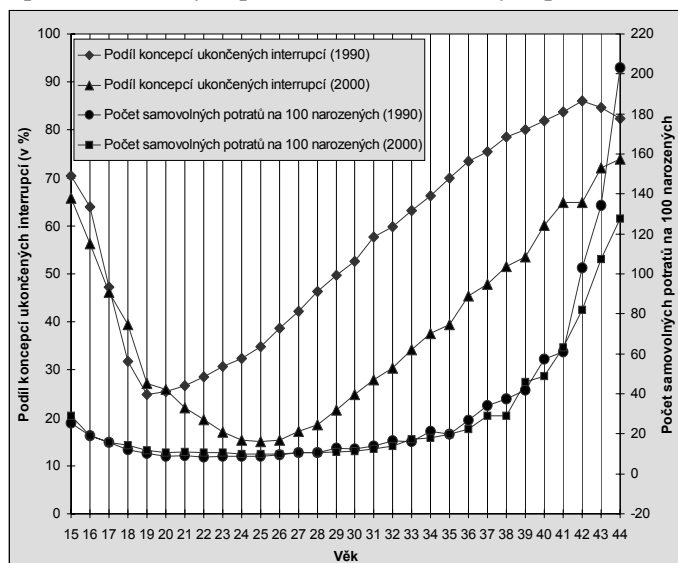

Obr. 5.4b: Potratové indexy podle počtu dětí narozených před interrupcí v roce 2000

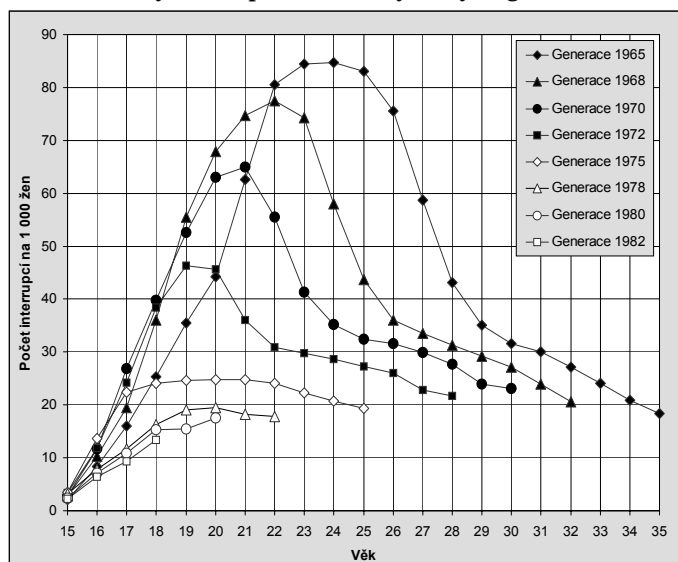

Jak se změnila podíly žen, které se rozhodly ukončit své těhotenství umělým potratem? Vzhledem k souběžnému rychlému poklesu úrovně plodnosti i potratovosti nejmladších žen se tyto podíly prakticky nezměnily u žen ve věku do 20 let: mezi patnáctiletými a šestnáctiletými dává většina přednost interrupci, následně pak rozhodnutí pro interrupci prudce klesá s věkem. V roce 1990 se minimum nacházelo ve věku 19 let (25 % koncepcí vyústilo v umělý potrat), v roce 2000 došlo k dalšímu poklesu až na hodnotu 15 % ve věku 25 let a následně k pozvolnému růstu, nicméně na výrazně nižší hladině než v roce 1990. Více než polovina těhotenství byla ukončena interrupcí teprve ve věku 38 a více let (v roce 1990 již ve věku 30 let a více). Křivky počtu samovolných potratů na 100 narozených podle věku ilustrují

Obr. 5.5: Podíl koncepcí ukončených interrupcí (v %) a počet samovolných potratů na 100 narozených podle věku

Obr. 5.6: Míry umělé potratovosti vybraných generací žen

dlouhodobou stabilitu intenzity samovolné potratovosti. Je zřejmé, že výkyvy spontánní potratovosti úzce souvisí s časováním porodů a do budoucna lze očekávat pozvolný růst úrovně samovolné potratovosti jako negativní efekt rostoucího podílu těhotenství třicetiletých a starších žen. V roce 2000 připadlo na 100 narozených 11 samovolných potratů u 30 letých žen, 20 u žen 35 letých a 49 samovolných potratů u 40 letých.

V posledním desetiletí se v České republice zvyšovaly počty cizinců a souběžně rostl i jejich podíl z počtu provedených potratů. V roce 2001 se ženy s jinou než českou státní příslušností podílely ze 3,1 % na celkovém počtu samovolných potratů a z 6,7 % na celkovém počtu interrupcí. Vyšší podíl „cizinek“ v úhrnu umělých potratů signalizuje buď jejich nižší úroveň plodnosti, případně vyšší úroveň potratovosti; nejspíše však obojí spolu s možnou existencí tzv. „potratové turistiky“.

Zajímavým vývojem prošla úroveň umělé potratovosti jednotlivých generací žen. Na průběhu křivek umělé potratovosti podle věku u vybraných generací narozených v roce 1965 a později jsou znát velmi výrazné mezigenerační rozdíly. Graf zároveň odráží vzájemné propojení tří efektů – věku, kalendářního roku a generace – které ovlivňovaly výsledné generační míry umělé potratovosti. Věkové rozložení měr potratovosti se posouvalo z výrazného maxima ve věku kolem 25 let u generace 1965 až po maximum ve věku mezi 19 a 22 lety, poměrně výrazné u generace 1972 a velmi nevýrazné u generací 1975 a mladších. Efekt kalendářního roku je zřejmý jednak v rychlém růstu intenzity potratovosti u mladých žen dospívajících ve druhé polovině 80. let (především generace 1967–1970), ale hlavně v prudkém poklesu měr umělé potratovosti v období 1992–1995, který se silně projevil u všech generací žen narozených v letech 1965–1973. Generační efekt se odráží v rychlém snižování úrovně umělé potratovosti z generace na generaci, vedoucím k tomu, že generace žen, které se nacházejí ve věku dřívějších maximálních měr umělé potratovosti (například generace 1975), mají nižší úroveň potratovosti než kterou starší generace stále vykazují ve vyšším věku. Zdá se, že ženy narozené po roce 1975 si osvojily již od počátku svého sexuálního života spolehlivé metody zabránění početí a mají tedy velmi nízké míry potratovosti. Jde o generace se začátkem sexuálního života po

roce 1990, tedy v době zvyšující se dostupnosti spolehlivých antikoncepčních prostředků. Ještě mezi ženami narozenými v roce 1965 připadne výsledně téměř jedna interrupce na jednu ženu. Pokud zůstane zachován naznačený průběh křivky potratovosti u žen narozených v roce 1978 a později, připadne na tyto ženy v průměru jen 0,3 interrupce.

Úrovní umělé potratovosti se Česko zařadilo mezi evropské země s nízkou intenzitou potratovosti

Z mezinárodního srovnání je zřejmé, že úrovní umělé potratovosti již Česko náleží mezi vyspělé evropské země. Naše údaje navíc vycházejí z úplné registrace potratů, která spíše znevýhodňuje pozici České republiky mezi ostatními zeměmi, jejichž údaje jsou často neúplné. V roce 1990 byla Evropa úrovní potratovosti zřetelně rozdělena na východ a západ; v severní, západní a jižní Evropě úhrnná umělá potratovost zřídka přesahovala hodnotu 0,5 – v postkomunistické střední a východní Evropě naopak málokdy klesla pod úroveň 1,0. V některých východoevropských zemích byla úroveň potratovosti zvláště vysoká; krátce po liberalizaci potratového zákonodárství a při naprosto nedostatečné znalosti a dostupnosti moderní antikoncepce dosáhla úhrnná umělá potratovost v Rumunsku v roce 1990 hodnoty více než 6 potratů na jednu ženu, podobně vysoká byla podle některých odhadů v Rusku a v dalších evropských republikách bývalého Sovětského svazu. V zemích Evropské unie a v Norsku se v 90. letech intenzita potratovosti příliš neměnila, téměř ve všech východoevropských zemích byl zaznamenán její silný pokles. Kolem roku 2000 byla úroveň umělé potratovosti v Česku a na Slovensku nižší než v Norsku, Velké Británii a Švédsku, úhrnná umělá potratovost ve Slovinsku a Litvě se pak blížila hodnotám ve Švédsku, kde zůstala nejvyšší ze zemí Evropské unie (0,56).

Tab. 5.7: Úhrnná umělá potratovost ve vybraných evropských zemích kolem roku 1990 a 2000

Země	2000	1990	Podíl žen do 25 let (%) ¹	Země	2000	1990	Podíl žen do 25 let (%) ¹
Belgie	0,18 (1998)	.	45,0	Velká Británie	0,51 (1998)	0,41 (1992)	52,5
Španělsko	0,19 (1999)	0,13	44,1	Švédsko	0,56	0,65	42,8
Německo	0,24 (1999)	0,20 (1992)	38,1	Slovinsko	0,58	0,96	29,8
Nizozemsko	0,25	0,18 (1992)	43,9	Litva	0,59	.	30,7
Itálie	0,33 (1998)	0,40	32,4	Maďarsko	0,83	1,22	35,5
Finsko	0,33 (1999)	0,34	45,2	Lotyšsko	1,04	.	33,2
Francie	0,36 (1997)	0,37 (1992)	37,4	Bulharsko	1,25 (1999)	2,37	37,7
Dánsko	0,45 (1999)	0,50 (1992)	38,1	Estonsko	1,33	.	36,8
Slovensko	0,45	1,23	28,8	Rumunsko	1,51	6,07	29,2
Česko	0,47	1,54	28,7	Bělorusko	2,04 (1997)	.	35,6
Norsko	0,49	0,49 (1991)	48,7				

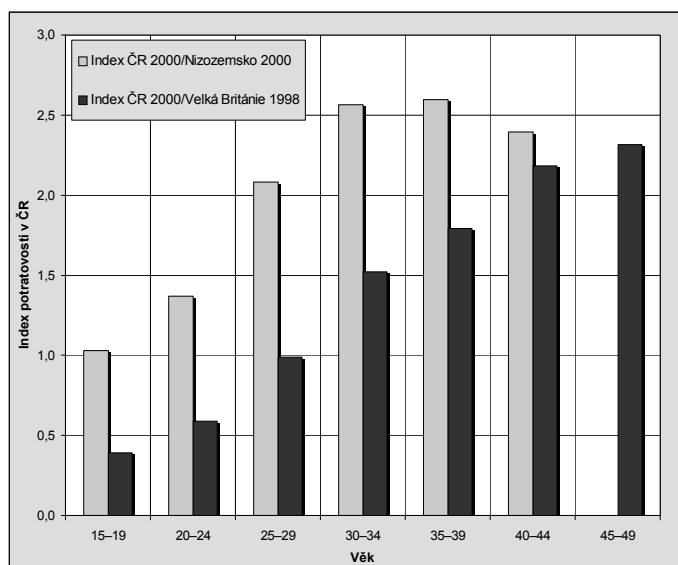
¹Podíl na úhrnné umělé potratovosti kolem roku 2000.

. – údaj není dostupný.

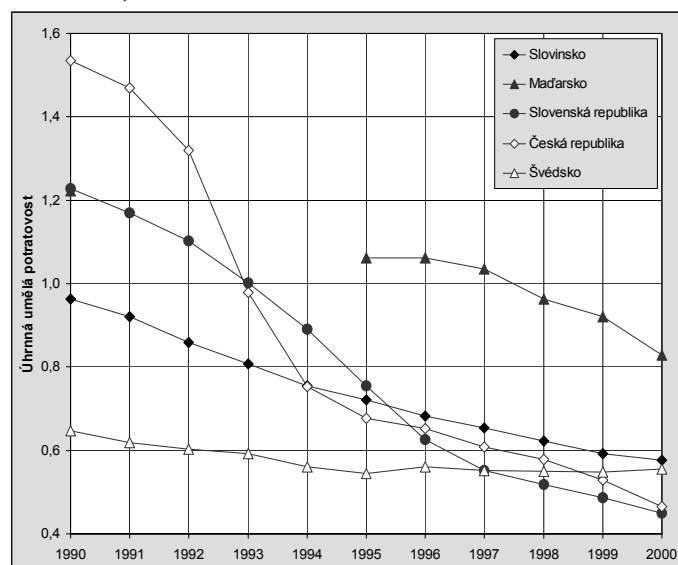
Poznámka: Kromě Česka a Slovenska jsou ukazatele vypočítány z měr umělé potratovosti za pětileté věkové skupiny žen.

Přestože úroveň umělé potratovosti je již v Česku poměrně nízká, složení interrupcí zde stále připomíná předchozí socialistický model potratového chování. Zatímco v západoevropských zemích případně značná část umělé potratovosti na ženy do 25 let (typicky kolem 40 %, ve Velké Británii dokonce 53 %), v České republice, a obdobně i na Slovensku, ve Slovinsku a v Rumunsku je to stále méně než 30 %. Rozdíl ve věkových intenzitách mezi Českem a západní Evropou je zřetelný z indexu srovnávacího míry umělé potratovosti v Česku v roce 2000 s Nizozemskem, známým dlouhodobě nízkou úrovní umělé potratovosti, a Velkou Británií (1998). Ženy 15–19 let měly u nás srovnatelnou intenzitu umělé potratovosti s Nizozemskem a o 60 % nižší než ve Velké Británii, ve věku 25–29 let pak byla úroveň umělé potratovosti v Česku stejná jako ve Velké Británii a dvakrát vyšší než v Nizozemsku. Úroveň potratovosti ve věku nad 30 let zůstává ve srovnání s Nizozemskem i Velkou Británií vysoká.

Obr. 5.7: Index úrovně umělé potratovosti podle věku v Česku ve srovnání s Nizozemskem a Velkou Británií

Obr. 5.8: Úhrnná umělá potratovost v Česku, Slovensku, Maďarsku, Slovinsku a Švédsku 1990–2000

Úroveň umělé potratovosti klesala v Česku výrazněji než v ostatních postkomunistických zemích střední Evropy s výjimkou Polska, kde došlo na nátlak katolické církve a konzervativních politických kruhů od roku 1993 k téměř úplnému zákazu provádění interrupcí. V roce 1990 mělo Česko podstatně vyšší úhrnnou umělou potratovost (1,54) než Slovensko (1,23), Maďarsko (1,22) a Slovinsko (0,96). Především díky prudkému poklesu kolem roku 1993 se tento ukazatel u nás snížil do roku 2000 téměř na úroveň Slovenska a pod úroveň zaznamenanou ve Slovinsku (0,58) a v Maďarsku (0,83). S výjimkou 70. let se umělá potratovost v Česku udržovala na vyšší úrovni než na Slovensku. V současnosti se tyto rozdíly setřely a Česko má dnes nejen stejnou hladinu umělé potratovosti jako Slovensko, ale zároveň téměř totožné rozložení měr umělé potratovosti podle věku.

Po celé období poklesu úrovně potratovosti byla v Česku zachována liberální potratová legislativa a politické pokusy o omezení přístupu žen k interrupcím byly spíše ojedinělé. Je zřejmé, že hladinu

Příští generace budou mít jinou věkovou strukturu žen podstupujících interrupci

potratovosti lze drasticky snížit i bez použití restriktivních zákonů, tedy při respektování práva žen rozhodnout o osudu svého těhotenství. Jak vyplývá z různých průzkumů, silně sekularizovaná česká společnost zůstala tolerantní vůči interrupcím; například podle průzkumu Evropské studie hodnot provedeného v letech 1991 a 1999 většina populace schvaluje potrat, pokud manželé nechtějí mít další dítě. Souhlas s potratem za této situace dokonce vzrostl z 66 na 76 %, přičemž rozdíly mezi názory žen a mužů byly zanedbatelné. Zdá se, že rychlý pokles intenzity umělé potratovosti je již ukončen, nicméně pozvolný pokles ještě může dále pokračovat. To signalizuje i stávající struktura interrupcí, která stále odráží potratové chování totalitní éry: příliš mnoho žen podstupuje interrupci opakovaně a většina interrupcí připadá na vdané ženy s dětmi. Tyto charakteristiky, kontrastující se složením potratovosti ve většině vyspělých zemí, stejně jako vrchol intenzity umělé potratovosti ve věku 29–31 let, jsou nejspíše dočasným efektem generační změny v potratovém chování. Zatímco generace žen narozených po roce 1975 si zvykly používat moderní antikoncepci od počátku svého sexuálního života, ženy narozené o pět či deset let dříve se brání nechtěnému těhotenství méně často a odmítají narození nechtěného dítěte spíše interrupcí. Protože je nepravděpodobné, že by se mladší generace odklonily od používání efektivních prostředků zabránění těhotenství, zdá se, že s postupující generační obměnou se i charakteristiky umělé potratovosti přiblíží logičtější struktuře: většina interrupcí se pak bude týkat mladých, neprovdaných a bezdětných žen, které nikdy žádnou interrupci nepodstoupily. Zároveň by bylo pozitivní, kdyby se v Česku podařilo prosadit uvolnění velmi striktní regulace sterilizace, která představuje efektivní možnost zabránění těhotenství pro ženy, které již nechtějí mít další děti, a legalizaci tzv. „potratové pilulky“ RU 486; ta je levným a bezpečným prostředkem pro vyvolání spontánního potratu u žen v raném stadiu těhotenství.

Tab. 5.8: Statistika potratů podle Českého statistického úřadu a Ústavu zdravotnických informací a statistiky

Rok	Údaje ČSÚ za ženy s trvalým pobytem v ČR											
	Interrupce						Samovolné potraty		Ostatní potraty		Mimoděložní těhotenství (MDT)	
	celkem (bez MDT)		ze zdravotních důvodů		miniinterrupce							
1989	109 743		10 008		86 732		14 805		19		1 940	
1990	109 375		9 533		87 933		14 772		15		1 893	
1991	104 293		8 929		84 711		13 985		23		1 749	
1992	94 180		10 332		77 566		13 401		19		1 681	
1993	70 634		15 896		57 938		13 228		23		1 560	
1994	54 836		13 217		46 609		11 109		11		1 478	
1995	49 531		11 838		41 735		10 571		12		1 476	
1996	48 086		11 036		40 333		10 296		20		1 560	
1997	45 022		9 709		37 882		10 392		7		1 552	
1998	42 959		8 896		35 752		11 128		12		1 555	
1999	39 382		7 756		32 579		11 173		12		1 536	
2000	34 623		6 472		28 418		11 300		15		1 432	
2001	32 528						11 116		2		1 411	

Rok	Údaje ÚZIS za ženy s českým občanstvím („tuzemky“) a za ženy s cizí státní příslušností											
	Interrupce						Samovolné potraty		Ostatní potraty		Mimoděložní těhotenství (MDT)	
	celkem (bez MDT)		ze zdravotních důvodů		miniinterrupce							
	T	C	T	C	T	C	T	C	T	C	T	C
1989	107 403	2 436	9 871	130	85 216	1 595	14 689	140	18	1	1 940	0
1990	107 131	2 231	9 428	76	86 444	1 489	14 656	116	15	0	1 893	14
1991	103 124	1 157	8 836	55	83 915	798	13 892	94	23	0	1 749	15
1992	93 435	769	10 270	44	77 040	546	13 324	96	4	0	1 681	15
1993	69 398	1 237	15 738	135	56 982	957	13 076	152	3	1	1 560	19
1994	53 674	1 162	13 046	171	45 694	915	10 958	151	8	3	1 460	18
1995	48 286	1 245	11 679	159	40 755	980	10 397	174	12	0	1 448	28
1996	46 506	1 580	10 884	152	39 125	1 208	10 129	167	19	1	1 530	30
1997	43 261	1 761	9 578	131	36 497	1 385	10 188	204	6	1	1 516	36
1998	40 935	2 024	8 742	154	34 193	1 559	10 844	284	12	0	1 507	48
1999	37 157	2 225	7 634	122	30 834	1 745	10 824	349	11	1	1 477	59
2000	32 530	2 093	6 338	134	26 785	1 633	10 972	328	15	0	1 377	55
2001	30 358	2 170	5 877	.	24 483	.	10 769	347	2	.	1 352	59

T – údaje za ženy s českým občanstvím („tuzemky“).

C – údaje za ženy s cizí státní příslušností.

Populační vývoj České republiky byl i v posledním desetiletí 20. století určován především přirozenou reprodukcí. Bezpříkladné snížení intenzity plodnosti vedlo přes výrazný vzestup počtu potenciálních matek k hlubokému poklesu úrovně porodnosti a působilo tak proti směru růstu početního stavu obyvatelstva; naopak příznivý vývoj intenzity úmrtnosti populační růst podpořil a negativní dopad nízké úrovně porodnosti tak zčásti kompenzoval. Pokud by úmrtnost zůstala v devadesátých letech na úrovni odpovídající první polovině 80. let, potom by výsledná populační bilance byla přibližně o 150 tis. osob nižší. Toto číslo již samo svědčí o velmi významné změně úmrtnostních poměrů, uvědomíme-li si, že v České republice v současné době umírá méně než 110 tis. obyvatel ročně. Ještě výrazněji než ve změně celkového počtu obyvatel se protichůdný vývoj složek přirozené reprodukce projevoval ve vytváření věkové struktury obyvatelstva.

Pokles úrovně úmrtnosti, kterého jsme v posledních patnácti letech svědky, však neznamená jen přírůstek počtu žijících osob. Výrazné strukturální rozdíly úrovně úmrtnosti byly způsobeny odlišnou velikostí změn intenzitních ukazatelů úmrtnosti podle věku. V posledních letech klesá především intenzita úmrtnosti osob ve vyšším věku a tím se také zrychluje demografické stárnutí obyvatelstva.

Poválečný vývoj úmrtnosti v České republice se vyznačoval několika specifickými rysy. Poměrně rychlý vzestup naděje dožití v prvních poválečných letech byl na přelomu padesátých a šedesátých let vystřídán dlouhodobou stagnací, která trvala bezmála tři desetiletí. U mužské části populace dokonce došlo koncem 60. let ve srovnání s jejich počátkem k poklesu naděje dožití o dva roky. Pozorovaný vývoj byl v příkrém rozporu se změnami ve většině vyspělých zemí, mezi které jsme úmrtnostními poměry koncem 50. let bezesporu patřili. V jeho důsledku za těmito zeměmi dodnes poměrně značně zaostáváme. Počátek třetí etapy vývoje úrovně úmrtnosti vyznačující se dlouhodobým růstem naděje dožití a přibližováním se skupině vyspělých zemí je nejčastěji datován rokem 1987. Z hlediska změn celkové intenzity úmrtnosti se právě tento rok všeobecně považuje za rok zlomový.

Změny v úrovni úmrtnosti po roce 1987 lze charakterizovat jako poměrně plynulé, ne však zcela rovnoměrné. Nástup nového trendu byl zpočátku pozvolný a jeho reálná existence byla potvrzena až vývojem na počátku 90. let. Rozhodující změny v úrovni a struktuře úmrtnosti jsou tak dávány do souvislosti především s významnými změnami sociálně ekonomických podmínek po roce 1990, které se mimo jiné výrazně promítly také do zdravotního stavu obyvatelstva. Celkové zlepšování úrovně úmrtnosti v tomto období je výsledkem společného působení více faktorů. K těm nejdůležitějším bezesporu patří:

- Demonopolizace a liberalizace zdravotní péče, možnost svobodné volby lékaře, výrazné zvýšení objemu prostředků směřujících do zdravotnictví projevující se větší nabídkou odborné péče, zaváděním a zlepšováním se dostupností nejmodernějších technologií a kvalitních léků a významným vzestupem a všeobecnou dosažitelností poskytovaných zdravotnických služeb.
- Účinnější působení zdravotnické osvěty, která převzala některé metody užívané v reklamě.
- Rostoucí vědomí prospěšnosti individuální péče o zdraví, zčásti motivované obavou z případného snížení či ztráty pracovních příjmů, a v souvislosti s tím se zvyšující aktivní péče o vlastní zdraví.
- Významné změny v životním stylu populace směřující ke zdravému způsobu života.
- Široká nabídka a běžná dostupnost kvalitních potravin.
- Výrazné zlepšení základních parametrů kvality životního prostředí.
- Změny v ekonomické aktivitě obyvatelstva (pokles podílu zaměstnaných v průmyslu, vzestup podílu zaměstnaných ve službách) a s tím související redukce vlivů zdravotně rizikového pracovního prostředí.

Zlepšující se úmrtnostní poměry v posledním uvedeném období názorně dokumentuje například pokles hodnoty ukazatele celkového počtu zemřelých z přibližně 127 tis. osob v roce 1987 na méně než 108 tis. osob v roce 2001, a to bez ohledu na souběžně probíhající demografické stárnutí. Celkový počet zemřelých stejně jako hrubá míra úmrtnosti jsou však poznamenány vývojem věkové struktury a proto neodrážejí skutečnou intenzitu změn probíhajících v procesu úmrtnosti. Jejich reálný rozsah zachycují na věkové struktuře nezávislé indikátory – standardizované míry úmrtnosti a naděje dožití v různých věkových hladinách. Jestliže v roce 1987 připadalo na 1 000 žijících osob 12,3 úmrtí, potom v roce 2001 to bylo již jen 10,5 úmrtí. Kdyby však v populaci nedošlo ke zvýšení zastoupení osob ve vyšším věku a zůstala zachována věková struktura obyvatelstva z roku 1987, zemřelo by v České republice v roce 2000 při současné intenzitě úmrtnosti necelých 95 tis. osob, což je přibližně o 13 tis. méně než ve skutečnosti zemřelo (důsledek stárnoucí věkové struktury) a o 32 tis. osob méně než kolik jich zemřelo v roce 1987 (důsledek poklesu úrovně úmrtnosti). Naopak, kdyby zůstala

Příznivější podmínky k péči o zdraví se projeví poklesem úrovně úmrtnosti

zachována úroveň úmrtnosti z roku 1987 a změnila se pouze věková struktura, dosáhl by počet zemřelých v roce 2000 téměř 145 tis. osob. To znamená, že v důsledku snížení intenzity úmrtnosti z úrovně roku 1987 na úroveň roku 2000 bylo jen v roce 2000 zachováno přibližně 37 tis. lidských životů. V podstatě docházelo k posunu úmrtí do vyššího věku v dalších letech. Poslední uvedený rozdíl je tak více než výmluvným dokladem o rozsahu změn, které se v úmrtnosti obyvatelstva České republiky po roce 1987 odehrály.

Tab. 6.1: Úmrtnost v letech 1987–2001

Ukazatel	1987	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001p	
Počet zemřelých	127 244	129 166	124 290	120 337	118 185	117 373	117 913	112 782	112 744	109 527	109 768	109 001	107 755	
Hrubá míra úmrtnosti	12,3	12,5	12,1	11,7	11,4	11,4	11,4	10,9	10,9	10,6	10,7	10,6	10,5	
Standardizovaná hrubá míra úmrtnosti ¹	12,3	12,2	11,7	11,3	11,0	10,8	10,7	10,1	10,0	9,6	9,5	9,2	.	
Naděje dožití při narození	muži	67,86	67,58	68,25	68,44	69,20	69,54	69,72	70,37	70,50	71,13	71,40	71,65	72,14
	ženy	75,12	75,36	75,72	76,14	76,41	76,58	76,63	77,27	77,49	78,06	78,13	78,35	78,45
	rozdíl	7,26	7,78	7,47	7,70	7,21	7,04	6,91	6,90	6,99	6,93	6,73	6,70	6,31
Naděje dožití ve věku 65 let	muži	11,66	11,61	11,95	12,09	12,40	12,75	12,71	13,09	13,19	13,41	13,60	13,72	14,00
	ženy	14,97	15,18	15,54	15,89	15,90	15,99	16,05	16,36	16,63	16,92	16,91	17,09	17,13
	rozdíl	3,31	3,57	3,59	3,80	3,50	3,24	3,34	3,27	3,44	3,51	3,31	3,37	3,13

¹Standard – věková struktura obyvatelstva k 1.7. 1987.

V důsledku poklesu intenzity úmrtnosti vzrostla ve sledovaném období naděje dožití při narození u mužů ze 67,9 na 72,1 roku a u žen ze 75,1 na 78,5 roku, což znamená, že muži by při trvalé udržitelnosti parametrů úmrtnosti z roku 2001 žili v průměru o 4,2 roku a ženy o 3,4 roku déle než v roce 1987. Tyto přírůstky naděje dožití sice nepatří v kontextu vývoje úmrtnosti u nás k absolutně nejvyšším, jsou však srovnatelné s maximy z meziválečného období a z let po druhé světové válce, kdy za srovnatelný časový úsek 10–12 let přesahovaly průměrné roční přírůstky naděje dožití při narození 0,5 roku. V 90. letech rostla hodnota tohoto ukazatele u mužů i u žen v Česku poněkud rychleji než v ostatních evropských zemích. Stejně intenzivní byl vzestup naděje dožití při narození pouze v Rakousku, kde dosáhl mezi lety 1986–1999 hodnoty 4,1 roku pro muže a 3,2 roku pro ženy, a srovnatelný například v Itálii (3,4, resp. 3,1 roku) nebo Francii (3,5, resp. 2,9 roku), ale při vyšší naději dožití v těchto zemích. Mezi postkomunistickými zeměmi nemá vývoj úrovně úmrtnosti v Česku za posledních deset až patnáct let obdobu.

Změny intenzity úmrtnosti nebyly v jednotlivých věkových skupinách stejné. Jednou z nejvýznamnějších změn, která se po roce 1987 odehrála, byl pokles úrovně úmrtnosti v průběhu prvního roku života. Podíl kojenecké úmrtnosti na celkové úmrtnosti měřeno absolutním počtem zemřelých se snížil z 1,2 % v roce 1987 na pouhých 0,3 % v roce 2001. Jestliže na počátku sledované etapy vývoje v roce 1987 umíralo před dosažením prvních narozenin dvanáct z každého tisíce živě narozených dětí, potom v roce 2001 dosáhl kvocient kojenecké úmrtnosti ještě nedávno poměrně obtížně představitelné hodnoty 4,0 ‰ v průměru za obě pohlaví. Pro chlapce poslední publikovaná hodnota tohoto ukazatele činí 4,6 ‰ a pro dívky dokonce 3,4 ‰.

Z hlediska časového průběhu a vnitřní struktury změn probíhalo snižování úrovně kojenecké úmrtnosti poměrně plynule v celém sledovaném období. Rozhodující změny se však odehrály kolem poloviny 90. let. Mezi roky 1992 a 1997 hodnota kvocientu kojenecké úmrtnosti poklesla z 9,9 ‰ na 5,9 ‰, což představovalo polovinu z celkového poklesu tohoto ukazatele mezi lety 1987 a 2001. Výrazný a z hlediska intenzity srovnatelný pokles se odehrál v celém rozsahu struktury kojenecké úmrtnosti. Poněkud intenzivnější však byl u novorozenecké úmrtnosti a vůbec nejvýraznější mezi jedním a šesti dokončenými dny uplynulými od narození. Intenzita kojenecké úmrtnosti totiž do roku 2001 klesla přesně na jednu třetinu své výchozí úrovně z roku 1987, přičemž intenzita poporodní úmrtnosti (0–6 dnů) se snížila na 22 % a v jejím rámci úmrtnost ve věku jednoho a dvou dokončených dnů dokonce na 18 % výchozí úrovně. Přitom je nutné zopakovat, že ani v jednom z uvedených případů se nejednalo o náhodné výkyvy v rámci sledovaného roku, ale o dlouhodobý plynulý pokles na dosažené hladiny.

Podobnými změnami jako kojenecká úmrtnost prošla také perinatální úmrtnost, která zahrnuje mrtvé narozené děti a úmrtí v průběhu prvního týdne života (0–6 dnů). Současná úroveň indexu perinatální úmrtnosti 4,3 dítěte na 1000 narozených reprezentuje pouhých 40 % hodnoty tohoto ukazatele z roku 1987 (10,7 ‰). Úhrn počtu mrtvě narozených a zemřelých ve věku do 7 dnů byl v roce 2001 zároveň nižší (395 dětí) než činil v roce 1987 samotný počet zemřelých do 7 dnů (857 dětí) či počet mrtvě narozených (548 dětí) a nic na této skutečnosti nemění ani fakt, že počet narozených klesl ve stejném období o 30 %.

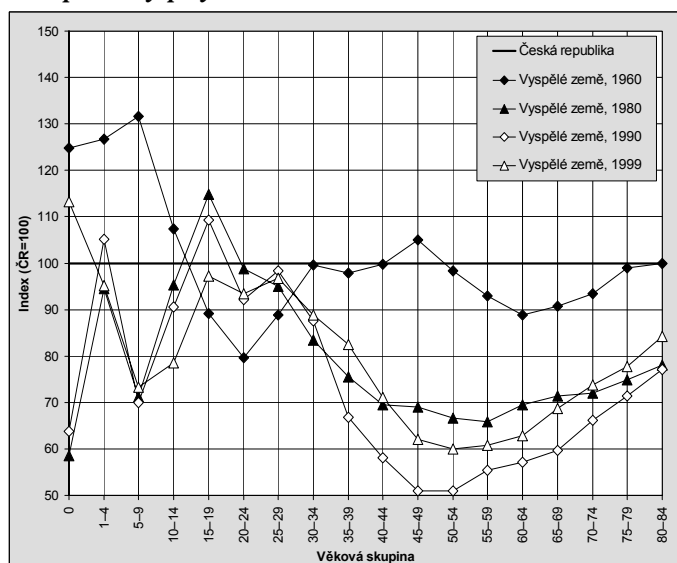
Ve zvýšení naděje dožití při narození se projevil významnou měrou pokles kojenecké úmrtnosti

Tab. 6.2: Charakteristiky kojenecké úmrtnosti

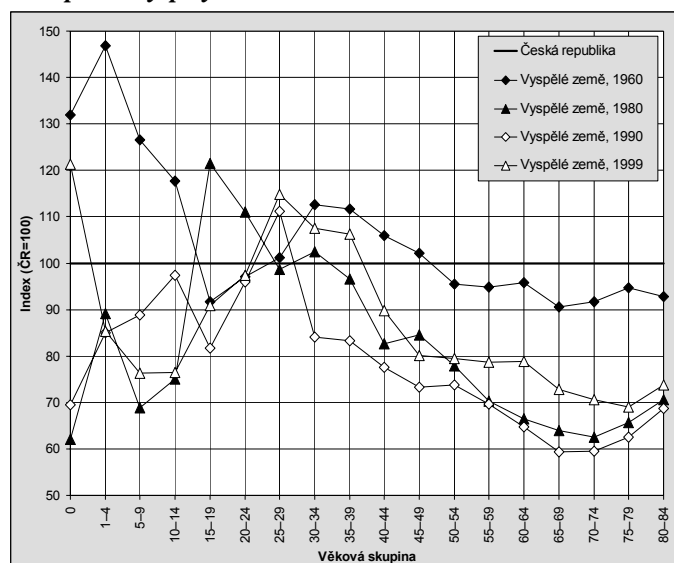
Ukazatel	1987	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
Počet mrtvě narozených	548	530	496	437	445	336	300	317	273	294	303	259	263
Počet zemřelých ve věku:													
– do 1 dne (0 dnů)	263	236	238	181	171	108	92	73	62	66	62	48	47
– do 3 dnů (0–2 dny)	639	553	513	431	359	251	230	158	137	128	119	101	95
– do 7 dnů (0–6 dnů)	857	753	704	585	505	348	309	224	186	175	172	150	132
– do 28 dnů (0–27 dnů)	1 094	1 003	902	749	692	505	475	347	326	289	261	231	212
– do 1 roku (0–364 dnů)	1 577	1 410	1 343	1 204	1 028	847	740	547	531	472	413	373	360
Podíl z úhrnu zemřelých do 1 roku (v %) – zemřeli do:													
– do 1 dne (0 dnů)	16,7	16,7	17,7	15,0	16,6	12,8	12,4	13,3	11,7	14,0	15,0	12,9	13,1
– do 3 dnů (0–2 dny)	40,5	39,2	38,2	35,8	34,9	29,6	31,1	28,9	25,6	27,1	28,8	27,1	26,4
– do 7 dnů (0–6 dnů)	54,3	53,4	52,4	48,6	49,1	41,1	41,8	41,0	35,0	37,1	41,6	40,2	36,7
– do 28 dnů (0–27 dnů)	69,4	71,1	67,2	62,2	67,3	59,6	64,2	63,4	61,4	61,2	63,2	61,9	58,9
– od 28 dnů do 1 roku (28–364 dnů)	30,6	28,9	32,8	37,8	32,7	40,4	35,8	36,6	38,6	38,8	36,8	38,1	41,1
Podíl zemřelých do 1 roku z úhrnu zemřelých (v %)	1,2	1,1	1,1	1,0	0,9	0,7	0,6	0,5	0,5	0,4	0,4	0,3	0,3
Kvociant (na 1 000 živě narozených):													
– úmrtnosti prvního dne (0 dnů)	2,0	1,8	1,8	1,5	1,4	1,0	1,0	0,8	0,7	0,7	0,7	0,5	0,5
– porodní úmrtnosti (0–2 dny)	4,9	4,2	4,0	3,5	3,0	2,4	2,4	1,7	1,5	1,4	1,3	1,1	1,0
– časné novorozenecké úmrtnosti (0–6 dnů)	6,5	5,8	5,4	4,8	4,2	3,3	3,2	2,5	2,1	1,9	1,9	1,6	1,5
– novorozenecké úmrtnosti (0–27 dnů)	8,4	7,7	7,0	6,2	5,7	4,7	4,9	3,8	3,6	3,2	2,9	2,5	2,3
– ponovorozenecké úmrtnosti (28–364 dnů)	3,6	3,1	3,4	3,7	2,8	3,2	2,8	3,2	2,3	2,0	1,7	1,6	1,7
– kojenecké úmrtnosti (0–364 dnů)	12,0	10,8	10,4	9,9	8,5	7,9	7,7	6,0	5,9	5,2	4,6	4,1	4,0
Perinatální úmrtnost:													
Počet mrtvě narozených a počet zemřelých do 7 dnů	1 405	1 283	1 200	1 022	950	684	609	541	459	469	475	409	395
Index perinatální úmrtnosti (na 1 000 narozených)	10,7	9,8	9,2	8,4	7,8	6,4	6,3	6,0	5,0	5,2	5,3	4,5	4,3

V mezinárodním kontextu se tak Česká republika úrovní kojenecké i perinatální úmrtnosti zařadila po boku Japonska a některých západoevropských zemí k absolutní světové špičce. Velmi nízké hodnoty všech uvedených ukazatelů stabilně dosahované v posledních letech svědčí především o kvalitě perinatální a neonatální lékařské péče. Úspěšná je zejména prevence některých vrozených vad a stavů, které řadíme k endogenním faktorům úmrtnosti a které představují v současných podmínkách pro život novorozence nejvýznamnější hrozbu. Dosažením velmi nízké úrovně úmrtnosti dětí v prvním roce jejich života byly zároveň vyčerpány prakticky všechny rezervy této věkové kategorie pro zvyšování hodnot naděje dožití při narození. Proto se pozornost současného studia úmrtnosti obyvatel České republiky obracela v posledním desetiletí především k vyšším věkovým skupinám.

Obr. 6.1a: Rozdíly v intenzitě úmrtnosti mužů mezi Českem a skupinou vyspělých zemí¹

Obr. 6.1b: Rozdíly v intenzitě úmrtnosti žen mezi Českem a skupinou vyspělých zemí

¹Do skupiny „vyspělé země“ jsou zahrnuty Anglie, Dánsko, Finsko, Francie, Itálie, Japonsko, Kanada, Německo, Nizozemsko, Norsko, Rakousko, Spojené státy, Švédsko a Švýcarsko.

Struktura úmrtnosti obyvatel Česka podle pohlaví a věku má kromě obecných pravidelností, jako je vyšší intenzita úmrtnosti mužů ve všech věkových skupinách, také některá výrazná specifika. Patří k nim v prvé řadě výrazně vyšší úmrtnost mužů ve středním věku (45–64 let) vykazující dodnes přibližně dvojnásobnou intenzitu ve srovnání s úmrtností ve vyspělých zemích. O polovinu vyšší hodnoty úmrtnosti než tyto země má naše populace v širokých věkových pásmech 15–44 let a 65–74 let u mužů a v intervalu 50–79 let u žen.

Změny celkové úrovně úmrtnosti, kterých jsme byli v uplynulých patnácti letech svědky, probíhaly ve všech věkových skupinách. Kromě prvního roku života byl největší relativní pokles zaznamenán u mužů i u žen ve věku 30–44 let, a to více než o čtvrtinu. Podobný vývoj byl zjištěn také u mužů ve věku do 70 let. Jen o něco méně intenzivní pokles proběhl ve zbývajících vyšších věkových skupinách. I zde se však změna projevila v řádu desítek procent v porovnání s úrovní výchozího roku. U mužů byly změny až na výjimky vždy o něco větší než u žen, což odpovídá výraznějšímu vývojovému zaostávání úrovně jejich úmrtnosti před rokem 1987.

Tab. 6.3: Pravděpodobnost úmrtí podle pohlaví a věku (x 1 000)

Věk	Muži				Ženy				Index 2001p/1987		Index muži/ženy	
	1987	1995	2000	2001p	1987	1995	2000	2001p	muži	ženy	1987	2001p
0	13,6	7,3	4,6	4,6	10,2	5,3	3,5	3,4	34	33	133	137
1–4	1,9	2,3	1,2	1,0	1,4	1,9	1,0	0,9	52	64	136	110
5–9	1,7	1,2	1,0	0,9	1,1	1,0	0,7	0,7	51	60	155	132
10–14	1,5	1,2	1,1	0,9	0,8	1,0	0,9	0,7	59	81	188	136
15–19	4,1	3,5	3,4	3,3	1,8	1,7	1,6	1,4	80	77	228	237
20–24	5,5	5,9	5,2	5,3	1,7	1,8	1,7	1,6	96	94	324	331
25–29	5,9	6,0	5,0	4,8	2,1	2,0	1,6	1,8	82	86	281	268
30–34	7,5	7,3	6,1	5,7	3,1	2,8	2,3	2,3	77	74	242	252
35–39	11,9	10,8	9,0	8,6	4,8	4,5	3,7	3,8	72	78	248	229
40–44	21,2	17,5	15,8	15,1	8,4	7,7	6,9	7,2	71	85	252	212
45–49	34,9	29,6	27,5	25,8	14,7	12,6	12,2	11,5	74	78	237	224
50–54	56,9	49,6	44,6	42,2	23,5	21,2	19,1	18,9	74	81	242	223
55–59	90,2	76,0	68,8	67,7	39,5	33,3	29,2	29,6	75	75	228	228
60–64	142,9	115,3	105,3	99,3	62,2	52,4	45,1	44,2	69	71	230	224
65–69	210,0	175,7	156,6	149,2	111,3	88,3	77,4	75,2	71	68	189	199
70–74	290,7	272,2	228,8	222,3	178,4	154,5	132,4	130,0	76	73	163	171
75–79	425,2	389,5	336,8	326,8	296,4	264,7	230,3	229,7	77	78	143	142
80–84	576,7	511,8	472,5	462,0	469,9	409,1	373,8	374,6	80	80	123	123
85–89	752,2	649,3	634,9	622,7	685,0	602,0	579,2	584,8	83	85	110	106

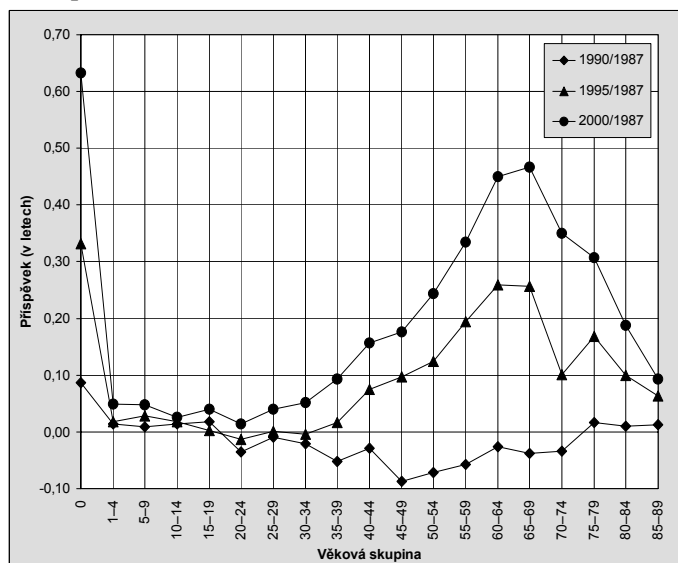
2001p – výpočet pravděpodobností z úmrtnostních tabulek ČSÚ za rok 2001 založených na předběžných výsledcích sčítání lidu 2001.

Nepříznivá struktura úmrtnosti mužů podle věku nevyplývá pouze z mezinárodních srovnání, ale také z porovnání rozdílů v úrovni úmrtnosti mužů a žen. Trojnásobně vyšší intenzita úmrtnosti mužů než žen ve věkové skupině 20–29 let a více než dvojnásobná ve všech ostatních věkových skupinách intervalu 15–69 let je více než výmluvná. Vysoká nadúmrtnost mužů tak do jisté míry vytváří logický rámec pro pozorovanou diferenciaci vývoje intenzity úmrtnosti podle pohlaví a věku od roku 1987. Navíc skutečnost, že v rozhodující míře tyto rozdíly přetrvávají, vypovídá o jistém potenciálu budoucích změn úmrtnosti.

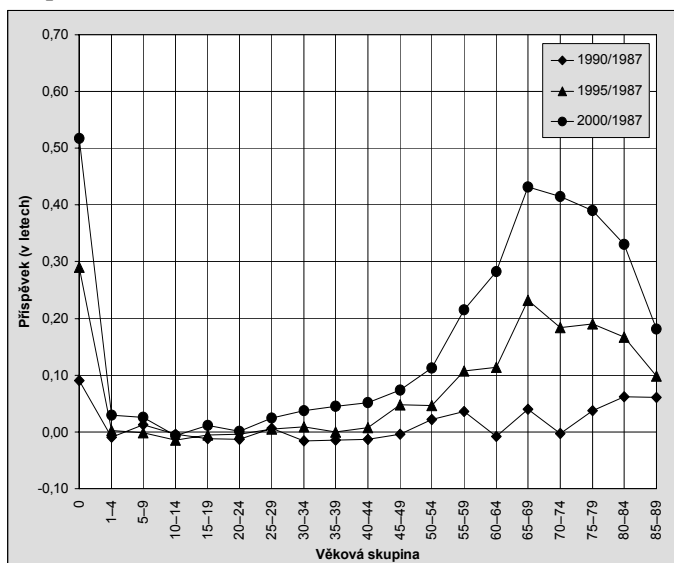
Jelikož v jednotlivých věkových skupinách umírá v závislosti na počtech žijících a odpovídající intenzitě úmrtnosti obvykle odlišný počet osob a protože životní potenciál (naděje dožití) se s věkem mění, mohou mít stejné relativní změny v intenzitě úmrtnosti podle věku různý význam z hlediska vývoje celkové úmrtnosti. Tak na celkové úmrtnosti mužů se například téměř neodrazilo výrazné zlepšení úmrtnostních poměrů ve věkové skupině 30–39 let, neboť pokles intenzity úmrtnosti o třetinu znamenal celkový příspěvek ke zvýšení naděje dožití při narození jen necelé dvě desetiny roku. Naproti tomu srovnatelná relativní změna u věkové skupiny 60–69 let znamenala příspěvek přesahující 0,9 roku. Z tohoto hlediska se nejvýznamnější změny v intenzitě úmrtnosti posledních přibližně patnácti let odehrály u mužů ve věku 50–85 let a u žen ve věku 55–85 let, samozřejmě nepočítáme-li pokles úmrtnosti během prvního roku života. Ten totiž představoval vůbec největší příspěvek k růstu naděje dožití, když u mužů dosáhl přibližně dvou třetin a u žen poloviny roku. V přepočtu na srovnatelný časový interval byl však význam poklesu kojenecké úmrtnosti ještě několikanásobně větší.

**Nadúmrtnost mužů
zůstává vysoká**

Obr. 6.2a: Příspěvky věkových skupin ke změně naděje dožití mužů při narození v období 1987–2000

Obr. 6.2b: Příspěvky věkových skupin ke změně naděje dožití žen při narození v období 1987–2000

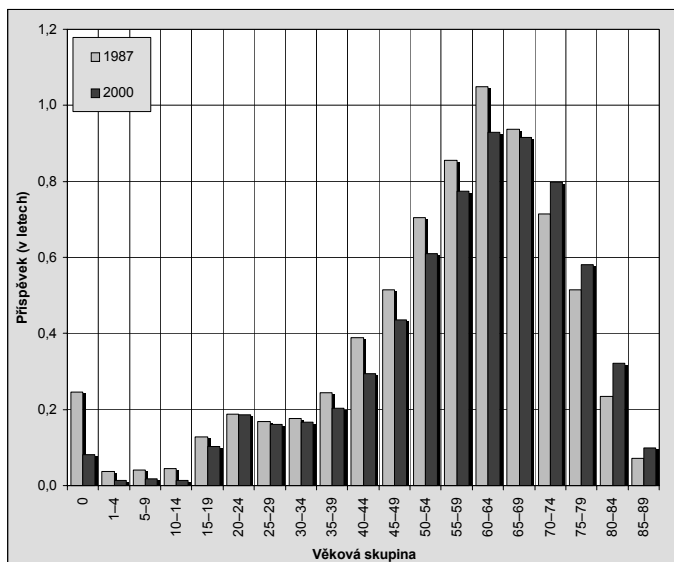
Intenzivnější pokles úmrtnosti mužů než žen přispěl k poměrně významnému snížení rozdílu v naději jejich dožití ze 7,3 roku (1987), resp. 7,8 roku (1990) na 6,3 roku (2001). Podíl jednotlivých věkových skupin na zjištěných rozdílech je v čase poměrně stabilní a ze stejných důvodů jako u změn naděje dožití při narození nekoreluje s relativními rozdíly intenzity úmrtnosti podle pohlaví v jednotlivých věkových skupinách. Nejvíce k celkovému rozdílu tak nepřispívá věková skupina 20–29 let s více než trojnásobnou nadúmrtostí mužů, ale skupina 60–69 let, v níž muži umírají „jen“ dvakrát častěji než ženy.

Věk a pohlaví jsou základními a zároveň tradičními znaky studia rozdílů v úmrtnosti. Kromě nich však existuje poměrně rozsáhlý soubor znaků, podle nichž je úmrtnost rozrušena obdobně jako podle věku a pohlaví. Detailnější poznání základních souvislostí procesu úmrtnosti proto vyžaduje hlubší analýzu jeho dalších strukturálních charakteristik, jako jsou například rozdíly podle příčin smrti nebo podle sociálních, vzdělanostních a profesních kategorií, v regionálním průřezu a ve vazbě na jednotlivé fyzické či sociální prvky životního prostředí, a to jak odděleně podle jednotlivých znaků, tak v jejich vzájemné interakci.

Specifické rozdíly v úrovni úmrtnosti podle pohlaví a věku v prvé řadě souvisí se zvláštnostmi struktury úmrtnosti podle příčin. Příčina většiny úmrtí je výslednicí interakce biologických (vnitřních) předpokladů každého jedince a dlouhodobého působení vnějších faktorů. Proto intenzita úmrtnosti ve vazbě na konkrétní příčinu často záleží kromě specifických podmínek, v nichž příslušníci dané populace žili a žijí, také na době, po kterou byli vystaveni působení určitých vnějších vlivů. Intenzita expozice může také záviset na věku a některých dalších charakteristikách exponovaných jedinců, stejně jako na jejich předcházející životní zkušenosti. Se zvyšujícím se věkem zemřelých roste frekvence případů, kdy dochází k souběhu několika chorob, které ztěžují identifikaci a kódování příčin smrti. Přitom statistika příčin smrti může být ovlivněna rozdíly v diagnostické praxi, které mohou mít významný časový i regionální rozměr, a tím následně znesnadňuje analýzu dat a interpretaci zjištěných výsledků. Přes tyto skutečnosti však rozbor úrovně a struktury úmrtnosti podle příčin přináší cenné a zajímavé informace, pomáhá lépe pochopit rozdíly v úmrtnosti podle pohlaví a identifikovat rezervy dalšího vývoje tohoto procesu.

Stejně jako celkový populační vývoj, tak i vývoj jednotlivých jeho složek prochází určitými historickými etapami či fázemi, při kterých se mění jejich intenzita a transformují se jejich struktury. V souvislosti s úmrtností se nejčastěji hovoří o epidemiologickém přechodu. Populace České republiky se v 80. letech nacházela již delší dobu v jeho třetí fázi, neboť mezi příčinami úmrtí převažovaly civilizační a degenerativní choroby s hlavním zastoupením nemocí oběhové soustavy. Předcházející výrazný pokles intenzity úmrtnosti způsobený zvládnutím infekčních chorob vedl k významné transformaci struktury

Obr. 6.3: Příspěvky věkových skupin k rozdílu naděje dožití při narození mezi muži a ženami

úmrtnosti, k dalšímu růstu naděje dožití a přispěl k postupnému stárnutí populace. Se vzrůstajícím podílem starších osob se mezi převažujícími příčinami smrti do popředí logicky dostaly nemoci oběhové soustavy a novotvary.

Pokles úrovně úmrtnosti byl způsoben hlavně snížením počtu zemřelých na nemoci oběhové soustavy

Nemoci oběhové soustavy jsou nejčastější příčinou smrti obyvatel České republiky. V roce 2001 vedly k více než 57 tis. případům úmrtí. Na nádorová onemocnění zemřelo přes 28 tis. osob a zbývající příčiny měly za následek 22 tis. úmrtí z celkového počtu necelých 108 tis. zemřelých. Do skupiny nemocí oběhové soustavy, pod kterou tak v roce 2001 spadalo přes 53 % všech úmrtí, patří především akutní infarkt myokardu (10,7 tis. zemřelých), ostatní formy ischemické choroby srdeční (12,3 tis.) a cévní nemoci mozku (16,8 tis.). Více než čtvrtina úmrtí byla způsobena novotvory, přičemž pouze 0,5 % z nich bylo klasifikováno jako nezhoubný nádor. Zhoubnými nádory, které měly za následek smrt, byly v roce 2001 nejčastěji zasaženy průdušky a plíce (5,6 tis. zemřelých), tlusté střevo (2,6 tis.), prs (1,9 tis.) a mízní, krvetvorná a příbuzná tkáň (1,9 tis.). Z ostatních skupin příčin smrti měly největší význam vnější příčiny, a to nejenom vysokým počtem úmrtí (6,9 tis.), ale především podstatně nižším věkovým průměrem zemřelých. Až na posledních místech v pořadí jsou v minulosti dominující skupiny nemocí dýchací soustavy (4,7 tis. úmrtí) a nemocí trávicí soustavy (4,4 tis.). Ostatní příčiny jako skupina sdružující poměrně početný a různorodý soubor nemocí měly v roce 2001 za následek smrt v 5,9 tis. případů.

Tab. 6.4: Struktura úmrtnosti podle hlavních skupin příčin smrti

Příčiny smrti	1987	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001p
Absolutní počty zemřelých													
Novotvary	27 506	28 434	28 258	28 018	28 102	28 446	28 631	27 879	28 008	28 015	28 185	28 705	28 455
Nemoci oběhové soustavy	72 071	72 396	69 488	67 054	65 986	65 132	65 951	63 145	63 334	60 397	60 286	58 192	57 404
Nemoci dýchací soustavy	5 879	5 423	5 134	5 093	4 808	4 636	5 076	4 667	4 314	4 105	4 659	4 959	4 653
Nemoci trávicí soustavy	4 621	5 023	4 674	4 435	4 155	4 470	4 326	4 146	4 024	4 158	4 248	4 239	4 418
Vnější příčiny	8 487	9 049	8 786	8 692	8 496	8 556	8 502	7 793	7 847	7 013	6 925	7 070	6 910
v tom:													
– dopravní nehody	1 244	1 571	1 583	1 715	1 691	1 827	1 667	1 528	1 584	1 428	1 568	1 572	..
– ostatní úrazy	5 307	5 481	5 299	4 986	4 888	4 877	5 102	4 697	4 597	3 972	3 747	3 849	..
– sebevraždy	1 936	1 997	1 904	1 991	1 917	1 852	1 733	1 568	1 666	1 613	1 610	1 649	1 623
Ostatní příčiny	8 680	8 841	7 950	7 045	6 638	6 133	5 427	5 142	5 217	5 839	5 465	5 836	5 915
Celkem zemřelých	127 244	129 166	124 290	120 337	118 185	117 373	117 913	112 782	112 744	109 527	109 768	109 001	107 755
Složení v %													
Novotvary	21,6	22,0	22,7	23,3	23,8	24,2	24,3	24,7	24,8	25,6	25,7	26,3	26,4
Nemoci oběhové soustavy	56,7	56,0	55,9	55,7	55,8	55,5	55,9	56,0	56,2	55,1	54,9	53,4	53,3
Nemoci dýchací soustavy	4,6	4,2	4,1	4,2	4,1	4,0	4,3	4,1	3,8	3,8	4,2	4,5	4,3
Nemoci trávicí soustavy	3,6	3,9	3,8	3,7	3,5	3,8	3,7	3,7	3,6	3,8	3,9	3,9	4,1
Vnější příčiny	6,7	7,0	7,1	7,2	7,2	7,3	7,2	6,9	7,0	6,4	6,3	6,5	6,4
v tom:													
– dopravní nehody	1,0	1,2	1,3	1,4	1,4	1,6	1,4	1,3	1,4	1,3	1,4	1,5	..
– ostatní úrazy	4,2	4,2	4,3	4,1	4,2	4,1	4,3	4,2	4,1	3,6	3,4	3,5	..
– sebevraždy	2,5	1,6	1,5	1,7	1,6	1,6	1,5	1,4	1,5	1,5	1,5	1,5	1,5
Ostatní příčiny	6,8	6,9	6,4	5,9	5,6	5,2	4,6	4,6	4,6	5,3	5,0	5,4	5,5
Celkem zemřelých	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Z hlediska vývoje počtu úmrtí v období 1987–2001 došlo k nejvýznamnější změně ve skupině nemocí oběhové soustavy, kde počet úmrtí poklesl o patnáct tisíc. Těchto 15 tis. případů, které nenastaly, reprezentovalo tři čtvrtiny celkového poklesu počtu úmrtí. Rozsah změny byl navíc potvrzen skutečností, že k ní došlo v době, kdy populace stárnula. Obdobný, i když v absolutním pojetí méně významný, byl pokles počtu úmrtí na ostatní příčiny o 2,8 tis. V relativním vyjádření představoval tento pokles vůbec největší změnu a to o 32 % oproti výchozímu stavu. U nemocí oběhové soustavy analogická změna činila „jen“ 20 %, což bylo stejné jako v případě dvou dalších skupin, nemocí dýchací soustavy a vnějších příčin. Významný byl také pokles počtu sebevražd na 1,6 tis. v posledních šesti letech.

Vysoká koncentrace úmrtí v prvních dvou hlavních skupinách příčin smrti, na které připadalo téměř 80 % všech událostí již počátkem sledovaného období, nedávala příliš mnoho prostoru pro další změny. Proto vzestup o 1,5 procentního bodu mezi lety 1987 a 2001 lze hodnotit jako významný. Této změny bylo dosaženo snížením zastoupení nemocí oběhové soustavy o 3,3 procentního bodu a bezmála pětiprocentním nárůstem podílu nádorových onemocnění mezi příčinami smrti. Novotvary byly ostatně jedinou skupinou příčin, jejíž podíl se výrazně zvýšil, protože vzrostl téměř o tisíc počet úmrtí

v této skupině a souběžně klesl o 15 % celkový počet úmrtí v populaci. Jestliže nádorové onemocnění bylo v roce 1987 příčinou přibližně každého pátého úmrtí, pak v roce 2001 na tuto skupinu již připadalo zhruba každé čtvrté. S ohledem na pomalejší pokles počtu úmrtí na nemoci trávicí soustavy vzrostl o polovinu procentního bodu také podíl této skupiny příčin. Podíl zbývajících skupin, tj. ostatních příčin, vnějších příčin a nemocí dýchací soustavy ve sledovaném období poklesl. Dohromady tyto skupiny ztratily téměř dva procentní body, když jejich společný podíl na celkovém počtu úmrtí klesl z 18 % na 16 %.

Intenzita úmrtnosti na zhoubné novotvary klesá

Populace Česka byla po celé zkoumané období vystavena poměrně intenzivnímu procesu demografického stárnutí. Proto je nutné vývoj úrovně úmrtnosti podle příčin smrti pro objektivní posouzení jeho intenzity a trendů očistit od vlivu měnící se věkové struktury. V našem případě byla k výpočtu srovnatelných ukazatelů použita metoda přímé standardizace v kombinaci s věkovou strukturou odpovídající evropskému standardu Světové zdravotnické organizace (WHO).

Úroveň a struktura standardizované intenzity úmrtnosti podle hlavních skupin příčin smrti odpovídá u mužů i u žen v základních obrysech struktury úmrtnosti podle počtů zemřelých. Rozhodující část úhrnné intenzity úmrtnosti připadá na nemoci oběhového ústrojí a novotvary. Úmrtí na novotvary mají větší váhu u mužů, u úmrtí na nemoci oběhového ústrojí je nadúmrtnost mužů nižší. Skupina ostatních příčin vykazuje u žen vyšší intenzitu úmrtnosti než skupina vnějších příčin. U mužů je jejich pořadí vzhledem k vyšší úrazovosti a hlavně sebevraždnosti opačné.

Tab. 6.5: Standardizované míry úmrtnosti na 100 tis. obyvatel podle pohlaví (evropský standard WHO)

Příčiny smrti	1987	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	Index 2000/1987
Muži													
Novotvary	352,9	361,1	356,0	353,4	344,1	348,3	345,1	338,6	332,2	330,0	321,4	326,7	93
Nemoci oběhové soustavy	833,1	834,1	791,4	765,5	729,7	707,3	708,1	666,2	660,8	615,7	602,8	576,9	69
Nemoci dýchací soustavy	85,1	81,3	73,2	71,3	65,1	59,7	62,5	56,6	51,7	52,0	54,6	56,9	67
Nemoci trávicí soustavy	58,9	67,6	61,7	56,9	52,1	54,5	53,6	51,3	47,9	50,6	50,5	48,5	82
Vnější příčiny	103,4	117,4	112,9	114,6	109,4	106,7	106,2	99,4	102,3	91,8	90,8	93,0	90
v tom:													
– dopravní nehody	19,0	23,8	23,5	26,0	24,8	26,7	23,2	21,9	23,0	20,4	22,6	22,2	117
– ostatní úrazy	55,0	62,9	60,1	57,7	55,4	52,7	57,2	53,4	53,5	46,7	43,2	45,9	83
– sebevraždy	29,4	30,7	29,3	30,9	29,2	27,3	25,8	24,1	25,8	24,7	25,0	24,9	85
Ostatní příčiny	104,0	103,7	92,3	81,6	75,0	69,0	60,0	56,5	56,6	62,8	58,8	59,6	57
Příčiny celkem	1 537,3	1 565,3	1 487,5	1 443,4	1 375,4	1 345,5	1 335,6	1 268,6	1 251,4	1 202,9	1 179,0	1 161,6	76
Ženy													
Novotvary	187,8	191,6	191,8	188,1	191,8	188,4	191,4	179,8	180,9	178,5	180,3	178,7	95
Nemoci oběhové soustavy	529,7	512,5	492,1	468,5	468,1	456,8	455,0	430,7	428,2	407,4	401,5	379,0	72
Nemoci dýchací soustavy	34,8	29,7	30,8	30,0	29,0	28,6	31,6	29,1	26,7	23,0	27,9	29,1	84
Nemoci trávicí soustavy	30,0	29,7	28,7	27,6	26,3	28,3	26,3	24,9	24,8	24,2	24,6	25,4	85
Vnější příčiny	57,6	54,1	53,4	49,7	49,0	50,3	47,9	42,3	40,4	35,2	34,1	34,2	59
v tom:													
– dopravní nehody	5,7	6,9	7,1	7,1	7,5	7,9	8,2	6,9	6,7	6,0	6,5	7,0	123
– ostatní úrazy	42,4	37,6	37,4	34,0	32,9	33,6	32,2	29,5	27,7	23,5	22,3	21,4	50
– sebevraždy	9,5	9,6	8,9	8,6	8,6	8,8	7,5	5,9	6,0	5,7	5,3	5,8	61
Ostatní příčiny	70,3	70,7	63,4	57,4	54,8	51,1	46,8	43,3	43,4	46,0	42,3	44,2	63
Příčiny celkem	910,2	888,3	860,1	821,3	819,0	803,4	798,9	750,1	744,3	714,4	710,5	690,5	76
Index muži/ženy													
Novotvary	188	188	186	188	179	185	180	188	184	185	178	183	97
Nemoci oběhové soustavy	157	163	161	163	156	155	156	155	154	151	150	152	97
Nemoci dýchací soustavy	245	274	238	238	224	209	198	195	194	226	196	196	80
Nemoci trávicí soustavy	196	228	215	206	198	193	204	206	193	209	205	191	97
Vnější příčiny	180	217	211	231	223	212	222	235	253	261	266	272	151
z toho:													
– dopravní nehody	333	345	331	366	331	338	283	317	343	340	348	317	95
– ostatní úrazy	130	167	161	170	168	157	178	181	193	199	194	214	165
– sebevraždy	309	320	329	359	340	310	344	408	430	433	472	429	139
Ostatní příčiny	148	147	146	142	137	135	128	130	130	137	139	135	91
Příčiny celkem	169	176	173	176	168	167	167	169	168	168	166	168	100

**Nadúmrtnost mužů se
projevuje ve všech
věkových skupinách
a ve všech skupinách
příčin smrti**

Z porovnání standardizovaných měr vyplývá, že intenzita úmrtnosti je u mužů podstatně vyšší než u žen ve všech hlavních skupinách příčin. Rozdíly jsou natolik velké, že například v roce 2000 byla hladina úhrnné úmrtnosti u mužů o celé dvě třetiny vyšší než u žen. V roce 2000 byl největší rozdíl v intenzitě úmrtnosti podle pohlaví zjištěn ve skupině vnějších příčin a v rámci této skupiny byl pak největší rozdíl u sebevražd. Muži ve srovnatelné věkové struktuře umírali následkem sebevraždy čtyřikrát a v důsledku dopravních nehod třikrát častěji než ženy, zatímco na ostatní úrazy umírali jen dvakrát častěji.

Nehledě na značný nepoměr odpovídajících si charakteristik úmrtnosti ženské a mužské části populace je jakákoli představa o uspokojivé situaci v úmrtnosti žen mylná. Z mezinárodního srovnání vyplývá, že ve všech skupinách příčin úmrtí s výjimkou nemocí dýchací soustavy je úroveň úmrtnosti žen v Česku významně vyšší než činí průměr za 15 zemí Evropské unie. Za období 1996–1999 vycházejí ženy z toto srovnání dokonce s nižším hodnocením než muži, když v porovnání s průměrem Evropské unie byla jejich celková úmrtnost o 33 % vyšší a muži zaostávali „pouze“ o 31 %. Vezmeme-li za standard hodnocení země EU s nejnižší intenzitou úmrtnosti – Švédsko pro muže a Francii pro ženy – je výsledek pro ženskou část populace ještě méně příznivý. Jestliže rozdíl v celkové úmrtnosti mužů mezi Českem a Švédskem činil 46 %, potom ženy žijící v České republice měly intenzitu úhrnné úmrtnosti vyšší o celých 60 % než ženy ve Francii. V případě obou pohlaví přitom největší rozdíly byly v úrovni úmrtnosti na nemoci oběhové soustavy a na vnější příčiny. Jedinou skupinou příčin, v jejímž případě vyznělo hodnocení intenzit úmrtnosti jednoznačně pozitivně ve prospěch Česka, byly svým zastoupením málo významné nemoci dýchací soustavy.

Zjištěné rozdíly v úrovni úmrtnosti a její struktuře napovídají, jakým směrem a s jakou intenzitou by se mohl ubírat budoucí vývoj úmrtnosti v České republice. Ještě více nám však mohou napovědět vlastní tendence tohoto vývoje projevující se v posledních letech. Ze srovnání standardizovaných měr úmrtnosti například vyplývá, že stagnace až mírný růst počtu úmrtí na nádorová onemocnění a vzestup jejich podílu na celkovém počtu úmrtí nezpůsobil vzestup intenzity úmrtnosti v této skupině, ale že byl důsledkem měnící se věkové struktury. Vlastní intenzity úmrtnosti na nádorová onemocnění vykazovala v letech 1987–2000 víceméně plynulý pokles na hodnoty nižší o 7 % u mužů a o 5 % u žen, ale ve srovnání s ostatními příčinami se jednalo o poměrně malou změnu. Analogická intenzita úmrtnosti na oběhové nemoci totiž klesla o 31 resp. 28 %. K nejvýraznějšímu snížení intenzity úmrtnosti došlo v případě mužské populace u respiračních nemocí (o 33 %) a v případě žen u skupiny vnějších příčin, kde pokles mezi lety 1987 a 2000 dosáhl dokonce 41 %. Tento výrazný pokles se udál bez ohledu na vzestup intenzity úmrtnosti žen při dopravních nehodách o 23 %. U mužů se úroveň úmrtnosti na vnější příčiny snížila o pouhých 10 %, když míra úmrtnosti v rámci podskupiny dopravních nehod byla v roce 2000 o 17 % vyšší než v roce 1987. V rámci všech hlavních skupin příčin smrti u obou pohlaví tak došlo ve sledovaném období k poklesu úrovně úmrtnosti v rozmezí 5–41 %, přičemž standardizovaný ukazatel celkové úmrtnosti klesl v případě mužů i žen shodně o 24 %.

Stejný relativní pokles intenzity úmrtnosti u mužů i u žen vedl s ohledem na rozdílné výchozí hodnoty naděje dožití při narození k poněkud rozdílným změnám tohoto ukazatele. Za období 1987–2000 činil přírůstek naděje dožití při narození u mužů 3,8 roku a u žen 3,2 roku, přičemž příspěvky k této změně byly významně diferencovány podle věku. S obdobnou diferenciací se setkáváme také u jednotlivých skupin příčin smrti. Jejich příspěvek k celkové změně naděje dožití při narození přitom určuje skutečný význam změn intenzity úmrtnosti na uvedené skupiny příčin. Tento význam je dán specifickou věkovou strukturou zemřelých, řádem vymírání dané populace a rozsahem změn intenzity úmrtnosti na danou příčinu mezi sledovanými roky.

Tab. 6.6: Příspěvky příčin smrti ke změně naděje dožití při narození podle věkových skupin mezi roky 1987 a 2000 (roků)

Příčiny smrti	Muži					Ženy				
	0–34	35–64	65 +	celkem	%	0–34	35–64	65 +	celkem	%
Novotvary	0,07	0,32	0,03	0,42	11,1	0,03	0,17	0,01	0,21	6,5
Nemoci oběhové soustavy	0,05	1,01	1,05	2,11	55,8	0,03	0,50	1,35	1,88	58,2
Nemoci dýchací soustavy	0,06	0,07	0,11	0,24	6,4	0,03	0,02	0,04	0,09	2,8
Nemoci trávicí soustavy	0,03	0,04	0,05	0,11	2,9	0,01	–0,03	0,07	0,05	1,5
Vnější příčiny	0,07	–0,07	0,06	0,06	1,6	0,07	0,01	0,21	0,29	9,0
Ostatní příčiny	0,63	0,09	0,13	0,84	22,2	0,48	0,11	0,12	0,71	22,0
Příčiny celkem	0,90	1,47	1,42	3,79	100,0	0,64	0,79	1,80	3,23	100,0

V České republice mezi roky 1987 a 2000 tak rozhodující úlohu při růstu naděje dožití sehrálo výrazné zlepšení úmrtnosti spojené s nemocemi oběhové soustavy: u mužů přispělo k celkové změně 2,1 roku (56 % celkové změny naděje dožití při narození) a u žen 1,9 roku (58 %). U mužů byl uvedený příspěvek rovnoměrně rozdělen mezi střední a vyšší věk, kdežto u žen 72 % celkového příspěvku připadalo na věkovou skupinu 65 a více let, což souvisí s vnitřní strukturou změn v rámci dané skupiny. U mužů rozhodující zlepšení zaznamenala úroveň úmrtnosti na akutní infarkt myokardu, když pouze tato jedna příčina přispěla k celkové změně přírůstkem ve výši 1,02 roku (z toho 0,60 roku ve věku 35–64 let). Obdobnou roli u žen sehrála cévní onemocnění mozku s příspěvkem 0,88 roku. Pokles intenzity úmrtnosti na novotvary znamenal významný přírůstek naděje dožití u mužů (0,42 roku) a poněkud méně významný u žen (0,21 roku), v obou případech však byla tato změna v rozhodující míře realizována u obou pohlaví ve středním věku. Změny úrovně úmrtnosti ve dvou nejvýznamnějších skupinách příčin úmrtí zajistily dohromady přibližně 90 % výsledné hodnoty příspěvku naděje dožití ve středním věku a dvě třetiny příspěvku realizovaného napříč všemi věkovými skupinami. Vedle věkových skupin a příčin, v nichž se intenzita úmrtnosti mezi roky 1987 a 2000 snížila, lze nalézt také skupiny a jednotlivé příčiny, u kterých se úmrtnost zhoršila a jejichž příspěvek byl tudíž záporný. Za zmínku však stojí pouze dopravní nehody se ztrátou 0,11 roku u mužů a 0,02 roku u žen.

Rozdílné biologické předpoklady a také odlišný rozsah expozice mužů a žen z hlediska rizik vyplývajících i z rozdílných genderových rolí mají za následek rozdíly v intenzitě podle příčin smrti a následně také v diferenciaci intenzit úmrtnosti podle pohlaví. Na otázku, proč jsou rozdíly v naději dožití mužů a žen tak značné, podává částečnou odpověď rozklad těchto rozdílů do příspěvků jednotlivých skupin příčin. V roce 2000, kdy rozdíl v naději dožití při narození mezi muži a ženami činil 6,70 roku, připadala více než jedna třetina tohoto rozdílu na vyšší intenzitu úmrtnosti mužů na nemoci oběhové soustavy, přes čtvrtinu na novotvary a pětina na vnější příčiny. Nadúmrtnost mužů se přitom týkala všech příčin smrti s výjimkou zhoubných novotvarů pohlavních orgánů, které však redukovují rozdíl v naději dožití mezi pohlavími o zanedbatelných 0,08 roku. Téměř polovina rozdílu (3,27 roku) připadala na vrub úmrtnosti ve středním věku. V první věkové skupině 0–35 let vznikla největší část příspěvku k celkovému rozdílu u vnějších příčin (0,59 z 0,74 roku), přičemž dvě třetiny připadly na úmrtnost v důsledku dopravních nehod a sebevražd. Ve středním a vyšším věku to byly opět hlavně nemoci oběhové soustavy a novotvary a ve středním věku také vnější příčiny.

K růstu naděje dožití přispělo hlavně snížení intenzity úmrtnosti na nemoci oběhové soustavy

Tab. 6.7: Příspěvky příčin smrti k rozdílu naděje dožití při narození mezi muži a ženami podle věkových skupin (roků)

Příčiny smrti	1987					2000				
	0–34	35–64	65 +	celkem	%	0–34	35–64	65 +	celkem	%
Novotvary	0,05	0,86	0,74	1,66	22,7	0,01	0,77	0,99	1,77	26,4
Nemoci oběhové soustavy	0,06	1,81	1,32	3,19	43,5	0,03	1,28	1,28	2,60	38,8
Nemoci dýchací soustavy	0,05	0,18	0,23	0,45	6,1	0,02	0,14	0,18	0,34	5,0
Nemoci trávicí soustavy	0,03	0,31	0,07	0,42	5,7	0,02	0,29	0,07	0,38	5,6
Vnější příčiny	0,57	0,50	0,03	1,10	15,0	0,59	0,65	0,11	1,34	20,0
Ostatní příčiny	0,27	0,13	0,11	0,51	7,0	0,08	0,15	0,05	0,28	4,2
Příčiny celkem	1,03	3,79	2,51	7,32	100,0	0,74	3,27	2,68	6,70	100,0

Základním rysem vývoje rozdílu v naději dožití při narození mezi pohlavími v letech 1987–2000 byl přesun příspěvků od skupin nemocí oběhové soustavy, nemocí dýchací soustavy a ostatních příčin k novotvarům a vnějším příčinám, a z nižších věkových hladin do vyšších. Tento vývoj odpovídá zaznamenaným tendencím vývoje intenzit úmrtnosti podle věku a hlavních skupin příčin úmrtí.

Různé studie úrovně úmrtnosti a jejích změn v posledních deseti až patnácti letech potvrdily, že lidé s vyšším stupněm vzdělání mají sníženou intenzitu úmrtnosti a podobně že méně často umírají lidé žijící v manželství ve srovnání s ostatními. Formování moderního způsobu života při rostoucí úrovni vzdělání, ale s častějším životem bez stálého partnera vnáší do změn úrovně úmrtnosti své pozitivní i negativní stránky. Pokles intenzity úmrtnosti zvláště mužů ve vyšším věku se projevil také ve struktuře staršího obyvatelstva podle rodinného stavu, protože vedl k méně častému ovdovění žen a tedy k prodloužení trvání existujících manželství starších osob.

Průběh jednotlivých demografických procesů, úmrtnost nevyjímaje, zůstává v poměrně těsné korelaci s jednotlivými strukturálními charakteristikami obyvatel a je ovlivňován konkrétními podmínkami jejich života. Jsou-li tyto podmínky v různých regionech rozdílné nebo je-li územní rozložení obyvatelstva podle uvedených charakteristik či znaků nerovnoměrné, vznikají ve vývoji demografických procesů regionální rozdíly. Regionální rozdíly v úrovni úmrtnosti obyvatelstva proto mohou být významným indikátorem diferenciacie kvality života a nejnovější tendence vývoje úmrtnosti v centrech nebo oblastech

šíření inovací mohou napovědět mnohé o perspektivách tohoto procesu v ostatních regionech i na celostátní úrovni. Vzhledem k tomu, že populační velikost okresů České republiky není z hlediska výpočtu reprezentativních jednoletých tabulek života dostatečná, bylo nutné použít údaje za víceletá, konkrétně pětiletá období.

Tab. 6.8: Diferenciace naděje dožití při narození podle okresů

Ukazatel	Muži			Ženy		
	1986–1990	1991–1995	1996–2000	1986–1990	1991–1995	1996–2000
Minimální hodnota	64,9	66,2	68,7	72,3	73,2	75,3
Maximální hodnota	69,7	70,5	72,9	76,3	77,3	79,2
Variační rozpětí	4,8	4,3	4,2	4,0	4,1	3,9
Variační koeficient	1,46	1,44	1,41	1,11	1,08	1,05
Česká republika	67,8	69,0	71,0	75,2	76,3	77,8

Vývoj regionálních rozdílů v intenzitě procesu úmrtnosti po roce 1987 významně ovlivnilo obnovení tržních vztahů a následné oslabení přerozdělovacích mechanismů, jehož výsledkem bylo prohlubování odlišností mezi jednotlivými oblastmi země. Mění se podmínky každodenního života lidí se však ve vývoji diferenciace úrovně úmrtnosti v okresech České republiky zatím ve větší míře neodrazily. Naopak rozrůznění souboru okresů podle naděje dožití při narození se poněkud zmenšilo, když se zúžilo variační rozpětí a klesla i hodnota variačního koeficientu. Tuto skutečnost můžeme interpretovat i tak, že rozdíly v dostupnosti lékařské péče se v procesu transformace její kvality spíše vyrovnaly a převážily negativní vliv rostoucí regionální diferenciace jiných podmínek. Zůstává však otázkou, bude-li tomu tak i do budoucna. Některé životní podmínky, jejichž diferenciace vzrostla, se totiž mohou v úmrtnosti významněji projevit s větším časovým odstupem.

Tab. 6.9: Okresy s nejvyšší a nejnižší úrovní naděje dožití při narození

Nejvyšší hodnoty					
Muži			Ženy		
1986–1990	1996–2000		1986–1990	1996–2000	
Třebíč 69,7	Hradec Králové 72,9	Vyškov 76,3	Hradec Králové 79,2		
Brno–město 69,2	Plzeň–město 72,8	Třebíč 76,1	Jihlava 79,1		
Pardubice 69,0	Náchod 72,7	Zlín 76,1	Pardubice 79,1		
Vyškov 69,0	Hl.m. Praha 72,7	Tábor 76,0	Brno–venkov 79,0		
Hradec Králové 69,0	Brno–město 72,4	Hradec Králové 76,0	Náchod 79,0		
Brno–venkov 68,9	Ústí nad Orlicí 72,3	Břeclav 75,9	Vyškov 78,9		
Blansko 68,9	Žďár nad Sázavou 72,2	Brno–venkov 75,9	Šumperk 78,7		
Hl.m. Praha 68,9	Pardubice 72,2	Žďár nad Sázavou 75,8	Hodonín 78,6		
Žďár nad Sázavou 68,9	Tábor 72,1	Blansko 75,7	Třebíč 78,6		
Jihlava 68,7	Třebíč 72,1	Hodonín 75,7	Hl.m. Praha 78,6		
Nejnižší hodnoty					
Muži			Ženy		
1986–1990	1996–2000		1986–1990	1996–2000	
Teplice 64,9	Most 68,7	Sokolov 72,3	Teplice 75,3		
Most 65,4	Jeseník 68,9	Teplice 72,7	Most 75,8		
Chomutov 65,6	Sokolov 69,0	Cheb 73,1	Chomutov 75,9		
Český Krumlov 65,9	Chomutov 69,0	Most 73,1	Cheb 76,2		
Cheb 65,9	Karviná 69,1	Česká Lípa 73,4	Rakovník 76,4		
Sokolov 66,0	Děčín 69,1	Tachov 73,5	Děčín 76,5		
Litoměřice 66,0	Teplice 69,2	Chomutov 73,6	Česká Lípa 76,5		
Louny 66,1	Česká Lípa 69,3	Děčín 73,7	Litoměřice 76,6		
Ostrava–město 66,2	Tachov 69,5	Karviná 73,7	Ústí nad Labem 76,7		
Karlovy Vary 66,3	Louny 69,6	Litoměřice 73,7	Tachov 76,8		

Na skutečnost, že k nemalým vnitřním změnám v geografické struktuře úmrtnosti v Česku docházelo, přestože variabilita odpovídajících statistických souborů se výrazněji neměnila, ukazují výměny zařazení okresů na obou koncích příslušných variačních řad za období 1986–1990 a za období 1996–2000. Mezi regiony s nejvyšší nadějí dožití u obou pohlaví patřily stabilně okresy Hradec Králové, Pardubice a Třebíč

a v posledním období také okres Náchod a hl.m. Praha. U mužů se v první desítce okresů změnily mezi uvedenými obdobími názvy pěti regionů, u žen čtyř, nepočítáme-li nový okres Šumperk. Na druhém konci řady, mezi celky s nejnižší nadějí dožití, patřily v obou obdobích především okresy Teplice, Most a Chomutov a v období 1996–2000 se u mužů objevily také okresy Děčín, Česká Lípa a Tachov, tedy vesměs okresy pohraniční se specifickou skladbou obyvatelstva a zhoršeným životním prostředím. Poněkud větší stabilitu územních struktur přitom vykazovala naděje dožití u žen než u mužů, což ukazuje především na vyšší potenciál změn úrovně úmrtnosti mužské populace.

Výsledky analýzy úrovně a struktury úmrtnosti obyvatelstva České republiky představují ve většině ohledů velmi nadějný příslib pro další vývoj. Proces změn nastartovaný v polovině 80. let a významně urychlený politickým a společenským vývojem v 90. letech přinesl celou řadu hmatatelných pozitivních výsledků. Nastolené tendence změn úrovně úmrtnosti přitom využívají hlavních existujících rezerv, které byly identifikovány na základě mezinárodních srovnání a částečně také prostřednictvím zjištěných rozdílů v intenzitě úmrtnosti mužů a žen. Srovnávací analýza ukazuje, že přes značný pokrok v uplynulých 10–15 letech zůstávají hlavní rezervy poměrně značné. V Česku stejně jako jinde ve světě nejde o vývoj nezávislý na vnějších podmínkách. Udržení tempa poklesu úrovně úmrtnosti si vyžádá další impulsy v podobě nových finančních i ideových investic směřujících nejen do zdravotnictví, ale také do osvěty, péče o seniory, bezpečnosti silničního provozu, bezpečnosti práce a dalších forem ochrany zdraví, a v neposlední řadě také do vzdělání a životního stylu.

V období posledních patnácti let se Česká republika příznivým vývojem úrovně úmrtnosti s odpovídajícím růstem naděje dožití ve všech věkových skupinách stále více vzdalovala od řady postkomunistických zemí, když v některých z nich došlo dokonce ke zhoršení úmrtnostních poměrů. Současně se začala hodnotami ukazatele naděje dožití přibližovat vyspělým zemím, ale tento proces vyrovnávání úrovní bude pravděpodobně probíhat ještě dlouhou dobu.

**Ve zlepšování
zdravotního stavu
a tím úrovně úmrtnosti
zůstávají značné
rezervy**

Význam migrace v populačním vývoji České republiky během 90. let oproti minulosti značně vzrostl. Změny v politické orientaci v roce 1989 ovlivnily zahraniční migraci jak po stránce kvantitativní, tak kvalitativní. Otevření hranic umožnilo svobodný pohyb osob přes hranice, dřívější ilegální emigrace se stala legální, a přesto se již v roce 1991 změnilo Česko z emigrační země na imigrační. Několikanásobně vzrostly oproti období totality počty přistěhovaných osob; registrovaný pokles počtu emigrantů zejména od roku 1994 ukazuje na neúplnost evidence vystěhovaných osob. Od roku 1993 se vnitřní stěhování mezi Českem a Slovenskem změnilo v souvislosti s rozdělením státu v zahraniční migraci a zároveň tím vzrostly i nedopočty v registraci vystěhovalců. Migrační saldo tím zůstává dlouhodobě nadhodnocené, celkový objem zahraniční migrace lze považovat za podhodnocený, a proto obraz o vývoji charakteru úředně evidované zahraniční migrace Česka je nepochybně zkreslený. V celkové bilanci obyvatelstva zmírňovalo oficiální migrační saldo od roku 1994 úbytky obyvatelstva přirozenou měnou. Z existujících dat lze i přes neúplnost údajů o vystěhovaných však usuzovat, že celkový přírůstek trvale bydlících obyvatel zahraniční migrací byl v 90. letech patrně aktivní.

Reálná situace v charakteru zahraniční migrace se během 90. let od úředně evidovaných údajů postupně stále více lišila. Migrační atraktivita České republiky se postupně zvyšovala. Vzrostl počet dočasných ekonomických imigrantů, kteří nejsou zahrnuti do oficiální statistiky zahraniční migrace (viz poznámka na konci kapitoly). Česko se změnilo pro určité skupiny migrantů ze země tranzitní v zemi cílovou – zvláště zpočátku to však bylo způsobeno spíše než možnostmi a potřebami české ekonomiky zpřísněním imigračních zákonů zemí Evropské unie. Vzrostly i počty žadatelů o politický azyl a země se potýká s vysokou nelegální imigrací. Důsledkem rostoucích počtů legálních i ilegálních imigrantů a zpřísněné legislativy zemí Unie jsou u nás i změny migrační legislativy, směřující k přísnější a spolehlivější regulaci zahraniční migrace. Souvisejí s přizpůsobováním naší legislativy řadě opatření, dohod a zákonů států Evropské unie (tzv. *acquis* EU pro oblast migrace a azylu, jehož součástí jsou např. Schengenská dohoda, Dublinská úmluva, Amsterdamská smlouva).

Od roku 2001 se změnila metodika sledování zahraniční migrace, čímž ztratily údaje o počtech emigrantů a imigrantů návaznost na předchozí léta. Od tohoto roku se do zahraniční migrace totiž započítávají kromě osob měnících trvalé bydliště i cizinci, kteří u nás žijí na základě udělení víza nad 90 dnů a jejich pobyt zde přesáhl jeden rok; pokud jim platnost víza vyprší a opouštějí republiku, jsou evidováni jako vystěhovalí. Evidované počty migrantů se touto úpravou více přiblížily skutečnosti, ale v případě vystěhování našich občanů neúplná evidence stále přetrvává. Do statistiky migrace jsou od roku 2001 zahrnuti také osoby, jimž byl udělen azyl; jejich počty jsou však velmi nízké.

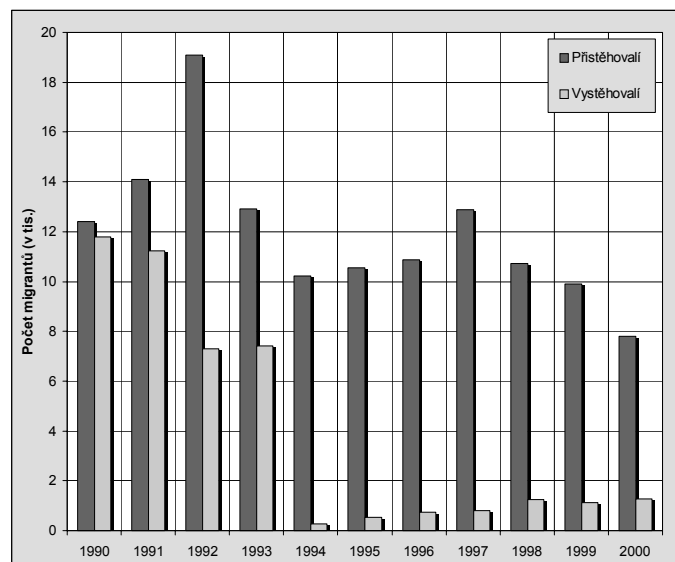
Trendy vnitřního stěhování a jeho regionální struktura se během 90. let radikálně změnily v důsledku ekonomických a sociálních proměn, prudkého poklesu hromadné bytové výstavby a stále nerozvinutého trhu s byty. Pokračoval sice pokles migrační mobility, patrný již v 70. a 80. letech snižováním objemu stěhování na větší vzdálenosti a migračním „uzavíráním“ územních jednotek již na úrovni okresů, ale především se zastavil proces koncentrace obyvatelstva. Zvýšila se migrační atraktivita menších obcí do 5 tis. obyvatel a naopak větší a postupně i malá města se stala migračně ztrátovými. U velkých měst začínají být patrné dekoncentrační tendence. Na významu získávají opět přechodné formy pohybu obyvatelstva – denní dojíždka z širokého zázemí a periodická dojíždka spojená s přechodným bydlením v pronajatých bytech či ubytovacích zařízeních ve městech.

ZAHRA NIČNÍ MIGRACE

V migraci přes hranice České republiky lze v 90. letech odlišit tři etapy. První bezprostředně souvisela s politickými změnami koncem roku 1989. Již v roce 1990 vzrostl počet přistěhovaných na trojnásobek a počet vystěhovaných na dvojnásobek předchozího roku a v dalším roce při rostoucím obratu poprvé

Registrované změny trvalého bydliště jako základ sledování zahraničního i vnitřního stěhování zachycují pouze část skutečných migračních pohybů

Obr. 7.1: Registrovaná migrace¹ přes hranice České republiky, 1990–2000

¹Včetně migrace se Slovenskem (1990–1992 to bylo vnitřní stěhování); počty vystěhovaných neúplné.

Během 90. let se objem migrace postupně snižoval při současně klesajících počtech imigrantů ze Slovenska a rostoucím významu imigrace z ostatních zemí

od roku 1954 převýšily počty imigrantů počty emigrantů (až do roku 1992 bylo stěhování se Slovenskem vnitřní migrací v rámci Československa a s migračním saldem vždy ve prospěch Česka). Bilance stěhování s tehdejšími zahraničími byla v roce 1990 ještě záporná, kladné migrační saldo bylo poprvé zaznamenáno v roce 1991. Toto období skončilo v roce 1992 zvýšenou česko-slovenskou migrační výměnou, jež souvisela s rozdělením státu. Migrační obrat mezi oběma částmi Československa činil v tomto roce 18,6 tis. osob. Současně dosáhl tehdy také počet přistěhovalých z ostatních zemí svého prvního vrcholu (7,3 tis. osob), naopak nepřiměřeně nízké počty vystěhovalých naznačovaly, že tato evidence není úplná.

Od roku 1993 se stalo i stěhování se Slovenskem zahraniční migrací, ale její charakter se dále odlišoval od ostatních zemí. Vzedmutá vlna stěhování spojená s rozdělením republiky trvala ještě v roce 1993, kdy šlo o početně vyrovnané toky (více než 7 tis. osob) migrantů v obou směrech, takže obrat klesl na 14,5 tis. osob, do roku 1997 se pak pohyb osob zvolna stabilizoval. Počty přistěhovalých z ostatních států naopak po poklesu v roce 1993 na 5,6 tis. stoupaly, až v roce 1997 dosáhly vrcholu počtem téměř 9,8 tis. osob. V období 1993–1997 se tedy obrátil význam migrace se Slovenskem a s ostatní cizinou. V samotném roce 1997, kdy se k nám přistěhovalo téměř 13 tis. osob, tvořila migrace z ostatních zemí tři čtvrtiny. Objem stěhování však představoval jen necelé dvě třetiny rozsahu migrace v prvním roce existence samostatné České republiky, zatímco saldo zahraničního stěhování bylo více než dvojnásobné (12,1 tis. osob). To bylo způsobeno především neúplnou registrací vystěhovalých. Evidence emigrantů se v tomto období ještě zhoršila, neboť od roku 1994 byly zrušeny vystěhovalecké pasy a nespolehlivou se stala i evidence vystěhování na Slovensko. Za vystěhovalé občany České republiky se podle zákona č. 9/1995 Sb. považují ty osoby, které při odchodu z republiky odevzdají občanský průkaz. Podle oficiálních údajů se v letech 1993–1997 do Česka přistěhovalo celkem 57,4 tis. osob. a vystěhovalo necelých 10 tis. osob, přičemž počet emigrantů do ostatních zemí kromě Slovenska činil oficiálně jen 1 862 osob.

Poslední etapa vývoje migrace v období 1998–2000 je charakteristická snižováním intenzity zahraničního stěhování na základě evidence změn trvalého pobytu osob. K úbytku, resp. stagnaci počtu přistěhovalých ze Slovenska se připojil pokles intenzity imigrace z ostatních zemí, který v roce 2000 představoval již jen polovinu počtu přistěhovalých z roku 1997; přitom celkový počet přistěhovalých klesl o 40 %. Rychlejší snížení intenzity imigrace v roce 2000 než v letech předchozích je spojeno i se zavedením zpřísněných imigračních předpisů pro řadu zemí východní Evropy. Objem stěhování klesl do roku 2000 na 9 tis. osob, kladným migračním saldem Česko v roce 2000 získalo údajně 6,5 tis. obyvatel. Oproti roku 1993 byl počet všech stěhování přes hranice Česka méně než poloviční, zatímco migrační saldo bylo o pětinu vyšší.

V období 1990–2000 se tak do Česka podle oficiální evidence migrace přistěhovalo 131,4 tis. osob a vystěhovalo 43,7 osob. Od vzniku samostatné republiky to představovalo 85,8 tis. přistěhovalých a 13,4 tis. vystěhovalých a přírůstek obyvatel stěhováním činil přes 72 tis. osob. Porovnáním s údaji o přistěhovalých z Česka do některých sousedních zemí (Slovensko, Německo), které jsou však srovnatelné jen částečně, lze odhadovat každoroční skutečné počty vystěhovalých na 4–6 tis. osob.

Tab. 7.1: Evidovaná migrace přes hranice České republiky

Ukazatel	1990 ²	1991 ²	1992 ²	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000 ³
Počet přistěhovalých	12 411	14 096	19 072	12 900	10 207	10 540	10 857	12 880	10 729	9 910	7 802
Počet vystěhovalých ¹	11 787	11 220	7 291	7 424	265	541	728	805	1 241	1 136	1 263
Saldo stěhování ¹	624	2 876	11 781	5 476	9 942	9 999	10 129	12 075	9 488	8 774	6 539
Objem stěhování ¹	24 198	25 316	26 363	20 324	10 472	11 081	11 585	13 685	11 970	11 046	9 065
Saldo na 1 000 obyvatel ¹	0,06	0,28	1,14	0,53	0,96	0,97	0,98	1,17	0,92	0,85	0,64
Stěhování se Slovenskem											
Počet přistěhovalých	10 073	8 334	11 740	7 276	4 076	3 845	3 450	3 088	2 887	3 235	2 826
Počet vystěhovalých ¹	7 674	7 324	6 823	7 232	56	140	213	260	356	336	413
Saldo stěhování ¹	2 399	1 010	4 917	44	4 020	3 705	3 237	2 828	2 531	2 899	2 413
Stěhování s ostatními zeměmi											
Počet přistěhovalých	2 338	5 762	7 332	5 624	6 131	6 695	7 407	9 792	7 842	6 675	4 976
Počet vystěhovalých ¹	4 113	3 896	468	192	209	401	515	545	885	800	850
Saldo stěhování ¹	-1 775	1 866	6 864	5 432	5 922	6 294	6 892	9 247	6 957	5 875	4 126

¹Neúplná evidence vystěhovalých do ciziny.

²V letech 1990–1992 je zahrnuto v zahraniční migraci i vnitřní stěhování se Slovenskem v rámci Československa.

³Metodicky nesrovnatelné údaje za rok 2001 jsou uvedeny v následujícím odstavci.

Neúplnost registrace emigrantů vedla již na konci 90. let k pochybnostem o kladném migračním saldu. Částečně je potvrdily v roce 2001 počty migrantů registrované podle změněné metodiky zahraniční migrace. Počet imigrantů (osob, které v Česku získaly trvalé bydliště a cizinců pobývajících u nás na základě víza nad 90 dnů déle než rok) vzrostl na 12918 osob, tedy téměř o dvě třetiny. Mnohem větší byl však nárůst počtu vystěhovalých – z 1263 osob v roce 2000 na 21 469 v roce 2001, což vedlo k bilančnímu úbytku téměř 8,6 tis. osob, samozřejmě při trvající neúplnosti registrace občanů Česka při vystěhování z republiky a dalších nepřesnostech v registraci (zařazení do souboru migrantů teprve po uplynutí jednoho roku pobytu způsobuje časovou nesrovnatelnost mezi emigrací a imigrací, evidence imigrantů po tomto časovém odstupu nemusí být přesná). Nicméně úbytky zahraniční migrací v roce 2001 se podle nové metodiky týkaly všech hlavních zdrojových zemí (Slovensko, Ukrajina, Rusko, Německo) kromě Vietnamu.

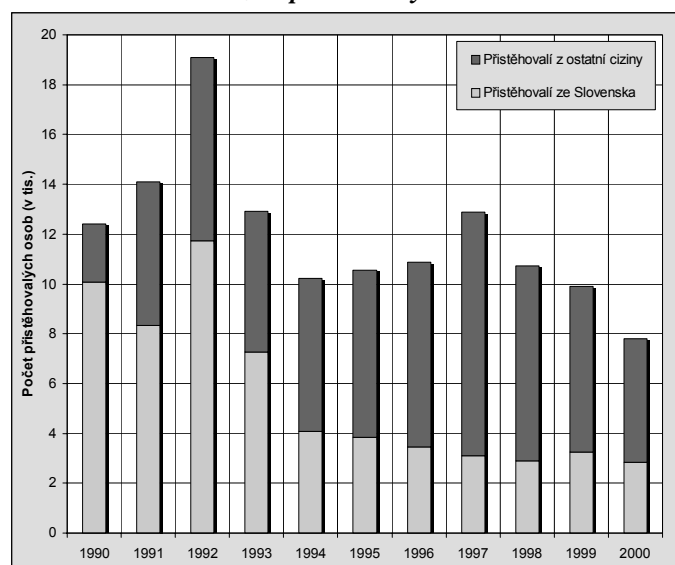
Podrobnější demografické údaje o migraci 90. let jsou k dispozici jen o zahraniční imigraci definované změnou trvalého bydliště, tedy o stěhování pouze části cizinců, takže charakteristiky zahraniční migrace patrně nevystihují strukturu skutečného souboru migrantů. Spolehlivější analýzy zahraniční migrace lze navíc z důvodu neúplné evidence vystěhovalých provádět jen pro její imigrační složku.

Ve struktuře přistěhovalých do České republiky se po celou dobu její samostatné existence od roku 1993 odrážejí rozdíly mezi imigrací ze Slovenska a přistěhovalými z ostatních zemí. Mezi obyvatelstvem Česka a Slovenska existují četné příbuzenské vztahy, dlouhodobým soužitím v jednom společném státě se vytvořily úzké kulturní, sociální a ekonomické vazby. V důsledku toho i po rozdělení Československa byla a jsou uplatňována pro tuto migraci poněkud odlišná legislativní opatření s volnějším režimem než pro migraci s ostatními státy – zejména pro dočasnou a pracovní migraci, a častější je také udělování povolení k trvalému pobytu za účelem sloučení rodiny.

Z celkového počtu imigrantů, který od roku 1993 dosáhl téměř 86 tis. osob, tvořili přistěhovalí ze Slovenska téměř 31 tis. osob, tedy více než třetinu. Význam imigrace ze Slovenska však klesal – v roce 1993 představovali ještě 56 % imigrantů, od následujícího roku získali trvale převahu imigranti z ostatních zemí, jejichž podíl dosáhl v roce 1997 dokonce tří čtvrtin imigrace. Pak se podíl počtu přistěhovalých ze Slovenska opět zvýšil, takže na přelomu století tvořili více než třetinu všech imigrantů, ovšem při mnohem nižší intenzitě imigrace – 2 826 přistěhovalých v roce 2000 představovalo jen necelé dvě pětiny počtu z roku 1993. V těchto údajích jsou zahrnuta jak faktická přestěhování, tak i pouhé změny v registraci typu pobytu, když slovenští občané bydlící u nás přechodně získali povolení k trvalému pobytu a přihlásili se k trvalému bydlišti.

Při neúplnosti evidence vystěhovalých mělo Česko ztrátové migrační saldo zřejmě již před rokem 2001

Obr. 7.2: Počet a složení přistěhovalých osob do Česka

Tab. 7.2: Nejvýznamnější imigrační proudy do České republiky

Země vystěhování	1993		1995		1997		1998		1999		2000	
	Počet osob	Pořadí	Počet osob	Pořadí	Počet osob	Pořadí	Počet osob	Pořadí	Počet osob	Pořadí	Počet osob	Pořadí
Slovensko	7 276	1.	3 845	1.	3 088	1.	2 887	1.	3 235	1.	2 826	1.
Ukrajina	279	8.	846	3.	1 524	3.	1 595	2.	1 676	2.	1 213	2.
Německo	1 391	2.	1 198	2.	859	4.	688	4.	560	5.	537	3.
Rusko	310	6.	364	7.	759	5.	593	5.	701	4.	433	4.
USA	314	5.	372	5.–6.	388	7.	255	7.	265	6.	395	5.
Vietnam	205	10.	372	5.–6.	1 707	2.	1 204	3.	808	3.	312	6.
Kanada	421	3.	390	4.	234	11.	187	11.	144	10.	141	7.
Bulharsko	63	20.	203	11.	236	10.	247	9.	171	9.	140	8.
Švýcarsko	404	4.	315	8.	196	14.	153	13.	115	14.	117	9.
Velká Británie	106	16.	112	17.	102	20.	90	21.	68	21.	103	10.

Během let 1993–2000 se radikálním způsobem změnilo zastoupení přistěhovalých podle zemí původu. Klesající intenzita imigrace ze Slovenska, jež byla logickým důsledkem postupného odpoutávání obou dnes samostatných států, zaručovala i při nejnižším zastoupení přistěhovalých ze Slovenska (24 % v roce 1997) výjimečné trvalé prvenství. U imigrantů z ostatních zemí se ve změnách jejich

**Zavedení vízové
povinnosti se projevilo
ve změně rozsahu
přistěhování
a struktury podle země
původu imigrantů**

zastoupení podle země původu odráželo působení několika faktorů, jejichž vliv se logicky měnil. Zpočátku strukturu imigrantů ovlivňovala vlna tzv. reemigrace, což byla zpětná vlna dlouhodobé poválečné emigrace z totalitního Československa. Aktuální politická a ekonomická situace evropských i mimoevropských zemí, zejména lokální ozbrojené konflikty na Balkáně a nepříznivé ekonomické důsledky rozpadu východního bloku pro řadu jeho členů byly další skupinou faktorů, která způsobila vlnu politické a ekonomické emigrace, směřující zpočátku přes region střední Evropy jako tranzit dále na Západ. Zavedení restriktivních legislativních opatření k omezení této imigrace do států Evropské unie znamenalo, že se Česká republika stala pro značnou část těchto imigrantů cílovou zemí. Třetí skupinou faktorů, jejichž vliv se projevil nejpozději, je řada omezujících legislativních opatření, jejichž zaváděním se Česko snaží jednak regulovat příliv imigrantů na své území a zároveň harmonizovat své zákonné normy s předpisy Evropské unie (např. v roce 2000 zavedení vízové povinnosti se zeměmi bývalého SSSR, readmisní dohody).

Zatímco nejsilnější proudy přistěhovaých přicházely v prvních letech po pádu totality především z Německa, Kanady a Švýcarska, kdy se jednalo hlavně o návratovou imigraci dřívějších našich občanů, v dalších letech sílil proud ekonomických imigrantů ze zemí bývalého Sovětského svazu, Vietnamu, Rumunska a Bulharska. V roce 1996 vystřídala Německo na druhém místě v pořadí nejvýznamnějších zdrojových zemí Ukrajina, která si kromě roku 1997, kdy druhým nejvýznamnějším proudem byli přistěhovalí z Vietnamu, druhé místo udržela až do roku 2000. Stalo se tak i přes pokles počtu imigrantů (zavedení vízové povinnosti) více než o čtvrtinu, přičemž na celkovém počtu přistěhovaých se Ukrajinci podíleli téměř 16 %. Zavedením vízové povinnosti s Ukrajinou, Ruskem a dalšími státy SNS se snížily počty přistěhovaých z těchto zemí a zároveň se částečně změnilo také pořadí států, odkud k nám imigranti nejčastěji přicházeli. V důsledku razantního poklesu počtu osob přistěhovaých z Vietnamu a z Ruska se stala v roce 2000 oproti roku 1999 třetím největším proudem opět imigrace z Německa (7 %). Přistěhovali z Ruska (snížení počtu téměř o 40 %) zůstali i nadále čtvrtou nejpočetnější skupinou (6 % imigrantů). Po dvou letech se opět zvýšily počty přistěhovaých ze Spojených států, šestou nejpočetnější skupinou přistěhovaých byli v roce 2000 imigranti z Vietnamu. V druhé polovině 90. let i v roce 2000 se stalo Česko cílovou zemí hlavně pro imigranty z východní Evropy.

Složení imigrantů podle státního občanství, které v podstatě kopíruje průběh návratové imigrace, se sleduje od roku 1995 (do té doby se zjišťovala národnost přistěhovaých). Přistěhovali s českým občanstvím měli ještě v polovině 90. let klíčové postavení mezi imigranty z ostatních zemí, neboť v roce 1995 představovali počtem 3 348 osob polovinu přistěhovaých. S odezníváním vlny reemigrace klesl jejich počet do roku 1999 více než o polovinu, ale jejich podíl se snížil na necelou čtvrtinu. V roce 2000 jich opět přibýlo a jejich podíl se zvýšil až na 35 %. Všimneme-li si pouze zemí vyspělé Evropy (státy Evropské unie, Švýcarsko, Norsko), z nichž přicházela v roce 1995 polovina přistěhovaých s českým občanstvím z ostatních zemí, byl pokles počtu reemigrantů rychlejší, takže do roku 2000 se jejich podíl snížil na 45 %. Mezi přistěhovalými ze Slovenska tvořily osoby s českým občanstvím v roce 1995 třetinu, do roku 1997 jejich podíl klesl na méně než čtvrtinu. Od roku 1998 se trend obrátil a v roce 2000 měli imigranti ze Slovenska opět téměř ve dvou třetinách případů české občanství. Získání českého občanství je snazší a patrně i častější u občanů Slovenska než u ostatních cizinců; jednou z možností nabytí českého občanství je sňatek – např. v roce 2000 bylo uzavřeno téměř tisíc sňatků, kdy jeden ze snoubenců měl slovenské a druhý české státní občanství.

Tab. 7.3: Přistěhovalí s českým státním občanstvím

Přistěhovalí	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Přistěhovalí s českým státním občanstvím celkem	4 637	3 449	2 931	2 786	3 100	3 575
– podíl z úhrnu imigrantů (v %)	44,0	31,8	22,8	26,0	31,3	45,8
v tom:						
Ze Slovenska	1 289	900	720	906	1 503	1 847
– podíl z imigrantů ze Slovenska celkem (v %)	33,5	26,1	23,3	31,4	46,5	65,4
Z ostatních zemí	3 348	2 549	2 211	1 880	1 597	1 728
– podíl z imigrantů z ostatních zemí celkem (v %)	50,0	34,4	22,6	24,0	23,9	34,7
Z toho ze zemí vyspělé Evropy	1 702	1 182	1 031	836	737	769
– podíl z imigrantů s českým občanstvím z ostatních zemí (v %)	50,8	46,4	46,6	44,5	46,1	44,5

Věková struktura imigrantů byla po celé období 1990–2000 velmi příznivá. Mírný vzestup zastoupení osob v produktivním věku, které tvořily u přistěhovaých z ostatních zemí větší podíl než u přistěhovaých ze Slovenska, lze do jisté míry vysvětlit rostoucím významem ekonomické imigrace a klesajícím podílem reemigrantů. U imigrace ze Slovenska významně převažovala dětská složka nad přistěhovalými v poproduktivním věku (osoby starší 60 let), kdežto u přistěhovaých z ostatních zemí byl poměr dětí

a starších osob mnohem vyrovnanější s tendencí vzestupu podílu přistěhovaných starších 60 let. U přistěhovaných ze Slovenska ještě sedm let po rozdělení federace docházelo k častějšímu stěhování rodin s dětmi, což je spíše rysem vnitřní migrace. Z hlediska složení podle pohlaví v souboru imigrantů stále mírně převládali muži, i když se v posledních letech rozdíly téměř vyrovnaly.

Tab. 7.4: Složení přistěhovaných do Česka podle věku a pohlaví (v %)

Věková skupina	Přistěhovalí celkem				Přistěhovalí ze Slovenska				Přistěhovalí z ostatních států			
	1993	1997	1999	2000	1993	1997	1999	2000	1993	1997	1999	2000
0–14	14,5	10,6	13,1	9,1	20,4	14,9	14,9	12,6	6,9	9,2	12,2	7,1
15–59	75,9	82,4	78,8	81,8	72,5	79,3	78,2	79,9	80,2	83,4	79,2	82,9
60 a více	9,6	7,0	8,1	9,1	7,1	5,8	6,9	7,5	12,9	7,4	8,6	10,0
Celkem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Absolutní počet	12 900	12 880	9 910	7 802	7 276	3 088	3 235	2 826	5 624	9 792	6 675	4 976
– z toho ženy (v %)	47,8	45,0	49,0	49,3	47,2	45,3	47,9	49,5	48,5	44,9	49,5	49,5

Obraz o zahraničním stěhování v 90. letech by nebyl úplný, kdybychom opomenuli početně mnohem významnější skupinu imigrantů než jsou přistěhovalí ze zahraničí evidovaní na základě přihlášení k trvalému pobytu. Jde o cizince, kteří u nás pobývali přechodně na základě udělení víza k pobytu na více než 90 dnů (dříve dlouhodobý pobyt). Toto vízum lze po vypršení jednoho roku pobytu obnovit, pokud trvá účel pobytu cizince; až do roku 2000 tito cizinci nebyli zahrnuti do bilance zahraničního stěhování. Od roku 2001 jsou ti z nich, kteří u nás žili nejméně rok, započtení do statistiky migrace a budou zahrnuti i do bilancí počtu obyvatelstva.

Tab. 7.5: Počty cizinců s povolením pobytu na území České republiky (v tis.; k 31.12.)

Druh pobytu	1990	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000 ⁴	Index 2000/1993
Pobyt na vízum nad 90 dnů ¹	7,7	20,4	46,1	71,2	120,1	152,8	153,5	155,8	162,1	134,1	291
Trvalý pobyt	27,2	29,5	31,1	32,5	38,5	45,8	56,3	63,9	66,8	66,9	215
Bez specifikace pobytu ³	x	x	0,5	0,7	0,6	0,5	0,5	0,5	x	x	x
Celkem	34,9	49,9	77,7	104,4	159,2	199,2	210,3	220,2	228,9	201,0	259
Celkem na 1 000 obyvatel ČR ²	3,4	4,8	7,5	10,1	15,4	19,3	20,4	21,4	22,3	19,6	.
Cizinci s pobytem na vízum nad 90 dnů na 1 000 obyvatel ČR ²	0,7	2,0	4,5	6,9	11,6	14,8	14,9	15,1	15,8	13,1	.

¹Do roku 1999 dlouhodobý pobyt.

²Cizinci s trvalým pobytem jsou zahrnuti do celkového počtu obyvatel České republiky.

³Do roku 1998 nespecifikován druh pobytu u cizinců bez údaje o státní příslušnosti, od roku 1999 zahrnuti ve skupinách podle druhu pobytu.

⁴V počtu osob s uděleným vízem nad 90 dnů jsou zahrnuti i občané Slovenska, pobývající u nás podle nařízení vlády č. 77 z 3. března 2000 na základě potvrzení o přechodném pobytu.

Pramen: Ministerstvo vnitra, Cizinecká a pohraniční policie.

Získání víza k pobytu na více než 90 dnů je mnohem snazší než získání povolení k trvalému pobytu, proto jsou počty cizinců s tímto povolením mnohem větší než počty cizinců žijících v Česku na povolení k trvalému pobytu. V roce 2000 povolení k přechodnému pobytu na vízum nad 90 dnů obdrželo necelých 21 tis. cizinců a zároveň bylo dalších 113 tis. víz k pobytu nad 90 dnů prodlouženo, takže tito cizinci počtem 134 tis. osob více než dvojnásobně převyšovali počet cizinců s uděleným trvalým pobytem (66,9 tis. v roce 2000, meziroční přírůstek pouhých 137 osob). V roce 2000 se každoroční přírůstky počtu cizinců s pobytem na vízum nad 90 dnů poprvé od roku 1990 změnil v úbytek. Pokles o 28 tis. osob lze vysvětlit změnou pravidel pro pobyt slovenských občanů v průběhu roku 2000 (viz poznámka na konci kapitoly). Skutečnost, že občané Slovenska nemusí žádat o vízum pro pobyt nad 90 dnů ani se nemusí hlásit k přechodnému pobytu na našem území, byla hlavní příčinou patrně neúplné evidence slovenských občanů. Další příčinou úbytku bylo zpřísnění podmínek pro získání víza pro pobyt nad 90 dnů pro ostatní cizince, což se projevilo v přesunu žadatelů o tato víza, resp. o jejich prodloužení, do skupiny žadatelů o azyl (týkalo se hlavně občanů Ukrajiny, Moldávie, Vietnamu a Ruska).

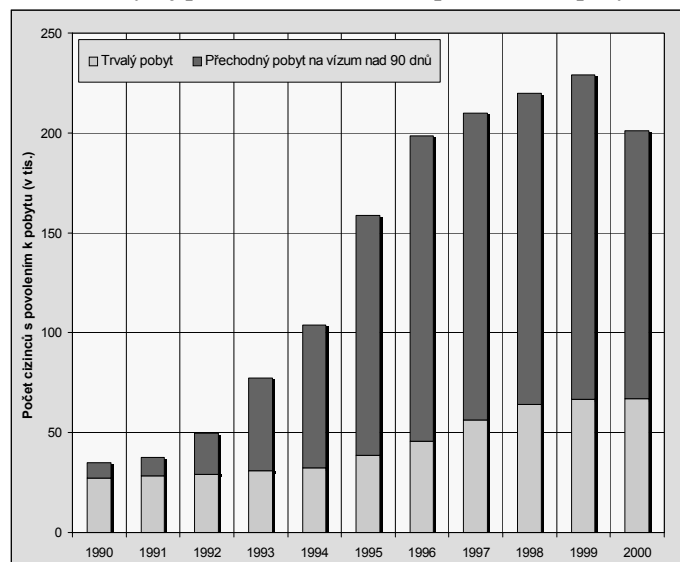
Počty cizinců s vízem nad 90 dnů (povolení k dlouhodobému pobytu) byly začátkem 90. let velmi nízké, rostly zpočátku velmi dynamicky; v letech 1991–1993 se počet těchto cizinců každoročně více než zdvojnásobil a v období 1993–2000 vzrostl téměř třikrát. Cizinců s povolením k trvalému pobytu žilo v roce 1990 na území Česka třikrát více než cizinců s dlouhodobým pobytem, ale jejich přírůstky byly mnohem pozvolnější. V roce 1993 již nad 31 tis. cizinců s trvalým pobytem převažovali cizinci

V Česku pobývá 200 tis. cizinců legálně a dalších 100 tis. podle neoficiálních odhadů nelegálně

s dlouhodobým pobytem a v roce 2000 na jednoho cizince s trvalým pobytem připadali více než dva cizinci s pobytem na vízum nad 90 dnů. Na 1000 obyvatel připadalo v roce 2000 necelých 20 cizinců žijících zde na povolení, z toho 13 z nich byl povolen přechodný pobyt na vízum nad 90 dnů. O těchto cizincích jsou k dispozici pouze údaje o účelu pobytu, o zemi původu a o místě jejich pobytu u nás. Ukazuje se, že jejich počty a pracovní aktivity jsou výrazně regionálně diferencovány. Podrobnější demografické údaje o nich se však nezjišťují.

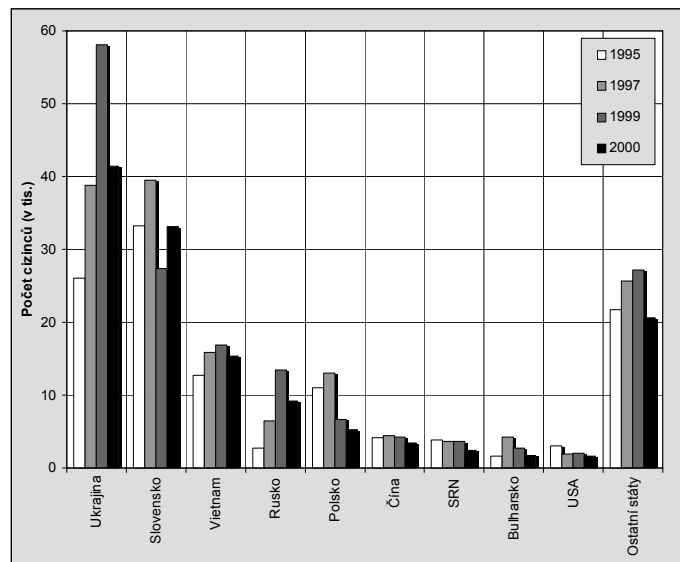
Z vývoje složení cizinců pobývajících v Česku přechodně na vízum nad 90 dnů podle státního občanství je patrný vliv nových legislativních úprav z roku 2000, zejména ve snížení počtu cizinců s pobytem na vízum nad 90 dnů z Ukrajiny, Ruska a Vietnamu.

Obr. 7.3: Vývoj počtu cizinců v Česku podle druhu pobytu

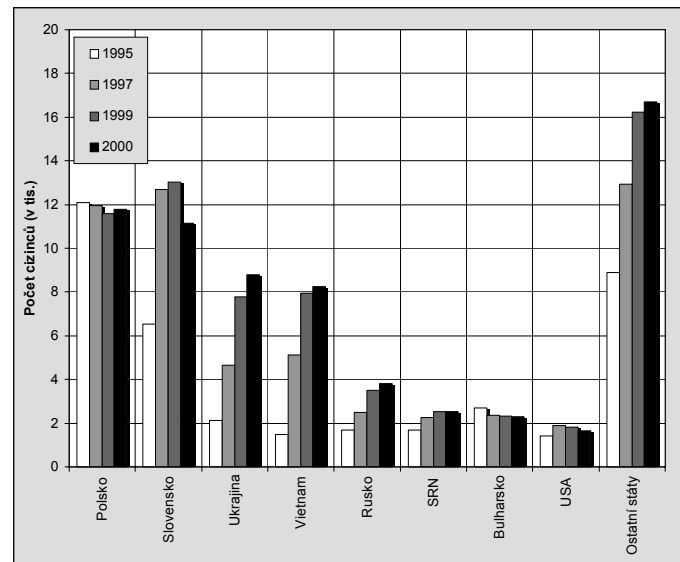

Nejčastějším důvodem udělení povolení k pobytu cizincům bylo podnikání nebo zaměstnání. Od roku 1997, kdy na našem území tito cizinci počtem 125 tis. osob dosáhli vrcholu (nepočítaje v to téměř 70 tis. registrovaných občanů Slovenska), a kdy poprvé počet živnostenských oprávnění udělených cizincům převýšil počet udělených povolení k zaměstnání, nastal především v důsledku následné regulace udělování povolení k zaměstnání pokles jejich počtu. V roce 2000 u nás žilo více než 40 tis. cizinců s povolením k zaměstnání, pouhých 56 % počtu z roku 1996. Počet cizinců s povolením k podnikání se po propadu v roce 1998 naopak každoročně zvyšoval až na 61 tis. v roce 2000, ale ani v tomto roce ještě nedosáhl maxima z roku 1997. Regulační opatření byla uplatňována v oblasti udělování povolení k zaměstnání, zejména v rámci bilaterálních dohod se zeměmi, ze kterých k nám přicházejí ve větších počtech cizinci hledající uplatnění na trhu práce, a to především s ohledem na zaměstnanost našich občanů. Udělení živnostenského oprávnění regulaci nepodléhalo.

Obr. 7.4a: Vývoj počtu cizinců v Česku s pobytem na vízum nad 90 dnů podle státní příslušnosti

Obr. 7.4b: Vývoj počtu cizinců v Česku s trvalým pobytem podle státní příslušnosti

Ačkoliv zaměstnanost občanů Slovenska není v Česku regulována, měla od svého vrcholu v roce 1996 klesající trend; teprve v roce 2000 nastalo v souvislosti se zavedením nařízení vlády o zaměstnávání občanů Slovenska jisté oživení. V roce 2000 bylo v Česku registrováno 63,6 tis. zaměstnaných občanů Slovenska. Z více než 40 tis. povolení k zaměstnání cizincům z jiných zemí získali podle údajů Ministerstva práce a sociálních věcí nejvíce těchto povolení občané Ukrajiny (38 %), na druhém místě byli Poláci (16 %), dále pak občané Moldávie, SRN a Bulharska. Zatímco počet povolení k zaměstnání oproti roku 1999 klesl téměř o čtyři tisíce, bylo na konci roku evidováno o necelé 3 tis. podnikatelů (5 %) více než v roce 1999. Mezi více než 61 tis. osob s živnostenským oprávněním jen mírně převažovali občané Ukrajiny (35 %) nad občany Vietnamu (31 %), na třetím místě byli občané Slovenska (11 %). Přestože cizinci netvořili v roce 2000 ani 2 % z celkového počtu obyvatelstva (jejich podíl ve srovnání s rokem 1999 dokonce klesl), na trhu práce stoupl jejich podíl na 3,2 % z počtu

pracujících. Jejich rozmístění v Česku však bylo velmi nerovnoměrné a velmi rychle reagovalo na aktuální ekonomickou situaci a poptávku po pracovní síle (např. odliv z Ostravska v roce 1999).

Vysoká koncentrace ekonomických aktivit cizinců, i když s klesajícím trendem, byla trvale v Praze a okolí. V roce 2000 bylo v Praze a jejím zázemí soustředěno více než 30 % cizinců (třetinu tvořili Slováci) a jejich podíl z úhrnu pracujících osob v Praze představoval téměř 8 %; o něco méně byli zastoupeni v okresech Praha-západ (5,4 %), Praha-východ (6,4 %) a Mělník (4,3 %). Nejvyšší podíl zaměstnaných osob však tvořili v okrese Mladá Boleslav (9,4 %). Obecně se cizinci uplatňovali více na pracovních trzích velkoměst: Ostrava (4,2 % zaměstnaných – převážně Slováci), Brno (4,3 %), okres Liberec (5,6 %), okres Vsetín (3,7 % – hlavně občané Slovenska), a dále v pohraničních okresech Cheb, Karlovy Vary a Tachov zejména svými podnikatelskými aktivitami.

Součástí legální zahraniční migrace jsou i cizinci žádající u nás o politický azyl. Na území České republiky požádalo od roku 1990 téměř 52 tis. osob o azyl, který skutečně obdrželo pouze 2 114 osob. Ke konci roku 2000 žilo v Česku 1 268 osob s uděleným azylem, k 31.10. 2001 jich bylo 1 279. Nejvíce jich pocházelo z Rumunska (22 %), Afghánistánu (10 %), zemí bývalého Sovětského svazu, Vietnamu a Arménie. V roce 2001 bylo podáno přes 18 tis. žádostí o azyl, obdrželo jej 83 žadatelů. Počet žádostí byl více než dvakrát vyšší než v roce 2000 (souvislost se zavedením víz pro některé země Svazu nezávislých států, kdy se část žadatelů o víza přelila do skupiny žadatelů o azyl – viz výše). Od poloviny 90. let, především však od roku 1998, lze sledovat vzestup počtu žadatelů, kromě toho se od roku 2000 mění i složení žadatelů podle státní příslušnosti. Do popředí se dostali žadatelé z Ukrajiny (v roce 2001 téměř 4,5 tis. žádostí), Moldávie, Ruska, Indie i Slovenska, a stabilně zde figurují občané Rumunska; klesl podíl žadatelů ze Srí Lanky, Afghánistánu a dalších asijských zemí a z Jugoslávie a Bulharska. Vývoj počtu žadatelů o azyl reaguje nejen na politickou situaci, ozbrojené konflikty a celkovou nestabilitu v zemích původu žadatelů, ale také na aktuální legislativní úpravy v oblasti azylové politiky a migrační politiky obecně v přijímajících zemích.

Přísná azylová politika omezuje imigraci osob, které žádají o udělení azylu

Tab. 7.6: Žadatelé o politický azyl v České republice

Ukazatel	1990–1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	Celkem
Počet žadatelů	4 669	2 207	1 187	1 417	2 211	2 109	4 085	7 220	8 788	18 093	51 986
Počet udělených azylů	1 057	251	116	59	162	96	78	79	133	83	2 114
– v % počtu žadatelů	22,6	11,4	9,8	4,2	7,3	4,6	1,9	1,1	1,5	0,5	4,1

Pramen: Ministerstvo vnitra ČR, Odbor pro uprchlíky a integraci cizinců.

Skutečný obraz o celkovém rozsahu zahraniční migrace je třeba doplnit o nemalý počet cizinců zdržujících se na našem území nelegálně; kvantitativní hodnocení nelegální migrace je však značně problematické. Z velké části jde o osoby ze zemí bývalého východního bloku, jižní a jihovýchodní Asie. Odhaduje se, že může jít až o 100 tis. pracovníků, převážně ve stavebnictví a ve službách. V roce 2000 bylo policejními útvary evidováno 22 tis. cizinců zdržujících se na území republiky neoprávněně. Mimo těchto nelegálních imigrantů naše republika slouží stále jako tranzitní země pro cizince, kteří se snaží přejít nelegálně přes hranice Česka do zemí Evropské unie. V roce 2000 bylo na hranicích z České republiky evidováno 28 tis. nelegálních přechodů cizinců, jen o málo více než v roce předchozím.

Proces zahraniční migrace během 90. let dostal nový charakter. Migrace se stala převážně záležitostí dočasných, byť déle trvajících pobytů cizinců. Přestože cílem řady přistěhovalců je stále trvalé přesídlení, tedy alespoň získání povolení k trvalému pobytu, stále více převládají v charakteru migrace dočasné, především pracovní pobyty cizinců, a přistěhovalectví ve smyslu trvalého přesídlení přestalo odrážet celkovou migrační situaci. Mnozí z migrantů s vízy k pobytu nad 90 dnů si zde dobu pobytu několikrát prodlužují, často zde mají jen přechodné bydliště, délku pobytu nelze zjistit. Podle toho, jakou činností se u nás zabývají, je lze rozlišit na:

- Pracovníky převážně v dělnických a málo kvalifikovaných profesích (imigrace většinou ze zemí bývalého Sovětského svazu, Polska a z Balkánu; jsou mezi nimi často lidé se středoškolským i vysokoškolským vzděláním);
- Obchodníky a podnikatele, pocházející většinou z asijských zemí, a to z Vietnamu, Thajska, Pákistánu a Číny;
- Imigranty z vyspělých zemí, kteří jsou většinou vysoce kvalifikovaní, s vyšším vzděláním, a jsou nejčastěji zaměstnáni ve vedení různých firem jako poradci, podnikatelé nebo ve vzdělávací sféře.

Poznámka:

Zahraniční migrací se až do roku 2000 rozumělo v České republice stěhování osob přes hranice státu spojené se změnou trvalého bydliště a evidované statistickými orgány. Takto byla migrace sledována od roku 1954. (Od 1.7. 1954 byla v oficiální evidenci zahraničního stěhování zahrnuta migrace československých občanů a cizinců i osob bez státní příslušnosti. V letech 1990–1992 bylo započítáno do zahraniční migrace i stěhování se Slovenskem). Zahraniční migraci představují ale i cizinci, registrovaní orgány Ministerstva vnitra, kteří k nám přicházejí na základě udělení povolení k pobytu – buď trvalému, nebo přechodnému na dlouhodobá víza (nad 90 dnů), a dále cizinci, kteří obdrželi azyl (podle § 73 zákona 325/1999 Sb. o azylu) či vízum za účelem strpění (podle § 35 zákona 326/1999 Sb. o pobytu cizinců).

V roce 2000 se změnila legislativa upravující podmínky pobytu cizinců na území Česka

Pobyt cizinců v ČR od 1. ledna 2000 nově upravily zákon č. 326/1999 Sb., o pobytu cizinců v ČR a o změně některých zákonů, a zákon č. 325/1999 Sb., o azylu a změně zákona č. 283/1991 Sb. včetně dalších předpisů a novel zákona. Cílem nových zákonů bylo odstranit nedostatky dosavadních právních úprav, aby bylo možné účinněji regulovat pobyt cizinců na našem území a zároveň harmonizovat naše právní předpisy s požadavky práva EU. Zákon o pobytu cizinců nově zavedl dva druhy pobytu – přechodný a trvalý, upravil problematiku vydávání a prodlužování víz a zavedl řadu dalších ustanovení. Institut krátkodobého pobytu byl nahrazen termíny „přechodný pobyt na území bez víza“ a „přechodný pobyt na krátkodobá víza“. Povolení k trvalému pobytu je i nadále vydáváno v omezeném rozsahu a v zákonem stanovených případech, nejčastěji za účelem společného soužití s českým státním příslušníkem, z humanitárních důvodů, nebo pokud je to v zahraničně politickém zájmu ČR, či po nejméně osmi letech pobytu na vízum nad 90 dnů a v dalších zvláštních případech. Místo pojmu „dlouhodobý pobyt“ uvedeného v zákoně z roku 1992 byl zaveden „přechodný pobyt na dlouhodobá víza“. Na dlouhodobá víza mohou v ČR pobývat cizinci s vízy k pobytu nad 90 dnů, dále s vízy za účelem strpění a s vízy za účelem dočasné ochrany. Vízum za účelem dočasné ochrany může získat cizinec, pokud žije s cizincem, který je držitelem povolení k pobytu, vízum za účelem strpění je udělováno cizincům, kteří požádali o soudní přezkoumání správního rozhodnutí ve věci azylu. Vízum k pobytu nad 90 dnů je udělováno cizincům na základě uvedení účelu pobytu na našem území nejdéle na 365 dní s možností dalšího prodloužení, jestliže trvá účel pobytu.

Odlišně bylo v roce 2000 upraveno postavení imigrantů ze Slovenska. Občané Slovenska podle nařízení vlády č. 77 ze dne 8.3. 2000 nemusí žádat o vízum k pobytu nad 90 dnů, ale mohou na našem území pobývat pouze na základě potvrzení o přechodném pobytu, které jim na jejich žádost a po předložení dokladu potvrzujícího účel pobytu vydá cizinecká policie. Občané SR navíc nemají povinnost hlásit orgánům cizinecké policie svůj pobyt na našem území, pokud se nejedná o trvalý pobyt. Pravidla pro získání povolení k trvalému pobytu se nezměnila a jsou prakticky shodná jako u ostatních cizinců, častější je však u občanů Slovenska soužití s českým státním občanem či slučování rodin.

Početně nejvýznamnější kategorií cizinců a zároveň skupinou silícího ekonomického, sociálního i demografického významu jsou cizinci pobývající u nás na vízum nad 90 dnů. Získání tohoto víza je totiž mnohem snazší než obdržení povolení k trvalému pobytu, a to i po zprísnění imigrační legislativy v posledních letech. (Od 29. května 2000 byla zavedena vízová povinnost s Ruskem a Běloruskem, od 28. června 2000 s Ukrajinou, od 22. října 2000 byly vypovězeny bezvízové dohody s Kyrgyzstánem, Moldávií, Kazachstánem a Turkmenistánem). Již od roku 1995 se jejich počet udržuje na zhruba trojnásobku počtu cizinců s uděleným povolením k trvalému pobytu. Cizinci s uděleným povolením k trvalému pobytu jsou zahrnuti zároveň v evidenci zahraniční migrace statistickými orgány na základě registrace trvalého pobytu, proto o nich existují i podrobnější demografické údaje.

Statistika zahraniční migrace vedená Českým statistickým úřadem a data o zahraniční migraci Ministerstva vnitra neposkytují tedy srovnatelné údaje, nelze je propojit, neboť jsou postaveny na odlišném výkladu samotného pojmu migrace a na odlišných principech. Teprve legislativní úpravy z roku 2001 poněkud přiblížily migrační situaci v ČR skutečnosti, i když uváděné počty migrantů nelze považovat za přesné.

VNITŘNÍ MIGRACE

Vnitřní migrace byla v ČR založena až do roku 2000 na evidenci změny obce trvalého bydliště českých občanů i cizinců majících zde trvalý pobyt; nově se od roku 2001 sleduje i vnitřní migrace cizinců pobývajících v ČR na základě udělení víza nad 90 dnů pobytu, kteří se na našem území zdržují déle než rok, a osob s uděleným azylem. Stěhování uvnitř obcí není do statistiky vnitřní migrace zahrnuto,

s výjimkou změny bydliště obyvatelstva v Praze, kde se sleduje od roku 1992 stěhování mezi urbanistickými obvody (do roku 1991 to bylo stěhování mezi správními obvody).

Vývoj migrace navazoval i v 90. letech na dlouhodobý trend poklesu migrační mobility, který lze v Česku pozorovat od skončení velkých migračních přesunů spojených s osídlováním pohraničí a později s rozvojem průmyslových oblastí. Ekonomická a sociální transformace, která vedla k růstu diferencí životní úrovně mezi velkými regiony, k rostoucím rozdílům v zaměstnanosti a k příjmové diferenciaci regionů, nebyla dostatečným stimulem k větší intenzitě stěhování. Nesplnily se předpoklady, že migrací se budou vyrovnávat měnící se požadavky na pracovní síly a migrace tak bude přispívat k vyrovnávání životní úrovně regionů. K tradiční neochotě obyvatelstva měnit své bydliště a k vazbám na domácí prostředí se ještě přidala i skutečnost, že pro bezproblémové stěhování ani po deseti letech nebyly vytvořeny základní podmínky – především existence volného trhu s byty a jejich relativní dostupnost, jednoduchá pravidla v bytové legislativě a stabilita a perspektivní rozvoj ekonomických subjektů.

Klesající objem stěhování, především na větší vzdálenosti (mezikrajská, ale i meziokresní migrace), charakteristický pro první polovinu 90. let, se od roku 1995 stabilizoval. Zatímco v letech 1990–1993 se ročně průměrně stěhovalo kolem 250 tis. osob, v letech 1994–1995 představoval objem migrace jen 207 tis. osob a v letech 1996–1997 dokonce klesl pod 200 tis. osob. V následujících dvou letech nastalo mírné oživení migrační mobility, ale v roce 2000 se opět stěhovalo méně než 200 tis. osob, objem migrace byl o 17 % nižší než v roce 1993. Relativní podíl krajského stěhování po poklesu začátkem 90. let přitom zůstával od roku 1992 poměrně stabilní, tvořil necelou čtvrtinu objemu stěhování, také podíl stěhování mezi okresy v kraji se pohyboval kolem pětiny objemu migrace. Podle nové krajské organizace platné od 1.1. 2000 jsou samozřejmě příslušné relace stěhování mezi kraji a okresy rozdílné – s větším počtem krajů se zvýšil i podíl mezikrajské migrace na úkor meziokresní. Většina lidí se stěhovala na kratší vzdálenosti; stěhování mezi obcemi v rámci okresů se pohybovalo od maxima 104 tis. osob v roce 1990 přes minimum 78 tis. migrantů v roce 1996 až k 83 tis. v roce 2000, což představovalo více než dvě pětiny objemu migrace. Přičteme-li k tomu i stěhování mezi urbanistickými obvody v Praze, znamenalo to 55 % všech pohybů – tedy prakticky stejně jako v předchozích letech. Zatímco však od roku 1997 počty stěhujících se mezi obcemi v rámci okresů mírně rostly a podíl na objemu oscilloval znovu nad 40 %, intenzita stěhování v rámci urbanistických obvodů Prahy zvolna klesala; od roku 1993, kdy se v Praze přestěhovalo téměř 41 tis. osob, klesl počet stěhování na necelých 27 tis. osob, tedy ze 17 % na 13 % celého objemu migrace.

Objem vnitřního stěhování se udržuje od roku 1995 na úrovni kolem 200 tis. migrantů

Tab. 7.7: Objem vnitřního stěhování podle typů administrativních jednotek

Typ stěhování	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000 ³	Index 1999/1993
	Absolutní počet (v tis.)											
Objem stěhování v ČR celkem ^{1,4}	267,2	245,0	247,9	241,3	210,2	203,9	195,6	197,2	203,7	201,5	199,7	84
Z kraje do kraje	71,3	61,8	58,5	57,3	50,7	49,2	46,2	46,9	48,9	48,6	57,3	85
Z okresu do okresu v kraji	59,4	54,4	52,9	49,0	43,4	42,4	40,0	40,8	41,5	41,9	32,6	86
Z obce do obce v okrese	104,4	101,4	100,8	94,2	82,1	80,7	78,3	79,9	83,6	82,4	83,1	88
Uvnitř hl. m. Prahy ²	32,1	27,4	35,7	40,8	34,0	31,6	31,1	29,6	29,7	28,6	26,7	70
	Struktura objemu stěhování (v %)											
Z kraje do kraje	26,7	25,2	23,6	23,8	24,1	24,1	23,6	23,8	24,0	24,1	28,7	101
Z okresu do okresu v kraji	22,2	22,2	21,3	20,3	20,7	20,8	20,5	20,7	20,3	20,8	16,3	103
Z obce do obce v okrese	39,1	41,4	40,7	39,0	39,0	39,6	40,0	40,5	41,1	40,9	41,6	105
Uvnitř hl. m. Prahy ²	12,0	11,2	14,4	16,9	16,2	15,5	15,9	15,0	14,6	14,2	13,4	84
Objem stěhování v ČR na 1 000 obyv.	25,8	23,8	24,0	23,4	20,3	19,7	19,0	19,1	19,8	19,6	19,4	105

¹Celkový objem včetně stěhování mezi obvody Prahy, v letech 1990–1991 i včetně stěhování mezi obvody Brna a Plzně.

²Migrace v Praze v letech 1990–1991 sledována mezi správními obvody, od roku 1992 mezi urbanistickými obvody.

³V roce 2000 je objem stěhování mezi kraji a mezi okresy v krajích nesrovnatelný s minulými roky (nové krajské členění se 14 kraji); srovnatelný je však součet obou údajů.

⁴Předběžné údaje za rok 2001: objem vnitřního stěhování 204,6 tis. osob.

V případě Prahy však budou rozdíly mezi evidovanou migrací a skutečnou mobilitou zřejmě zvláště významné. K poklesu objemu stěhování mezi urbanistickými obvody Prahy přispívá totiž více faktorů: na skutečné migraci se zde podílejí přechodné pobyty v pronajatých bytech a ubytovacích zařízeních různého typu; v důsledku nefungujícího bytového trhu, nedostatku finančně přístupného bydlení a přežívajících praktik spojených s přidělováním obecních a státních bytů má řada lidí ve skutečnosti jiné bydliště, než ve kterém je formálně přihlášena. S poklesem objemu stěhování uvnitř Prahy souvisí i rostoucí počet vystěhovalých z Prahy do příměstských regionů, kam je často

situována nová individuální bytová výstavba (levnější pozemky), mnozí z „Pražanů“ se stěhují do blízkého okolí hlavního města, kde mohou snadněji získat volný a finančně dostupnější byt nebo domek.

Již od roku 1992 má Praha s příměstskými okresy Praha-západ a Praha-východ záporné saldo migrace a migrační bilance Prahy s těmito okresy se stále zhoršuje. Ve druhé polovině 90. let měla Praha záporné migrační saldo téměř se všemi okresy Středočeského kraje. V roce 2000 v Praze úbytek migrací se Středočeským krajem činil téměř 5 tis. osob, hlavně z důvodu poklesu počtu přistěhovaných osob.

Častější stěhování z velkoměst do jejich zázemí se postupně objevilo také v Brně a v Plzni, méně zřetelné byly tyto tendence v Olomouci, Liberci, Hradci Králové a Českých Budějovicích; poslední tři jmenovaná města však již několik let nedosahují hranice 100 tis. obyvatel. U měst, která nemají postavení samostatného okresu, lze na suburbanizační tendence usuzovat jen velmi opatrně na základě záporného migračního salda velkoměsta samotného a migračních přírůstků měst a obcí v blízkém okolí, neboť v rámci uvedených čtyř okresů není migrace běžně publikována směrově. Ostrava se svými specifickými ekonomickými a sociálními problémy a charakteristickým městským osídlením v zázemí zatím stála stranou tohoto vývoje, stěhování se zázemím bylo spíše výměnného charakteru; i v Ostravě však obyvatelstva migrací ubývalo.

Tab. 7.8: Migrační výměna obyvatelstva velkoměst s okresy v jejich zázemí

Město (okresy v zázemí)	Ukazatel	1990	1993	1995	1997	1998	1999	2000
Hl. m. Praha	obrat	4 410	3 806	3 568	3 735	4 540	4 866	5 113
(Praha-východ, Praha-západ)	saldo	272	-250	-850	-1 479	-2 430	-2 690	-3 123
Brno	obrat	2 666	2 163	2 098	2 269	2 126	2 329	2 060
(Brno-venkov)	saldo	468	-71	-468	-647	-556	-617	-766
Plzeň	obrat	2 139	1 690	1 568	1 518	1 684	1 727	1 807
(Plzeň-jih, Plzeň-sever)	saldo	185	16	-208	-388	-458	-567	-523
Ostrava	obrat	5 513	4 625	3 922	3 554	3 920	3 950	3 637
(Frýdek-Místek, Karviná, Opava, Nový Jičín)	saldo	-23	-537	-354	-428	-438	-364	-319

Poznámka: Znaménko mínus u salda znamená migrační ztrátu velkoměsta ve prospěch sousedních okresů.

**Pouze Středočeský kraj
má vyšší přírůstky
obyvatelstva
stěhováním, a to
především na úkor
Prahy**

Nové správní uspořádání platné od roku 2000 na základě vývoje migrace posledních let jen potvrdilo charakteristické rysy diferenciací velkých regionů. K oblastem (tzv. NUTS 2) se stabilně vysokým migračním obrátem a s nejvyšší migrační efektivitou (poměr absolutní hodnoty migračního salda a migračního obrátu, vyjádřený v procentech), kde přitom ale nastaly v 90. letech významné změny ve směrech stěhování a tedy v orientaci migračního salda, patřily Střední Čechy s největšími přírůstky a Praha s nejvyššími migračními úbytky. Tyto regiony vytvářejí totiž jediný vzájemně silně provázaný ekonomický prostor. Vysokou migrační účinnost vykazovala též Moravskoslezská oblast, což však bylo způsobeno velkým rozdílem počtu přistěhovaných a vystěhovaných při nízkých počtech migrantů. Nejnížší migrační mobilita byla potvrzena v regionech stabilizovaného usedlého obyvatelstva jižní Moravy a Českomoravské vrchoviny (Jihovýchod) a v oblasti Střední Morava. Tyto regiony spolu s oblastí Severovýchod, podobně jako o něco migračně aktivnější jižní, západní a severní Čechy (oblasti Jihozápad, Severozápad) se vyznačovaly poměrně vyrovnaným, avšak nízkým počtem přistěhovaných a vystěhovaných, tedy velmi nízkým migračním saldem a malým obrátem, a tím i nízkou efektivitou migrace. Potvrdilo se, že kromě Prahy a středních Čech a severní Moravy větší regiony (oblasti) zůstávají v podstatě migračně uzavřeny. Frekvence stěhování na menší vzdálenosti, na úrovni nových krajů, byla vyšší pouze na severozápadě Čech, kde v Ústeckém kraji šlo při obrátu téměř 9 tis. osob a téměř nulovém saldu o migraci výměnného charakteru, a v Karlovarském kraji, kde při nízkém obrátu 4,6 tis. osob a větších migračních úbytcích obyvatelstva (saldo -625 osob) bylo dosaženo 17 procentní účinnosti migrace.

Protože kraje Středočeský a Hlavní město Praha jsou v územní hierarchii zároveň kraji i oblastmi, vykazovaly tyto regiony také na krajské úrovni nejvyšší migrační mobilitu. Rovněž Moravskoslezský kraj je zároveň samostatnou oblastí a jeho specifická migrační situace byla výjimečná i na krajské úrovni: po Praze vykazoval druhé nejvyšší úbytky obyvatelstva stěhováním (2,3 tis. osob) při nejvyšší účinnosti (31,2 %).

Podobně jako v minulých letech, i v roce 2001 zůstaly trendy vnitřní migrace na úrovni velkých regionů (krajů) zachovány. Největší přírůstek, 5,3 tis. osob byl zaznamenán ve Středočeském kraji, největší úbytky v Moravskoslezském kraji (-2,4 tis. osob) a v Praze (-2 tis. osob). Kladné migrační saldo měly v tomto roce ještě Jihočeský, Plzeňský, Zlínský, Pardubický a Liberecký kraj, ale jednalo se vždy jen o několik stovek osob (nejvíce Jihočeský, 456 osob). Také migrační úbytky ostatních krajů nedosahovaly vysokých hodnot (v Karlovarském kraji úbytek 626 osob).

Tab. 7.9: Vnitřní stěhování mezi oblastmi České republiky v roce 2000

Oblast (NUTS 2)	Kraje (NUTS 3) zahrnuté v oblasti	Přistěhovalí	Vystěhovalí	Saldo	Obrat	Účinnost (v %) ¹
Hlavní město Praha	Hl. m. Praha	9 197	12 799	-3 602	21 996	16,4
Střední Čechy	Středočeský	13 089	7 248	5 841	20 337	28,7
Jihozápad	Jihočeský, Plzeňský	4 918	4 452	466	9 370	5,0
Severozápad	Karlovarský, Ústecký	5 248	5 884	-636	11 132	5,7
Severovýchod	Liberecký, Královéhradecký, Pardubický	6 248	6 059	189	12 307	1,5
Jihovýchod	Jihomoravský, Vysočina	5 115	5 245	-130	10 360	1,3
Střední Morava	Olomoucký, Zlínský	4 537	4 379	158	8 916	1,8
Moravskoslezsko	Moravskoslezský	2 520	4 806	-2 286	7 326	31,2

¹Účinnost migrace neboli migrační efektivita je poměr absolutní hodnoty migračního salda a migračního obratu, vyjádřený v procentech.

Poznámka: Podle klasifikace Evropské unie z roku 1990 (La Nomenclature des Unités Territoriales Statistiques – NUTS) byly vytvořeny s platností od 1.1. 2000 územní jednotky NUTS 2 (8 oblastí); označení NUTS 3 se používá pro současné kraje, NUTS 4 pro okresy, NUTS 5 pro obce. Celé území České republiky je v této hierarchické klasifikaci ve skupině NUTS 1.

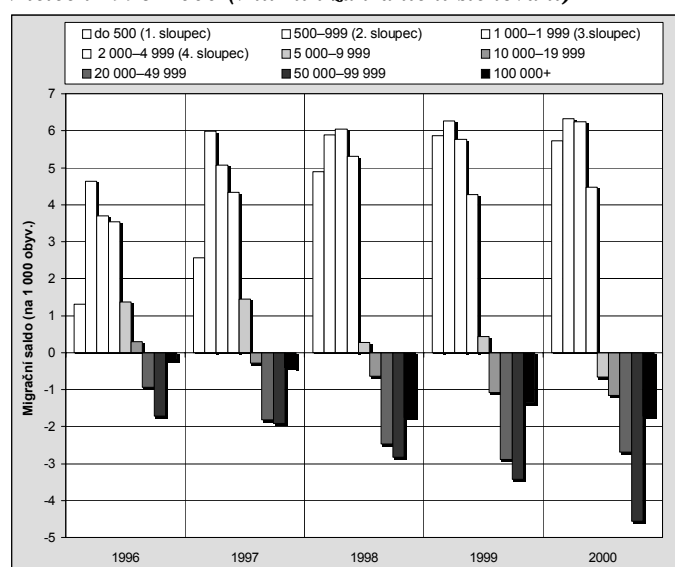
Novými charakteristickými rysy vnitřní migrace se v 90. letech stalo zastavení a posléze i snižování koncentrace obyvatelstva a nástup suburbanizačních procesů. Změnily se preference stěhování obyvatelstva z hlediska velikostních skupin obcí a zároveň i směry stěhování. Již od počátku 90. let lze pozorovat postupné zpomalování koncentrace obyvatelstva do větších sídel. Nejprve byly pozorovány migrační úbytky u měst ve velikostní skupině 50–100 tis. obyvatel, zatímco ve velkoměstech s více než 100 tis. obyvatel a v menších městech do 50 tis. obyvatel začátkem 90. let obyvatelstva migrací ještě přibývalo. Obce zaznamenávaly migrační přírůstky (kromě nejmenších do 500 obyvatel).

Od roku 1994 stěhování ubývalo také obyvatelstva středně velkých měst s 20–50 tis. obyvateli, od roku 1995 i obyvatelstva měst od 10 do 20 tis. obyvatel a v roce 1996 se migračně ztrátovou stala i kategorie velkoměst nad 100 tis. obyvatel. V období 1997–2000 se migrační úbytky týkaly celého souboru měst s více než 10 tis. obyvateli, přičemž relativně nejvíce ztrácela města s 50–100 tis. obyvatel (v roce 2000 v nich činil úbytek migrací 4,6 osob na 1 000 obyvatel). V roce 1999 byl poprvé zaznamenán úbytek obyvatelstva migrací také v obcích s 5–10 tis. obyvateli.

Opačně se vyvíjela migrační bilance v obcích do 5 tis. obyvatel. Nejvyšší migrační přírůstky měly obce s 500–999 obyvateli, v nichž relativní přírůstek stěhování dosáhl maxima v letech 1999–2000 (6,3 osob na 1 000 obyvatel). Ve větších obcích intenzita migračního salda vzrůstala do roku 1998, od té doby oscilovala či klesala. Zvláštní vývoj lze sledovat u nejmenších obcí do 500 obyvatel; jejich dřívější migrační úbytky se od roku 1995 změnil v přírůstek, relativní migrační saldo dosáhlo maxima v roce 1999, kdy přírůstek činil téměř 6 osob na 1 000 obyvatel. Dekoncentrační tendence či migrační úbytky, jež se projevují od roku 1995 ve všech velikostních kategoriích měst, narůstaly po celou druhou polovinu 90. let, a to při téměř stabilním objemu migrace u malých a středních měst, zvýšeném objemu stěhování u měst s 50–100 tis. obyvateli a při snížení rozsahu migrace u velkoměst kromě Prahy. Vývoj objemu i salda migrace podle velikostních skupin obcí je však třeba hodnotit opatrně, protože v čase dochází v důsledku změn v počtech obyvatel k přesunům obcí do sousedních velikostních kategorií. U nejmenších obcí jsou jejich přírůstky možná vysvětlitelné i změnami tzv. druhého bydlení části městského obyvatelstva v trvalé bydliště (pobyt v rekreačních objektech po velkou část roku), zatímco byty ve městech jsou pronajímány nebo poskytovány dospělým dětem (týká se hlavně bytů v soukromém vlastnictví a družstevních ve velkoměstech).

Obecný trend migrační bilance, tedy rostoucí atraktivita obcí od 500 do 5 tis. obyvatel a dekoncentrační tendence u velkoměst, je v územním pohledu podstatně modifikován konkrétní polohou obcí. V zázemí velkých měst a uvnitř sídelních aglomerací narůstá význam suburbanizačních procesů, takže migrační přírůstky mají i nejmenší obce; naopak ve venkovských oblastech bez prosperující výroby nebo služeb, bez vyhovujícího dopravního spojení a bez možností zapojení do mezinárodních ekonomických aktivit obyvatelstva ubývá a jsou v nich migračně ztrátové jak města, tak malé i větší obce. Suburbanizační tendence, které jsou způsobeny také nerozvinutým trhem s byty, chybějícími cenově

Obr. 7.5: Migrační saldo podle velikostních skupin obcí v letech 1996–2000 (vnitřní i zahraniční stěhování)

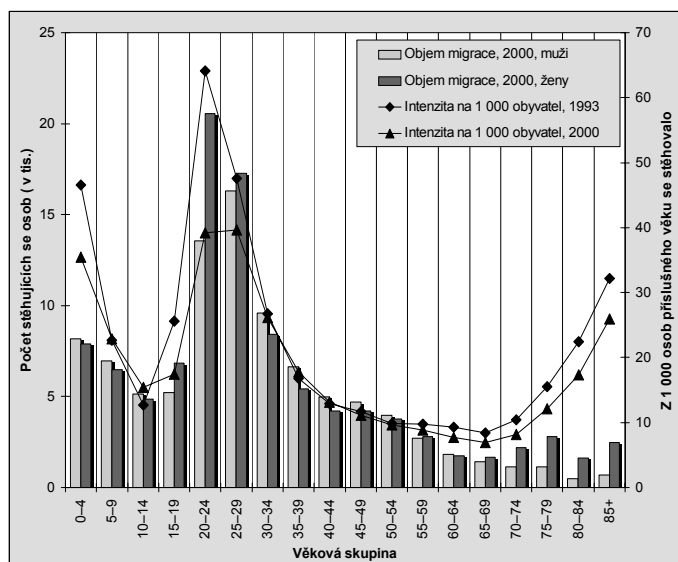
Větší obce a zejména velká města mají výrazné migrační ztráty

přístupnějšími byty ve městech a rostoucími rozdíly v cenách pozemků a nemovitostí uvnitř měst a v jejich zázemí, se nejdříve a v největší míře rozvinuly u hlavního města Prahy (viz tab. 7.8).

Tab. 7.10: Vnitřní stěhování (migrační saldo a objem) podle velikostních skupin obcí

Obce s počtem obyvatel	1995		1998		2000		1995	1998	2000
	Saldo	Objem	Saldo	Objem	Saldo	Objem	Saldo na 1 000 obyvatel		
–500	945	36 179	3 608	36 864	4 424	37 048	1,1	4,2	5,2
500–999	2 634	35 336	4 487	36 299	5 081	36 195	3,1	5,2	5,8
1 000–1 999	3 039	35 085	4 950	35 828	5 144	35 536	3,4	5,5	5,7
2 000–4 999	2 818	37 794	4 914	39 532	4 370	39 112	2,7	4,6	4,0
5 000–9 999	232	30 954	–376	30 752	–1 104	29 946	0,2	–0,4	–1,2
10 000–19 999	–1 062	26 732	–1 518	28 284	–1 641	28 581	–1,2	–1,6	–1,7
20 000–49 999	–2 397	35 841	–4 031	36 163	–3 890	34 958	–1,9	–3,1	–3,1
50 000–99 999	–3 204	29 134	–5 226	31 394	–6 387	32 189	–2,9	–4,2	–5,1
100 000+	–3 005	41 805	–6 808	39 326	–5 997	38 871	–1,2	–3,1	–2,8
z toho: Praha	–1 799	21 029	–4 573	21 891	–3 602	21 996	–1,5	–3,8	–3,0

Obr. 7.6: Objem a intenzita vnitřního stěhování podle věku v letech 1993 a 2000

Během 90. let se značně změnilo věkové složení migrantů. Pokles migrační mobility byl nejvíce patrný ve snížení intenzity migrace mladých lidí. Především v důsledku odkládání vstupu do manželství, jenž je provázen často stěhováním ženy za manželem, a celkově nižší úrovně sňatečnosti se intenzita stěhování snížila v širokém věkovém rozpětí 15–29 let, nejvíce však ve věku 20–24 let. Sňatek jako důvod stěhování uvádělo v roce 2000 necelých 8 % migrantů, zatímco v roce 1993 to bylo přes 9 %, samozřejmě při vyšších absolutních počtech. Intenzita stěhování se ve věkových skupinách 20–24 a 25–29 let téměř vyrovnala, u 20–24letých však byla ve srovnání s rokem 1993 více než o třetinu nižší. Méně často než v roce 1993 se stěhovaly také rodiny s malými dětmi a snížila se intenzita stěhování starších osob ve věku 60 a více let. Klesly rozdíly v podílech migrantů podle pohlaví – ve věku 15–24 let patrně hlavně vlivem nižší úrovně sňatečnosti dynamičtěji klesl podíl migrujících žen než mužů, vyšší mobilita se posunula do věku 25–29 let a 30–34 let, kde však již měli převahu stěhující se muži. Mírně se zvýšil (shodně u obou pohlaví o 2 body) podíl migrantů starších 60 let, ovšem při nižších počtech než v roce 1993 a při téměř dvojnásobné převaze migrujících žen (pětina migrujících žen byla v roce 2000 starší 60 let).

Malé obce v blízkosti velkých sídel zaznamenaly přírůstek obyvatel

Koncem 20. století lze u nás ve vývoji vnitřního stěhování pozorovat jednak trendy, jejichž kořeny tkví v poválečné migrační historii, jednak nové dekoncentrační a suburbanizační. Záporná migrační bilance se rozšířila od velkoměst až na úroveň souborů měst a obcí od 5 tis. obyvatel a přírůstky obyvatelstva zaznamenávaly menší obce, zejména od 500 do 2 tis. obyvatel. Novinkou v migračních trendech zejména druhé poloviny 90. let se staly suburbanizační tendence osídlení, projevující se zejména v Praze, Brně, ale i dalších velkoměstech, jež jsou ovšem vyvolány především ekonomickými podněty. Nižší úroveň nezaměstnanosti ve velkoměstech totiž při minimální nabídce volných bytů přímo ve městech je příčinou růstu atraktivity především menších obcí v zázemí velkoměst. Z bytových důvodů se stěhuje kolem 30 % osob, zatímco stěhování za prací, které mělo klesající trend, uvádělo jako důvod migrace v roce 2000 jen 6 % osob.

Dalším trendem migračního vývoje bylo i pokračující vyliďňování špatně dostupných malých sídel, vzdálených od ekonomických center, která se měnila na sídla s rekreační funkcí. Rekreační objekty v nich slouží jako druhé bydlení pro určité vrstvy městského obyvatelstva (zejména v důchodovém věku), které zde žije přechodně větší část roku. Část dřívějších rekreačních objektů se však opět vrací k funkci trvalého bydlení.

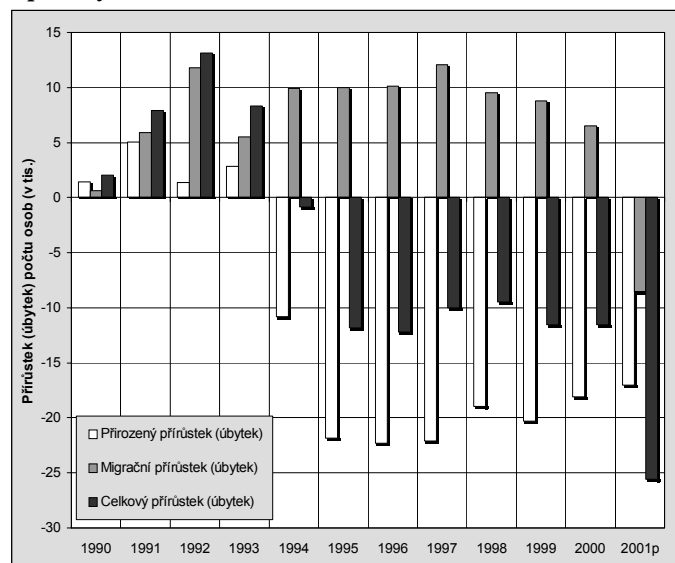
Je nepochybné, že rozmanitost životních způsobů populace roste a že evidence stěhování na základě změny trvalého bydliště reprezentuje skutečnou mobilitu jen zčásti. Zvýšil se význam forem přechodné mobility – především přechodné bydlení a dojížděka do zaměstnání. Hlavně ve velkých městech bydlí řada lidí v podnájmech a ubytovnách a nejsou přihlášení k trvalému pobytu. I přes mnohé nedostatky však statistika vnitřní migrace ukazuje hlavní část celkové mobility obyvatelstva.

Populační vývoj České republiky během 90. let získal nový charakter. Polistopadové změny politické situace ovlivnily také zahraniční migraci, takže od roku 1991 byly počty přistěhovačů vyšší než počty vystěhovačů a Česko se stalo po dlouhé době imigrační zemí. Až do roku 1993 rostl počet obyvatelstva přirozenou měnou i migrací, od roku 1994 obyvatelstva přirozenou měnou ubývá. Úbytky přirozenou měnou dosáhly svého maxima v roce 1996 hodnotou 22,3 tis. osob, v roce 2000 ztratilo Česko přirozenou měnou 18,1 tis osob a v roce 2001 se úbytek přirozenou měnou pouze o tisíc osob snížil. Migrační zisky v období 1994–2000 většinou nepřesahovaly ročně 10 tis. osob (výjimečný byl rok 1997 s migračním přírůstkem více než 12 tis. osob) a od roku 1998 neustále klesaly až na 6,5 tis. osob v roce 2000. Přírůstky migrací tedy dokázaly pouze zmírnit úbytky obyvatelstva přirozenou měnou, takže počínaje rokem 1994 se počet obyvatel České republiky snižuje.

Vzhledem k neúplné registraci počtu vystěhovačů osob do ciziny je reálné uvažovat dokonce o podstatně nižších migračních ziscích, než uvádí statistika zahraniční migrace, a tedy také o větších celkových ztrátách. Ke zpochybnění údajů o migraci přispěly též předběžné údaje o migraci v roce 2001: podle nich ubylo v Česku zahraniční migrací 8,6 tis. osob. Je sice skutečností, že v tomto roce se poprvé podle upravené metodiky evidence migrace započítávali do bilance i migranti s uděleným vízem nad 90 dnů pobytu (viz kapitola 7), ale přesto tato změna není vysvětlením obratu migrační bilance v tak velkém rozsahu.

V letech 1994–2000 ztratila Česká republika přirozenou měnou 134,4 tis. obyvatel, migrací získala téměř 67 tis. osob, celkový úbytek tedy činil 67,5 tis osob. V období 1991–1993 zaznamenalo Česko přírůstek obyvatelstva ve výši 29,4 tis. osob, z toho však činil přírůstek přirozenou měnou 9,3 tis. osob. Celková ztráta obyvatelstva podle bilance tedy činila mezi sčítáními 1991 a 2001 zhruba 38 tis. osob (bilance za část roku 2001 vzhledem k datu sčítání není zahrnuta). Podle výsledků sčítání 1991 a předběžných výsledků sčítání 2001 však ubylo v Česku více než 79 tis. trvale bydlících obyvatel. Bilancovaný úbytek obyvatelstva byl tedy zhruba polovinou intercensálního úbytku. Protože registrace přirozené měny je velmi spolehlivá, lze část chyby, která vznikla během intercensálního období, přičíst na úkor neúplné registrace migrace. Z dostupných údajů ale nelze zjistit, jaký podíl mají na zjištěných nesrovnalostech v počtech obyvatel nedopočty obyvatel vzniklé při sčítání a jaký neúplná evidence vystěhovačů osob z České republiky.

Obr. 8.1: Přírůstky (úbytky) počtu obyvatelstva České republiky v letech 1990–2001

Tab. 8.1: Bilance pohybu obyvatelstva

Přírůstek (úbytek) obyvatelstva	1990–1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001p
Přírůstek (úbytek) v tis. osob										
Přirozený	7,8	2,8	-10,8	-21,8	-22,3	-22,1	-19,0	-20,3	-18,1	-17,0
Stěhováním	15,3	5,5	9,9	10,0	10,1	12,1	9,5	8,8	6,5	-8,6
Celkový	23,1	8,3	-0,9	-11,8	-12,2	-10,0	-9,5	-11,5	-11,6	-25,6
Přírůstek (úbytek) na 1 000 obyvatel										
Přirozený	0,2 ¹	0,3	-1,1	-2,1	-2,2	-2,1	-1,8	-2,0	-1,8	-1,7
Stěhováním	0,5 ¹	0,5	1,0	1,0	1,0	1,1	0,9	0,9	0,7	-0,8
Celkový	0,7 ¹	0,8	-0,1	-1,1	-1,2	-1,0	-0,9	-1,1	-1,1	-2,5
Počet obyvatel 31.12. (v tis.)	10 326 ²	10 334	10 333	10 321	10 309	10 299	10 290	10 278	10 267	10 270 ³

¹Průměr let 1990–1992.

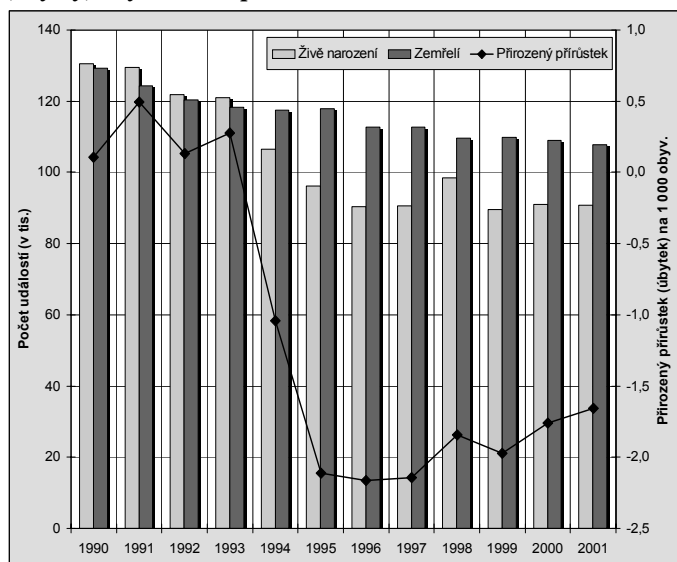
²Stav k 31.12. 1992.

³Počet obyvatel k 31.12. 2001 z bilancovaných stavů podle výsledků sčítání 2001, včetně osob s dlouhodobým pobytem.

Od cenzu 2001 jsou do počtu obyvatel České republiky zahrnuti i cizinci s dlouhodobým pobytem, tj. s vízem nad 90 dnů. Podle této upravené metodiky mělo Česko k 1.3. 2001 podle předběžných výsledků sčítání 10 292,9 tis. obyvatel, z toho bylo 69,9 tis. osob s dlouhodobým pobytem. Z celkového

počtu obyvatelstva muži tvořili 48,8 %, v absolutních počtech 5 019,4 tis. osob. Oproti sčítání lidu z roku 1991 vzrostl počet mužů o 19,4 tis. a jejich zastoupení v populaci o 0,3 bodu, počet žen se snížil o 28,7 tis. Nová bilance obyvatelstva se odvíjí od celkového počtu zjištěného při sčítání, takže při úbytku 17 tis. osob přirozenou měnou a 8,6 tis. osob migrací měla ke konci roku 2001 Česká republika 10 269,7 tis. obyvatel (předběžné výsledky).

Obr. 8.2: Počty živě narozených, zemřelých a přírůstky (úbytky) obyvatelstva přirozenou měnou

Devadesátá léta s postupující sociálně ekonomickou transformací, projevující se rostoucími regionálními diferencemi v životní úrovni obyvatelstva, znamenala také významnou změnu trendů migrace a tím rozmístění obyvatelstva – jednak z hlediska regionů, jednak z hlediska velikostních kategorií obcí.

V regionálním pohledu, který se zaměřil na studium okresů, se na změnách celkového počtu obyvatelstva podílela především vnitřní migrace; vliv zahraniční migrace byl mnohem slabší (významněji se projevila zahraniční migrace v bilanci obyvatelstva pouze ve velkoměstech). Celkové přírůstky obyvatelstva se měnily především na základě změn migračních trendů, změny v rozložení okresů podle výše přírůstků přirozenou měnou byly nepatrné. Variabilita v pořadí okresů byla hodnocena na základě průměrných hodnot relativních přírůstků za tři tříletá období; vysoká míra závislosti potvrdila víceméně plošné snižování relativních přírůstků přirozenou měnou, zato difference v migrační bilanci byly i při srovnání průměrných hodnot značné, takže pořadí okresů se během 90. let velmi změnilo (zjištěna velmi nízká míra korelace údajů ze začátku a konce období).

Tab. 8.2: Změny pořadí okresů podle intenzity přirozené měny, migrace a celkového přírůstku obyvatelstva

Období	Spearmanův koeficient korelace pořadí pro relativní přírůstky (úbytky) obyvatelstva					
	přirozenou měnou		migrací		celkové	
	1992–1994	1995–1997	1992–1994	1995–1997	1992–1994	1995–1997
1995–1997	0,96	x	0,27	x	0,45	x
1998–2000	0,93	0,94	0,20	0,76	0,07	0,61

Zejména v druhé polovině 90. let variabilita migračních přírůstků rostla, zatímco rozdíly v hodnotách přírůstků přirozenou měnou klesaly. Nepříznivě se vyvíjel především poměr počtu okresů s úbytky obyvatelstva přirozenou měnou. Zatímco ještě v letech 1992–1994 ubylo přirozenou měnou obyvatelstva pouze v polovině okresů (v roce 1990 jen ve 34 okresech), v letech 1998–2000 úbytky přirozenou měnou vykazovalo více než devět desetin okresů (v roce 2000 měly přírůstek vyšší než 1 ‰ pouze okresy Český Krumlov a Sokolov, přírůstky dalších sedmi okresů nedosahovaly ani 1 ‰).

Tab. 8.3: Variabilita přírůstků obyvatelstva v okresech České republiky (přírůstky na 1 000 obyvatel středního stavu)

Ukazatel	Přírůstek (úbytek) přirozenou měnou			Přírůstek (úbytek) migrací			Celkový přírůstek (úbytek)		
	1992–1994	1995–1997	1998–2000	1992–1994	1995–1997	1998–2000	1992–1994	1995–1997	1998–2000
Variabilita přírůstků									
Maximum	4,3	1,8	1,3	5,5	8,9	23,4	4,7	4,4	21
Minimum	-3,7	-5,0	-4,2	-4,2	-1,7	-2,6	-2,0	-4,7	-5,4
Variační rozpětí	8,0	6,7	5,5	9,6	10,6	26,1	6,7	9,1	26,4
Směrodatná odchylka	1,9	1,5	1,2	2,2	1,7	3,5	1,3	1,7	3,2
Česko celkem	-0,2	-2,1	-1,9	0,9	1,0	0,8	0,7	-1,1	-1,1
Počet okresů									
Přírůstek obyvatel	37	7	6	50	64	54	49	22	25
Úbytek obyvatel	39	70	71	26	13	23	27	55	52
Okresy celkem	76	77	77	76	77	77	76	77	77

Během 90. let se mezi okresy s největšími celkovými přírůstky zařadily zejména příměstské okresy v zázemí velkoměst, v nichž v důsledku suburbanizačních trendů přibývá obyvatelstva migrací (vliv Prahy se uplatňuje i v širším okolí než je bezprostřední zázemí); vyšší celkový přírůstek okresu Teplice lze vysvětlit jeho výhodnou příhraniční polohou a ekonomickou atraktivitou. Tyto okresy vystřídaly

okresy především pohraničních oblastí, které na začátku 90. let (ale i dříve) zaznamenávaly nejvyšší celkové přírůstky v důsledku vyšších přírůstků přirozenou měnou, resp. okresy, které i dříve byly migračně atraktivní a měly současně i vyšší přírůstky přirozenou měnou (České Budějovice).

Skupinu okresů s největšími úbytky obyvatelstva tvořila jednak velkoměsta, jednak okresy s vysokými úbytky migrací v důsledku ekonomických problémů (Karviná), a dále okresy s vysokými úbytky přirozenou měnou, kde migrační saldo bylo nevýrazné nebo v nich obyvatelstva ubývalo současně i stěhováním (Jičín).

V roce 2000 byl zaznamenán celkový přírůstek obyvatelstva pouze ve 23 okresech Česka – oproti předchozímu roku to bylo o jeden okres méně, kdežto v roce 1992 téměř stejný počet okresů (26) měl celkové úbytky obyvatelstva.

Tab. 8.4: Okresy s extrémními relativními přírůstky (úbytky) obyvatelstva

1992–1994		1995–1997		1998–2000	
Celkový přírůstek (v ‰) – nejvyšší hodnoty					
Český Krumlov	5,5	Praha-západ	4,4	Praha-západ	21,0
Tachov	5,2	Český Krumlov	3,5	Praha-východ	8,7
České Budějovice	5,2	Teplíce	2,8	Teplíce	4,1
Česká Lípa	5,1	Česká Lípa	2,7	Nymburk	3,8
Sokolov	4,2	Brno-venkov	2,1	Brno-venkov	3,7
Bruntál	4,0	Sokolov	1,8	Plzeň-jih	3,1
Celkový úbytek (v ‰) – nejvyšší hodnoty					
Rakovník	–4,2	Plzeň-město	–4,7	Hl. m. Praha	–5,4
Písek	–3,9	Hl. m. Praha	–3,9	Plzeň-město	–5,2
Nymburk	–3,4	Brno-město	–3,5	Karviná	–3,5
Strakonice	–3,3	Rokycany	–3,3	Jičín	–3,5
Benešov	–3,1	Benešov	–3,3	Brno-město	–3,5
Plzeň-jih	–3,0	Rakovník	–3,2	Ostrava-město	–3,2
Přírůstek migrací (v ‰) – nejvyšší hodnoty					
Praha-západ	4,7	Praha-západ	8,9	Praha-západ	23,4
České Budějovice	4,1	Teplíce	5,4	Praha-východ	11,8
Rokycany	3,6	Plzeň-jih	4,5	Nymburk	7,7
Olomouc	3,2	Praha-východ	4,3	Teplíce	6,7
Brno-město	3,0	Beroun	4,2	Plzeň-jih	6,3
Kroměříž	2,7	Brno-venkov	4,1	Brno-venkov	5,4
Úbytek migrací (v ‰) – nejvyšší hodnoty					
Ostrava-město	–2,0	Plzeň-město	–1,7	Plzeň-město	–2,6
Písek	–1,9	Cheb	–1,3	Bruntál	–2,3
Strakonice	–1,4	Bruntál	–1,1	Karviná	–2,2
Pelhřimov	–1,3	Žďár nad Sázavou	–1,0	Hl. m. Praha	–1,7
Rakovník	–1,2	Ostrava-město	–1,0	Ostrava-město	–1,6
Ústí nad Labem	–1,0	Jeseník (1996–1997)	–0,5	Sokolov	–1,6
Přírůstek přirozenou měnou (v ‰) – nejvyšší hodnoty					
Sokolov	4,3	Sokolov	1,8	Český Krumlov	1,3
Český Krumlov	4,1	Český Krumlov	1,6	Sokolov	1,3
Bruntál	3,8	Bruntál	1,1	Tachov	0,7
Tachov	3,5	Česká Lípa	1,0	Bruntál	0,7
Česká Lípa	3,4	Tachov	0,6	Česká Lípa	0,6
Žďár nad Sázavou	3,0	Žďár nad Sázavou	0,4	Chomutov	0,3
Úbytek přirozenou měnou (v ‰) – nejvyšší hodnoty					
Nymburk	–3,7	Nymburk	–5,0	Kolín	–4,2
Praha-západ	–3,5	Rokycany	–4,7	Nymburk	–3,9
Hl. m. Praha	–3,2	Plzeň-jih	–4,6	Jičín	–3,8
Kolín	–3,2	Hl. m. Praha	–4,6	Hl. m. Praha	–3,7
Rakovník	–3,0	Praha-západ	–4,5	Rakovník	–3,6
Beroun	–2,9	Beroun	–4,5	Rokycany	–3,6

**Pokles počtu
obyvatelstva Česka se
stále více diferencuje
regionálně**

Druhým aspektem vývoje rozmístění obyvatelstva v 90. letech byly přírůstky počtu obyvatelstva podle velikostních skupin obcí. I zde se stala rozhodující silou v obratu vývoje celkových počtů obyvatel migrace, neboť změny v reprodukčním chování vyústily od poloviny 90. let v úbytky obyvatelstva přirozenou měnou ve všech velikostních kategoriích obcí. Nejrychleji ztrácela obyvatelstvo přirozenou měnou jednak velkoměsta (kolem 3 ‰ ročně), jednak nejmenší obce do 500 obyvatel (4,6 ‰ v roce 1995, 3,5 ‰ v roce 2000). Avšak i v obcích do 2000 obyvatel ubývalo ročně 2–3 ‰ obyvatel v důsledku vyšší úrovně úmrtnosti než porodnosti. Migrační úbytky se postupně během první poloviny 90. let přesunuly z malých obcí do kategorie měst s více než 10 tis. obyvateli, přičemž nejprve začalo ubývat obyvatelstva velkých měst s více než 50 tis. obyvateli, později také v menších městech. V roce 2000 migračně ztrácely již dokonce obce v kategorii 5–10 tis. obyvatel. Venkovské, hlavně příměstské obce a malá města však vykazovaly migrační zisky. V Praze ubývá obyvatelstva migrací od roku 1998, v ostatních městech s více než 100 tis. obyvateli od roku 1996.

Tab. 8.5: Přírůstky (úbytky) obyvatelstva podle velikostních skupin obcí

Velikostní skupina obce	Celkový přírůstek (úbytek) na 1 000 obyvatel									
	1990	1991	1992	1993	1995	1996	1997	1998	1999	2000
–500			–8,2	–8,6	–3,0	–3,2	–1,4	1,1	2,0	2,1
500–999	–6,0	–4,2	–1,5	0,9	0,6	1,7	2,7	3,0	3,8	4,0
1 000–1 999			2,1	2,9	1,7	0,9	2,6	4,3	3,8	4,5
2 000–4 999	–0,3	1,3	3,1	4,1	1,7	1,6	2,3	3,7	2,4	3,0
5 000–9 999	1,0	2,4	3,3	2,2	–0,2	0,3	0,0	–0,9	–1,0	–2,0
10 000–19 999	2,2	3,7	3,7	3,7	–0,6	–0,4	–0,9	–0,9	–2,0	–1,7
20 000–49 999	6,3	6,2	4,3	3,1	–1,3	–1,1	–2,4	–2,8	–3,4	–3,2
50 000–99 999	–1,1	1,4	1,5	–0,7	–2,7	–2,7	–2,7	–3,8	–4,6	–5,6
100 000+	1,8	0,9	1,2	–0,1	–3,2	–3,7	–3,8	–5,0	–4,5	–4,5

Trendy v rozmístění obyvatelstva podle velikostních skupin obcí se v 90. letech oproti minulosti zcela změnily. Místo dřívější koncentrace obyvatelstva do měst se zejména v druhé polovině 90. let rozvinuly suburbanizační procesy, které se projevíly růstem celkových počtů obyvatelstva v zázemí velkoměst. Hlavní příčinu je třeba hledat v rostoucích rozdílech v dostupnosti bydlení ve městech a na venkově a v nefungujícím bytovém trhu, přičemž nedostatečná výstavba nových cenově dostupnějších bytů a vysoké rozdíly v cenách pozemků ve velkoměstech a v jejich zázemí tyto tendence umocňují. Zázemí velkoměst (Prahou počínaje) se stalo atraktivním nejen pro obyvatele velkoměst, ale i širokého okolí, takže dřívější migraci z venkova do měst (či z malých měst do velkoměst) nahradila migrace do zázemí velkoměst.

**Největší úbytky
obyvatel mají velké
obce a zejména města**

Nejlepší perspektivy z hlediska celkových přírůstků obyvatel měly v druhé polovině 90. let i v roce 2000 obce od 500 do 5 000 obyvatel. Jejich celkové přírůstky postupně vzrostly až na 3–4,5 ‰. Růst počtu obyvatel malých obcí do 5 tis. se však týkal především obcí a městeček v širším zázemí velkých měst, kdežto obce v obtížně dostupných oblastech daleko od center spíše obyvatelstvo dále ztrácely. Největší celkové úbytky obyvatel (4–5 ‰) lze pozorovat od roku 1998 ve městech s více než 50 tis. obyvateli.

Z měst s více než 50 tis. obyvateli mělo v roce 2000 pouze Kladno malý celkový přírůstek obyvatelstva (64 osob). Přírůstek přirozenou měnou byl zaznamenán v Českých Budějovicích, Mostu, Chomutově a Frýdku-Místku, v dalších městech obyvatelstva přirozenou měnou ubývalo. Kromě Kladna všechna města této velikostní skupiny ztrácela obyvatelstvo stěhováním. Na úbytku 5,7 tis. obyvatel Prahy se téměř 4 tis. osob podílely ztráty přirozenou měnou, v úbytku více 1700 obyvatel Brna činil úbytek přirozenou měnou více než tisíc osob, v Ostravě převažoval nad úbytkem přirozenou měnou úbytek stěhováním, celková ztráta činila více než 1 200 osob. Výsledné bilancované počty obyvatelstva ke konci roku 2000 však ve většině případů neodpovídaly stavům zjištěným o dva měsíce později při sčítání 1.3. 2001.

Porovnáním bilancovaného počtu obyvatelstva ČR i nižších administrativních jednotek (krajů, okresů, obcí) ke konci roku 2000 a počtů obyvatelstva podle výsledků sčítání lidu 2001 byly zjištěny v těchto údajích někdy značné rozdíly. V bilancovaných počtech obyvatelstva vznikla postupně chyba především důsledkem neúplné registrace migrace obyvatelstva. Ani při sčítání lidu se však nepodaří sečíst veškeré obyvatelstvo. Census 2001 nebyl výjimkou, nedopočet trvale bydlícího obyvatelstva odhaduje Český statistický úřad na několik desítek tisíc obyvatel.

Tab. 8.6: Srovnání počtů obyvatel okresů a velkoměst podle bilance obyvatelstva a předběžných výsledků sčítání lidu 2001

Okresy s výrazně nižším počtem obyvatel zjištěným při sčítání než z bilance k 31.12. 2001		Okresy s výrazně vyšším počtem obyvatel zjištěným při sčítání než z bilance k 31.12. 2001	
Město/okres	Rozdíl sčítání–bilance	Okres	Rozdíl sčítání–bilance
Hl. město Praha	-26 505	Nymburk	1 583
Brno-město	-5 886	Praha-západ	1 582
Teplice	-3 784	Praha-východ	1 426
Ostrava-město	-2 169	Jičín	870
Plzeň-město	-1 401	České Budějovice	815
Karviná	-1 389	Mladá Boleslav	724
Karlovy Vary	-1 300	Opava	719
Most	-1 028	Benešov	553
Frýdek-Místek	-972	Písek	498
Nový Jičín	-865	Kolín	467

Z porovnání bilancovaných stavů a počtů trvale bydlících obyvatel okresů z censu 2001 vyplývá, že ve 36 okresech bylo sečteno o 100 (Prostějov) až 26,5 tis. osob (Praha) méně, než kolik činil počet obyvatel podle bilance k 31.12. 2000 (hranice 100 osob byla odhadnuta vzhledem k nutné toleranci vyplývající z rozdílu dvou měsíců mezi 31. prosincem a datem sčítání). Nižší počty obyvatel při sčítání byly zjištěny především ve velkoměstech a v průmyslových okresech Ostravska i v některých podkrušnohorských okresech; více obyvatel než podle bilance měly naopak okresy v zázemí Prahy a ve středních Čechách, ale také některé jihočeské okresy a okres Opava. Vezmeme-li v úvahu suburbanizační trendy, zdá se, že k největším chybám dochází v důsledku neúplné registrace přistěhovalých do zázemí měst, resp. v neochotě části migrantů ohlásit změnu trvalého bydliště (tím také nefunguje zpětná vazba odhlášení migranta z místa předchozího bydliště); proto při sčítání bylo v těchto obcích sečteno více obyvatel, zatímco ve velkých městech méně. Nižší zjištěné počty osob ve velkých městech pravděpodobně také souvisejí s častější snahou vyhnout se sečtení – lidé zde žijí ve větší anonymitě a census považují častěji za velký zásah do soukromí. Ve výsledcích sčítání se možná odráží také nevyjasněnost instituce tzv. „druhého bydlení“, kdy určité vrstvy městského obyvatelstva tráví část roku ve svých rekreačních objektech, a v nich se možná v censu přihlásily jako trvale bydlící osoby.

V souboru měst byly zjištěny největší nedopocyty obyvatelstva v censu oproti bilancím ve velkoměstech a ve městech podkrušnohorské oblasti (Praha, Brno, Ostrava, Plzeň, Teplice, Most, Sokolov, Karlovy Vary). Poměrně vysoký nedopocet obyvatelstva Jihlavy, Hradce Králové a Kladna (500–700 osob) nelze spolehlivě vysvětlit; mohlo jít jednak o vyhnutí se sečtení nebo nefungující zpětnou vazbu obecních úřadů při hlášení o změně trvalého bydliště v intercensálním období. Naopak výrazně vyšší počty obyvatel byly zjištěny při sčítání v Opavě, což může signalizovat nedostatky v registraci migrace, resp. nefungující zpětnou vazbu odhlašování osob z místa jejich dřívějšího bydliště. Protože jde o předběžné výsledky sčítání, nelze uvedené rozdíly přeceňovat.

Rozdílná výše nedopocetů při sčítáních 1991 a 2001 a neúplnost evidence stěhování v letech 1991–2001 zkreslují skutečný počet bydlících obyvatel

Tab. 8.7: Zastoupení obyvatelstva podle velikostních skupin obcí

Velikostní skupina obce	Podíl obyvatelstva ve velikostní skupině (v %)			Obce v příslušné velikostní skupině (v %)		Rozdíl v zastoupení obyvatelstva	
	Sčítání		Bilance 31.12. 2000	Sčítání		Sčítání 2001–1991	Sčítání 2001– Bilance 2000
	1991	2001p		1991	2001		
–500	7,8	8,4	8,3	3 283	3 691	0,6	0,1
500–999	8,3	8,7	8,5	1 224	1 283	0,4	0,2
1 000–1 999	8,6	8,8	8,8	647	657	0,2	0,0
2 000–4 999	10,2	11,0	10,8	347	367	0,8	0,2
5 000–9 999	8,8	8,6	9,0	131	128	–0,2	–0,4
10 000–19 999	9,7	9,3	9,3	71	68	–0,4	0,0
20 000–49 999	11,6	12,1	12,2	41	42	0,5	–0,1
50 000–99 999	11,4	12,1	12,1	17	17	0,7	0,0
100 000+	23,4	20,9	21,0	7	5	–2,5	–0,1
Počet obyvatel ČR (v tis.)	10 302,2	10 292,9	10 266,5	x	x	x	x
Počet obcí celkem	x	x	x	5 768	6 258	x	x

Vývoj počtu obyvatelstva žijícího v obcích různých velikostních skupin podle dat z censů a z bilance pro rok 2000 částečně podporuje tvrzení o posílení podílu osob žijících v obcích do 5 tis. obyvatel; tento podíl vzrostl však o pouhé 2 body, z 35 na 37 %. Podobně došlo k poklesu podílu osob žijících ve městech s více než 50 tis. obyvateli (z 35 na 33,0 %). Údaje jsou však zkresleny měnícím se počtem obcí a jejich územní nesrovnatelností, také je třeba počítat s nepřesnostmi vyplývajícími z možných oscilací na hranicích velikostních skupin, jestliže obce přecházejí při malých změnách počtu obyvatelstva z jedné skupiny do druhé. Lze tedy hovořit nanejvýš o suburbanizačních trendech v souvislosti s českými velkoměsty, ale v žádném případě se zatím nejedná o pronikavější změny trendů koncentrace osídlení. Porovnání zastoupení obyvatelstva podle velikostních skupin obcí zjištěného z censu 2001 a z průběžných bilancí ukázalo jen nepatrné rozdíly.

Jednoroční absolutní údaje o počtech demografických událostí nejsou dostatečným podkladem pro hodnocení pohybu obyvatelstva a průběhu demografických procesů. Jestliže však navazují na předchozí podrobné analýzy vycházející z intenzitních ukazatelů v několikaleté časové řadě, dostačují pro sledování dlouhodobých trendů, jak se projeví ve sledovaném roce. Částečně to platí také pro údaje za první polovinu roku.

Srpnové záplavy postihly také Český statistický úřad. Naštěstí nedošlo k znehodnocení nebo dokonce ztrátě zpracovaných dat o pohybu obyvatelstva, ale podstatně ztížené pracovní podmínky zřejmě znemožní zajistit normální způsob zpracování a vydání publikace Pohyb obyvatelstva v roce 2001 v termínu, obvyklém v minulých letech. Proto nejsou data za rok 2001 provázena některými intenzitními nebo strukturálními charakteristikami. Druhou z hlediska metodiky závažnější příčinou je skutečnost, že všechny údaje budou počínaje rokem 2001 vycházet z nové bilance obyvatelstva podle pohlaví, věku a rodinného stavu respektující výsledky sčítání lidu, domů a bytů k 1.3. 2001. Je logické, že stará bilance vedená od sčítání 1991 byla v průběhu let zatížena určitými nepřesnostmi při zjišťování demografických údajů i náhodnými chybami v průběhu zpracování (např. promítnutí nezjištěného věku). Hlavní příčinou rozdílu obou bilancí – konečné z dat sčítání 1991 a počáteční z dat sčítání 2001 – je vedle nedopětů při obou sčítáních jednak změna definice sčítaného obyvatelstva, jednak známá neúplnost registrace trvalého vystěhování občanů Česka do ciziny. Hlavně z tohoto důvodu dojde k nevelkým změnám ve věkové struktuře obyvatelstva a tím také k možné diskontinuitě některých intenzitních ukazatelů (větší meziroční rozdíly než v předcházejících letech).

Těmito skutečnostmi nejsou ovšem dotčeny absolutní údaje jak o počtech demografických událostí v roce 2001, tak v 1. pololetí 2002. Proto orientační hodnocení zjištěných rozdílů a předběžné výpočty nebo odhady intenzitních ukazatelů lze považovat za spolehlivé. Ve většině případů totiž vycházejí již z údajů publikovaných ČSÚ na podkladě zpracování předběžných výsledků pohybu a věkového složení podle výsledků nového sčítání.

V průběhu roku 2001 resp. v období od ledna do června 2002 nedošlo k žádným neočekávaným změnám v počtech demografických událostí – samozřejmě kromě zahraničního stěhování při radikální změně metodiky zjišťování. Pokračovalo kolísání ročních počtů sňatků, změnou legislativy dříve snížený počet rozvodů se opět přibližuje předchozí úrovni, nemění se ani počet narozených dětí. Podle předpokladů pokračuje pokles počtu potratů, především provedených interrupcí, a po zhruba tříleté stabilizaci se opět o něco rychleji snížil počet zemřelých osob. Důsledkem toho se zmenšil úbytek počtu obyvatelstva přirozenou měnou. Údaje o zahraničním stěhování jsou nesrovnatelné: dřívější oficiální migrační přírůstek způsobený podhodnocením údajů o počtech vystěhovaných se změnil podle předpokladů v poměrně vysoký úbytek.

Tab. 9.1: Pohyb obyvatelstva v letech 2000–2002

Události	2000	2001p	1. pololetí		Rozdíl 2001–2000		Rozdíl 1. pololetí 2002–2001	
			2001p	2002p	abs.	%	abs.	%
Sňatky	55 321	52 374	23 506	23 867	–2 947	–5,3	361	1,5
Rozvody	29 704	31 586	17 215	15 998	1 882	6,3	–1 217	–7,1
Živě narozené děti	90 910	90 715	46 229	47 167	–195	–0,2	938	2,0
Potraty	45 938	43 646	22 864	22 528	–2 292	–5,0	–336	–1,5
Zemřelí	109 001	107 755	53 079	53 460	–1 246	–1,1	381	0,7
Úbytek přirozenou měnou	18 091	17 040	6 850	6 293	–1 051	–5,8	–557	–8,1

Poměrně vysoká stabilita registrovaných počtů demografických událostí je způsobena do značné míry neměnností podmínek populačního vývoje. Průběžně probíhající změny věkové struktury nemají téměř žádný vliv, jen málo mění počty potenciálních snoubenců, existujících manželství i počty žen v reprodukčním věku. Ani v sociální oblasti se podmínky téměř nemění. Pokračující velmi diferencovaný růst příjmů obyvatelstva byl provázen snižující se mírou inflace, počet dokončených bytů se zvyšuje pouze pomalu (určité zlepšování podmínek získání vlastního bytu mladými manželstvími se může projevit až později). Dále však rostla úroveň nezaměstnanosti, která postihuje především mladé lidi a stává se tak důležitým faktorem při jejich rozhodování o uzavření sňatku a zejména pak při plánování počtu i časování narození svých dětí.

V populačním vývoji Česka zatím nedochází k výraznějším nebo neočekávaným změnám

Počet sňatků se v roce 2001 dále snížil na zatím registrované minimum, přestože dále vzrostly počty potenciálních snoubenců. Vedlo to jednak k dalšímu poklesu intenzity prvosňatečnosti, jednak k pokračování zvyšujícího se průměrného věku svobodných snoubenců zhruba o půl roku. Úroveň sňatečnosti se zřejmě nezvýší ani v roce 2002, jak naznačuje porovnání údajů za 1. pololetí roku 2001 a 2002.

Počet rozvodů se podle očekávání po „usazení“ nové situace možností řešení rozpadu manželství po přechodném zpřísnění zvýšil, ale nedosáhl úrovně let 1996–1998. Následný pokles počtu povolených rozvodů v 1. pololetí roku 2002 o více než tisíc může být jen dočasným výkyvem, ale také projevem dalšího úbytku mladých lidí žijících v manželství. Podle předběžných výpočtů úhrnná rozvodovost (hypotetický podíl rozpadajících se manželství) dále vzrostla nad hranici 40 % manželství končících v současné době rozvodem. Méně častý vstup do manželství a navíc ve vyšším věku se projevuje v průměru delším trváním rozvedených manželství (11 let).

Počet živě narozených dětí se již šestým rokem udržel na úrovni kolem 90 tis. Pokles v roce 2001 byl zanedbatelný právě tak jako vzestup o necelý tisíc v 1. pololetí roku 2002; jedná se o nevýznamné kolísání na stejné úrovni. Úhrnná plodnost (1,14) se ve srovnání s rokem 2000 nezměnila, průměrný věk matek při narození dětí všech pořadí se dále zvýšil. Přitom však došlo ke změně ve struktuře porodnosti: podíl dětí narozených mimo manželství v roce 2001 dosáhl 23,5 %, takže se musela snížit intenzita plodnosti a tím počty dětí narozených vdaným ženám. Byl to jeden z důsledků odkládání sňatků do vyššího věku nebo jejich odmítání. Lze předpokládat, že většina dětí narozených mimo manželství pochází z nesezdaných soužití, která jsou zejména pro muže méně zavazující než legitimní manželství, avšak fakticky také plní reprodukční funkci. Zpomalujícím se tempem pokračoval pokles počtu hlášených potratů, nepochybně především interrupcí vlivem častějšího používání spolehlivých forem antikoncepce. Jejich počet (32 528) byl o 2 tis. nižší než v předchozím roce 2000. Snížil se však i počet samovolných potratů a tím se také zlepšil poměr mezi počty narozených dětí a samovolných potratů. Úhrnná potratovost poklesla na hodnotu 0,60 na jednu ženu během reprodukčního věku, úhrnná indukovaná potratovost na 0,44.

Po třech letech stabilizace ročních počtů zemřelých v rozpětí 109–110 tis. se dlouhodobý trend tohoto poklesu znovu o něco zrychlil, přestože přibývá starších lidí s vyšší intenzitou úmrtnosti. Na situaci nic nemění nepatrný vzestup počtu zemřelých v 1. pololetí 2002. Dá se předpokládat, že naděje dožití v době narození vzrostla o dalšího zhruba půl roku, takže v průměru za obě pohlaví překročila hranici 75 let. Kojenecká úmrtnost dosáhla počtem 4,0 zemřelých dětí ve věku do jednoho roku na 1 000 živě narozených úrovně o jednu desetinu lepší než v předchozím roce 2000. Snížení počtu zemřelých více než o tisíc vedlo k jen nepatrné změně negativní bilance přirozené měny, takže rozdíl mezi počty zemřelých a živě narozených dětí činil 17 tis. K mnohem většímu úbytku obyvatelstva však došlo zahraniční migrací registrovanou podle nové metodiky (více v kapitole Migrace), a to o 9 tis., takže celkově ubylo téměř 26 tis. obyvatel republiky (v 1. pololetí roku 2002 dokonce přes 17 tis.).

Souhrnně lze konstatovat, že trendy zřejmě z průběhu jednotlivých demografických procesů v minulých letech se v roce 2001 a rovněž v 1. pololetí roku 2002 v podstatě nezměnily. Ještě více než celkový úbytek obyvatelstva je závažná deformace věkové struktury početně zeslabenými generacemi v základně stromu života (viz obr. 1.1). Pro možné zvýšení úrovně plodnosti má největší význam vzestup intenzity sňatečnosti, neboť v manželství se dosud rodí více než tři čtvrtiny dětí. Úroveň plodnosti faktických manželství je totiž podstatně nižší než manželství legitimních, zvláště pokud jde o narození druhého dítěte.

Vzhledem k tomu, že průměrný věk při sňatku svobodných snoubenců a také věk vdaných žen při narození dětí je u nás stále ještě o několik let nižší než ve většině západoevropských zemí, dá se předpokládat, že posun sňatků a rození dětí do vyššího věku bude dále pokračovat ještě několik let. Teprve pak se ukáže, do jaké míry je současná úroveň plodnosti důsledkem časování sňatků (jejich posunem do vyššího věku snoubenců), resp. nahrazováním legitimních manželství neformálními svazky, a do jaké míry se jedná o odmítání trvalého partnerského soužití s důsledky pro budoucí počty narozených dětí.

PŘEDPOKLÁDANÝ POPULAČNÍ VÝVOJ ČESKÉ REPUBLIKY V OBDOBÍ DO ROKU 2050

10

Společným cílem všech dílčích analýz populačního vývoje České republiky je poznání jeho obecných pravidelností a specifických rysů, a to především takových, které by umožnily předvídat směr a intenzitu budoucích změn početního stavu a demografické struktury obyvatelstva. Logickým završením poznávacího procesu v demografii proto jsou demografické neboli populační prognózy.

V uplynulých letech na Přírodovědecké fakultě Univerzity Karlovy v Praze vzniklo několik prognóz populačního vývoje České republiky. Výsledky sčítání lidu v roce 1991 a navazující bilance obyvatelstva posloužily jako základ pro řadu pěti variantních prognóz, které byly sestaveny v letech 1993, 1995, 1998, 2000 a 2002. Jejich společným jmenovatelem byla kromě stejných informačních kořenů také shodná metodologická východiska a stabilní autorský kolektiv. Tyto společné znaky podporují srovnatelnost a v návaznosti na kumulaci poznatků a zkušeností představují jistou garanci kvality prognóz.

Původně měly uvedenou řadu tvořit čtyři prognózy, přičemž předkládaná prognóza měla již vycházet z definitivních výsledků sčítání obyvatelstva v roce 2001. Změna vymezení kategorie obyvatelstva při sčítání, která se zpětně promítla do běžné evidence demografických událostí za celý rok 2001, a především pak očekávané zdržení publikace výsledků sčítání v důsledku srpnových záplav vedly v kontextu přetrvávajícího širokého zájmu o prognostické informace k rozhodnutí neodkládat sestavení nové prognózy. Prezentovaná prognóza tak představuje jistý kompromis mezi záměrem sestavit zcela novou, tzv. kmenovou prognózu a revizí prognózy předcházející, a byla opět sestavena na období do roku 2050. Součástí výpočtu této prognózy jsou i tentokrát navazující orientační výpočty. Jejich horizont však byl z analytických důvodů posunut až do roku 2100. Komentář výsledků těchto výpočtů, které jsou orientovány především analyticky, není součástí prezentace prognózy.

Z metodického hlediska byla nová prognóza sestavena, jako již tradičně, za použití klasického kohortně komponentního modelu demografického vývoje, který zachycuje mechanismus paralelního působení všech tří složek demografické reprodukce – plodnosti, úmrtnosti a migrace na strukturu vzniklou rozdělením populace do skupin podle pohlaví a jednotek věku. Dílčími a v určitém smyslu hlavními objekty prognostického zájmu a základem výsledné souhrnné prognózy se tak staly jednotlivé složky reprodukčního procesu.

Dále uváděné prognostické závěry jsou poplatné úrovni poznání demografického vývoje v době sestavení prognózy, kdy byly k dispozici definitivní údaje o pohybu obyvatelstva za rok 2000, pohlavní a věková struktura k 31.12. 2000, předběžné základní údaje o pohybu za rok 2001 a předběžné a v některých případech také průběžné výsledky sčítání k 1.3. 2001 publikované Českým statistickým úřadem. Neurčitost, která je vlastní všem prognostickým závěrům, je vyjádřena prostřednictvím tří variant očekávaného vývoje – střední, vysoké a nízké. Střední varianta vyjadřuje nejpravděpodobnější směr vývoje a krajní varianty představují rámec, z něhož by skutečný vývoj za normálních podmínek, srovnatelných s výchozími, neměl vybočit. Každá z variant souhrnné prognózy odpovídá specifickému souboru představ o vývoji složek reprodukce s tím, že daná varianta vznikla jako kombinace odpovídajících, analogicky pojmenovaných variant prognózy vývoje jednotlivých složek. Označení variant dílčích prognóz přitom odpovídá úrovni konkrétních ukazatelů intenzity daných procesů – úhrnné plodnosti, naděje dožití při narození a migračního salda, a nikoli úrovni vlastních procesů.

Ve výchozí věkové struktuře předkládané prognózy jsou založeny všechny její nepravidelnosti vzniklé v uplynulých desetiletích. Jejich postupným posunem do vyššího věku obvykle dochází k určitým výkyvům ve vývoji. Výkyvy se potom nejsilněji projevují při průchodu těchto nepravidelností určitým exponovaným věkem, například věkem, ve kterém ženy vykazují nejvyšší plodnost nebo v němž je vysoká pravděpodobnost úmrtí. Za výchozí byla vzata věková struktura ke konci roku 2000, která je poslední bilanční strukturou vztahující se ke sčítání z roku 1991. Její nejvýznamnější nepravidelnosti představují populační vlny způsobené vysokou úrovní porodnosti ve čtyřicátých a počátkem padesátých let a v především v sedmdesátých letech. Do budoucího vývoje se však zásadním způsobem promítnou především velmi nízké počty dětí narozených od poloviny 90. let.

Parametry budoucí úrovně plodnosti podle věku vyjádřené v tabulce předpokládanou výší úhrnné plodnosti byly odvozeny z generačních charakteristik. Představy o pravděpodobném vývoji byly formulovány především na základě úvah o průběhu změn úrovně odpovídajících dílčích i agregátních ukazatelů intenzity plodnosti mezi jednotlivými ročníky žen. Takto vymezené kohorty totiž vytvářejí ženy s podobnou životní zkušeností a proto jejich reprodukční chování bývá do značné míry homogenní.

Předkládaná prognóza potvrzuje novými údaji již dříve poznané trendy rychlého stárnutí obyvatelstva České republiky

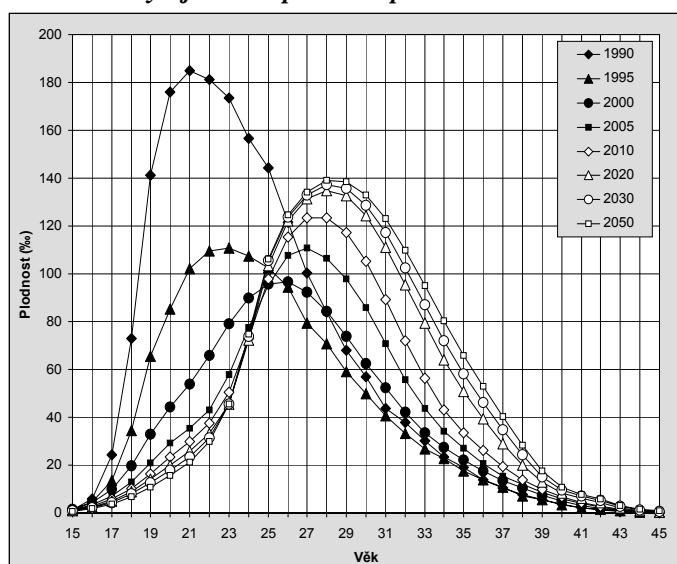
Výjimku tvoří tzv. přechodné generace žen narozených mezi roky 1969 a 1980, kde významná část jedné generace již přijala nový typ chování, kdežto druhá, také významná část, se chová ještě podle tradičních vzorců. Těmto generacím byla věnována při analýze i prognóze intenzity plodnosti zvýšená pozornost.

Tab. 10.1: Uvažované varianty budoucího vývoje úrovně plodnosti, úmrtnosti a migrace

Rok	Plodnost (úhrnná plodnost)			Úmrtnost (naděje dožití při narození)						Migrace (migrační saldo, v tis.)		
				muži			ženy					
	varianta			varianta			varianta			varianta		
	nízká	střední	vysoká	nízká	střední	vysoká	nízká	střední	vysoká	nízká	střední	vysoká
2000	1,14	1,14	1,14	71,65	71,65	71,65	78,35	78,35	78,35	6,5	6,5	6,5
2010	1,18	1,31	1,36	73,57	74,26	75,06	80,03	80,63	81,35	2,0	10,3	14,5
2020	1,32	1,50	1,58	75,53	76,73	77,83	81,66	82,72	83,71	4,0	13,1	20,3
2030	1,39	1,57	1,67	77,20	78,90	80,19	82,96	84,43	85,55	4,6	13,3	21,1
2040	1,43	1,61	1,74	78,62	80,62	81,96	83,98	85,79	87,01	4,7	12,6	20,5
2050	1,45	1,63	1,80	79,91	82,18	83,56	84,92	87,04	88,36	5,2	12,6	20,8

Přestože ani v letech 2000–2001 nedošlo k dlouho očekávanému vzestupu kompenzační plodnosti, neopustili jsme náš základní předpoklad, že pokračující rychlé snižování úrovně plodnosti mladých žen ve věku do 25 let povede k další transpozici plodnosti do vyššího věku a k její transformaci do zcela nového tvaru. Na rozdíl od dřívějších představ by však realizace celkové intenzity plodnosti již neměla být soustředěna do úzkého věkového pásma, ale měla by se rozprostřít do více věkových jednotek, úměrně vyšší diferenciaci reprodukčního chování. Dřívější model reprodukce, který byl charakterizován časným sňatkem, brzkým narozením dvou dětí brzy po sňatku a často v rámci jedné „prodloužené“ mateřské dovolené, a následným návratem ženy do trvalého zaměstnání, je dnes již většinou žen opuštěn a nahrazován modelem novým. Současný a zvláště budoucí model je a pravděpodobně bude zcela jiný: děti se budou rodit teprve po naplnění některých jiných sociálních a především ekonomických cílů ženy, jako je získání vyšší kvalifikace, dobrého pracovního postavení a příjmu, tj. v období po předpokládaném subjektivním zajištění budoucí rodiny. Na reprodukci a výchovu dětí tak zbude méně času, což se odrazí ve všeobecně nižším výsledném počtu narozených dětí v přepočtu na jednu ženu v budoucích generacích. Přispívá k tomu také předpoklad, že do manželství bude vstupovat nižší podíl žen než dříve a že úroveň plodnosti nevdaných žen (včetně nesezdaných soužití) bude trvale nižší než žen vdaných.

Obr. 10.1: Vývoj úrovně plodnosti podle věku

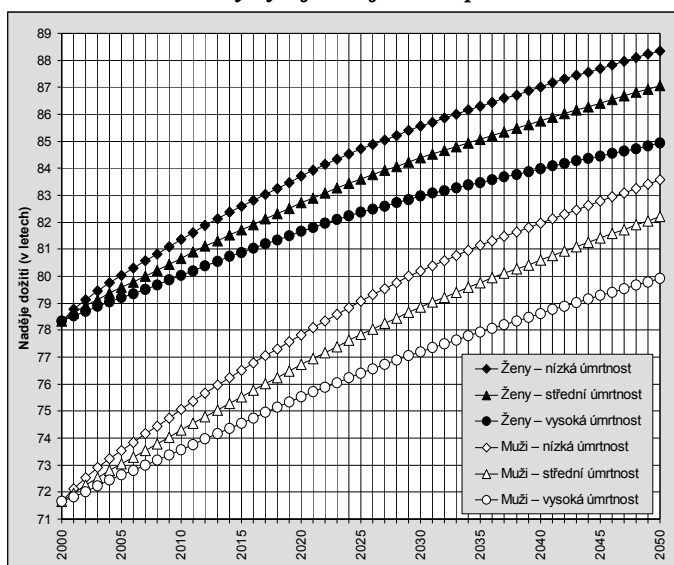
Uvažovaná transpozice bude dlouhodobým procesem a plynulým pokračováním současných změn. Její hlavní část by měla být podle předpokladu ukončena někdy mezi roky 2015 a 2020. Poté by se úroveň i struktura plodnosti podle věku mohla na delší dobu stabilizovat nebo procházet jen menšími změnami. Nízká varianta prognózy počítá s relativně nevelkým vzestupem úhrnné plodnosti a jejím ustálením mezi hodnotami 1,4 až 1,5 živě narozeného dítěte na jednu ženu, tedy pod současným evropským průměrem. Shora vymezuje oblast pravděpodobného vývoje úrovně plodnosti křivka stoupající v horizontu prognózy až k hodnotě 1,8 dítěte, která odráží představy o reprodukci za příznivých podmínek pro zakládání a existenci rodin s dětmi. Nejpravděpodobnější se však jeví dosažení hranice odpovídající současným, relativně stabilizovaným poměrům plodnosti v západní Evropě (1,6 dítěte). V horizontu několika nejbližších let tak pouze nízká varianta připouští pokračující stagnaci úrovně úhrnné plodnosti, která signalizuje nízkou úroveň kompenzace odložené reprodukce z předcházejících období. Zbývající dvě varianty vycházejí z nahromaděného reprodukčního potenciálu, spíše než z představ o zlepšování podmínek reprodukce,

a počítají s bezprostředním vzestupem celkové intenzity plodnosti. Všechny tři scénáře tak vytvářejí v kontextu vývoje věkové struktury žen dostatečně široký rámec pro variantní prognostický odhad počtů narozených dětí.

Poměrně rovnoměrný pokles úrovně úmrtnosti v posledních deseti letech společně se zřetelnou a dostatečně stabilní strukturou tohoto poklesu vytvářejí příznivá východiska pro prognózu budoucích úmrtnostních poměrů. S přihlédnutím k aktuálnímu vývoji intenzity úmrtnosti v České republice, jeho pohlavní a věkové diferenciaci, stejně jako ke změnám struktury úmrtnosti podle příčin smrti a také

s přihlédnutím k průběhu změn úmrtnosti ve vyspělých zemích předpokládáme, že celková úroveň úmrtnosti bude i nadále klesat. Ve střední variantě očekáváme zvyšování naděje dožití v průměru polovičním tempem, než jakým probíhalo v 90. letech, kdy mezi roky 1990–2000 vzrostla naděje dožití při narození u mužů přibližně o 4 roky a u žen o 3 roky. Nízká varianta prognózy úrovně úmrtnosti může být přes očekávaný růst sledovaného agregátního ukazatele označena za relativně pesimistickou, a to proto, že s dosažením úrovně úmrtnosti pozorované již dnes v některých vyspělých zemích jako je Švédsko nebo Švýcarsko (76 až 77 let pro muže a 83 až 84 let pro ženy) počítá až v období mezi roky 2020 a 2030. Vývoj podle vysoké varianty by naopak znamenal naplnění poměrně ambiciózního cíle vyrovnat se v naději dožití při narození vyspělým zemím ještě před rokem 2050. Ve všech variantách se s ohledem na současné rezervy poklesu úrovně úmrtnosti počítá s poněkud rychlejším zlepšováním úmrtnostních poměrů u mužů, což by ve svém důsledku znamenalo další snižování rozdílu v naději dožití podle pohlaví se všemi z toho vyplývajícími důsledky.

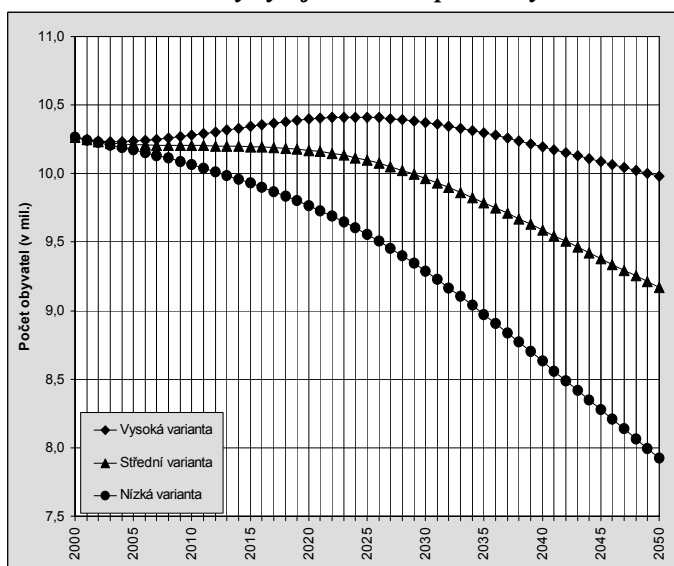
Obr. 10.2: Očekávaný vývoj naděje dožití při narození

Tradičně problematická prognóza migrace byla sestavena odděleně za imigrační a emigrační složku. Představy o vývoji obou složek byly konfrontovány s představami o pravděpodobné velikosti migračního salda v jednotlivých letech. Všechny varianty počítají s kladným migračním saldem po celé období prognózy s výjimkou prvních dvou let v případě nízké varianty. Vzájemně se jednotlivé scénáře liší především různou velikostí celkové migrační bilance. Po zanedbatelných počátečních úbytcích obyvatelstva zahraniční migrací počítá nízká varianta prognózy s vzestupem migračního zisku na 3–4 tis. osob ročně. Ve střední variantě se ve vzdálenějších horizontech uvažuje s ročním ziskem řádově 12–13 tis. a ve vysoké dokonce až 20 tis. obyvatel. O skutečných hodnotách parametrů zahraniční migrace se však bude rozhodovat především na poli politickém, tedy v oblasti, která svou existenci většine prognostickým odhadům na spolehlivosti významně ubírá. Největší neznámou v tomto ohledu je změna migračních poměrů v důsledku očekávaného členství Česka v Evropské unii. Přes značnou neurčitost má však migrace v prognóze populačního vývoje své nezadatelné místo. Z věcného hlediska jednak představuje důležitou složku vývoje, jejíž reprodukční význam by měl dlouhodobě vzrůstat, a jednak její zakomponování do prognostických výpočtů podhaluje skutečné možnosti migrace pokrýt očekávané ztráty obyvatelstva v důsledku deficitu přirozené měny a eliminovat nepříznivý vývoj věkové struktury. Sám fakt nezahrnutí migrace do populační prognózy by navíc významně ovlivnil její důvěryhodnost.

Podle výsledků předkládané prognózy není tendence příštího vývoje početního stavu obyvatelstva České republiky zcela jednoznačná. Nejpravděpodobnější se jeví jeho dočasná stabilita, na níž by po roce 2020 měl navázat poměrně intenzivní pokles. Podle nízké varianty by počet obyvatel měl klesat v celém období prognózy, přičemž v nejbližších deseti letech by se roční deficit pohyboval na úrovni přibližně 20 tis. osob a poté by se mohl postupně zvýšit až na 70 tis. osob. Podle vysoké varianty však může dojít k časově omezenému obrácení současného trendu, kdy obyvatelstva ubývá. Mírný růst počtu obyvatel, který se však může projevit pouze v období přibližně do roku 2020, by byl poměrně rychle vystřídán relativně intenzivním poklesem stavu v důsledku úbytků dosahujících po roce 2030 v průměru kolem 20 tis. obyvatel ročně. Z těchto zjištění vyplývá, že v rámci realistických mezí budoucího vývoje lze krátkodobého vzestupu či spíše stabilizace početního stavu dosáhnout pouze souběhem poměrně vysoké úrovně plodnosti, nízké úrovně úmrtnosti a značně vysokým migračním saldem.

Obr. 10.3: Očekávaný vývoj celkového počtu obyvatel

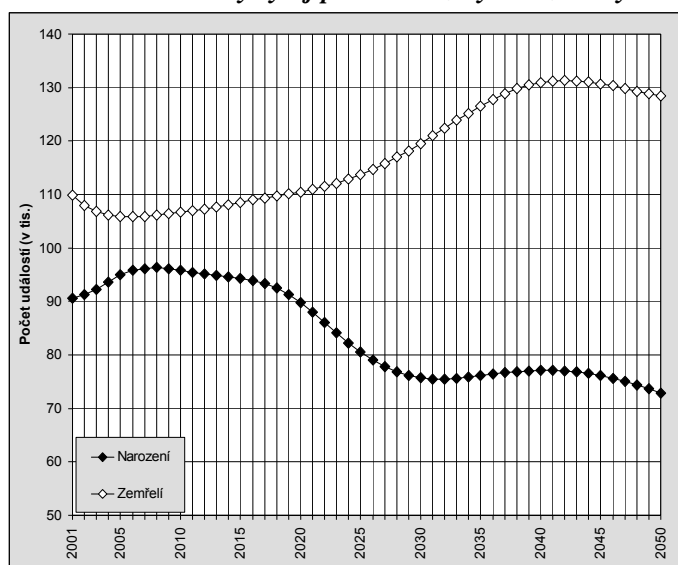

Ani společně působící příznivý vývoj úmrtnosti a poměrně vysoká úroveň plodnosti a migračních zisků nebudou stačit k dlouhodobému udržení počtu obyvatel republiky nad hranicí 10 milionů. V období zhruba do roku 2020 by k tomu ještě mohlo stačit migrační saldo ve výši 10 tis. osob ročně, později by se však již muselo pohybovat mezi 30 až 50 tis., a to podle toho, které variantě prognózy by byl skutečný vývoj blíže. Očekávaný nepříznivý vývoj přirozenou měnou tak pravděpodobně bude možné kompenzovat migrací jen zčásti a po velmi omezenou dobu. Zvýšení migračního salda na úroveň, která by zajistila prosté udržení

počtu obyvatel na hranici 10 milionů i po roce 2025, není sice zcela vyloučeno, ale v současné době je jen velmi obtížně představitelné.

Rozdíly ve vývoji počtu živě narozených dětí mezi jednotlivými variantami prognózy jsou dány nejméně do roku 2025 rozdílnými představami o vývoji úrovně plodnosti, neboť počty potenciálních matek podle jednotlivých variant by měly být až do té doby velmi podobné. Intenzita, s níž se bude postupně snižovat počet narozených dětí, se však vedle vývoje úrovně plodnosti bude řídit především úbytkem počtu žen ve věku vysoké plodnosti, který je v krátkodobé i dlouhodobé perspektivě nevyhnutelný. Nepříznivá perspektiva vývoje úrovně porodnosti by mohla vylepšena, nikoli však zásadně změněna, jediné velmi účinnou a bezodkladně zavedenou pronatalitní politikou, která by vedla k rychlejšímu vzestupu plodnosti do vyšších hladin a tím přispěla i k zajištění vyšších počtů matek ve vzdálenější budoucnosti. Tato politika by mohla vést ke zpomalení posunu rození dětí do vyššího věku (tj. nad 30 let), který přináší zvýšené riziko bezdětnosti žen na konci jejich reprodukčního období. O tom, že má smysl o podpoře porodnosti uvažovat, svědčí rozdíl očekávaných počtů živě narozených dětí podle krajních variant souhrnné prognózy. V podmínkách vyšší plodnosti v kombinaci s vyšším migračním přírůstkem by se totiž v roce 2050 podle vysoké varianty narodilo o 33 tis. dětí více než podle nízkého scénáře.

Obr. 10.4: Očekávaný vývoj počtu narozených a zemřelých

Zhoršující se věková struktura bude mít vliv také na základní tendenci vývoje počtu zemřelých. Ani další výrazné snížení úrovně úmrtnosti totiž v perspektivě nutně nepovede k poklesu počtu zemřelých. Přibližně po roce 2015 začnou roční počty zemřelých postupně narůstat a po roce 2030 se pravděpodobně budou pohybovat někde v rozmezí 120 až 130 tis. osob. Tato nezvratitelná změna vyplývá z posunu početně silných ročníků narozených kolem poloviny 20. století do věku s podstatně vyšším rizikem úmrtí. Zhoršování věkové struktury tak bude mít na počet zemřelých silnější vliv než očekávané prodlužování délky lidského života.

Celkový počet obyvatel je bezesporu významným demografickým parametrem každé země, nicméně v podmínkách světové globalizace a volného pohybu kapitálu a pracovních sil nebude postavení České republiky ve sjednocující se Evropě a její další hospodářský a sociální vývoj určovány početní velikostí populace. Důležitější bude zcela jistě budoucí vývoj věkové struktury obyvatelstva. V prvním období prognózy bude věková struktura silně závislá na výchozím stavu, na struktuře, která do prognózy vstupuje. V důsledku poklesu počtů dětí narozených v jednotlivých letech se

zmenší početní velikost a zastoupení dětské složky. Kromě toho dojde k posunu poměrně početných starších ročníků do vyšších věkových skupin. Jejich velikost sice v počátcích ještě nebude příliš ovlivněna očekávaným poklesem intenzity úmrtnosti, ale i tak lze s naprostou jistotou říci, že obecným a základním rysem změn věkové struktury obyvatelstva České republiky v nadcházejících letech bude jeho další intenzivní stárnutí.

Tab. 10.2: Očekávaný vývoj počtu obyvatel a jeho věkového složení

Varianta	2000	2010	2020	2030	2040	2050
Počet obyvatel (v tis.)						
Nízká	10 267	10 066	9 767	9 287	8 630	7 924
Střední	10 267	10 205	10 170	9 964	9 589	9 167
Vysoká	10 267	10 280	10 397	10 373	10 197	9 978
Podíl dětí do 15 let (v %)						
Nízká	16,2	13,3	12,7	11,5	10,8	10,9
Střední	16,2	13,7	13,9	12,8	12,0	12,5
Vysoká	16,2	13,7	14,2	13,1	12,6	13,3
Podíl osob starších 60 let (v %)						
Nízká	18,5	23,5	28,1	31,9	38,7	42,2
Střední	18,5	23,6	28,0	31,6	37,9	40,7
Vysoká	18,5	23,7	28,3	31,9	37,8	40,1
Podíl osob ve věku 15–59 let (v %)						
Nízká	65,3	63,2	59,2	56,6	50,5	46,9
Střední	65,3	62,7	58,1	55,6	50,1	46,8
Vysoká	65,3	65,6	57,5	55,0	49,6	46,6

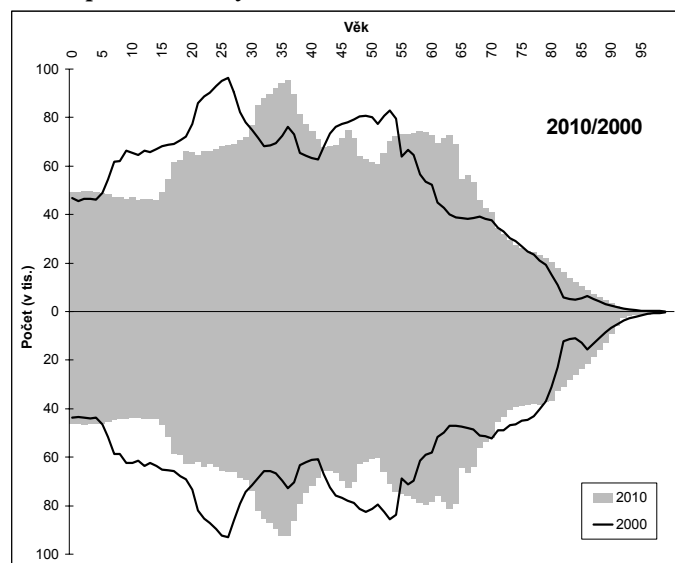
Předpokládané počty dětí ve věku do 15 let se podle střední varianty prognózy v příštích deseti letech pravděpodobně sníží ze současných 1,6 mil. na necelých 1,4 mil. Následně, v období dalších deseti let, by mělo dojít k mírnému nárůstu, ale po roce 2020 pravděpodobně bude pokles počtu dětí pokračovat, tentokrát však bude trvalý a poměrně příkrý. Podíl dětské složky by se v první etapě (2005–2020) snížil pod 14 % a do roku 2050 by dále mohl klesnout až k hranici 12 %. Výsledky odpovídající nízké variantě prognózy dokonce připouštějí možnost nepřetržitého poklesu počtu dětí ze současných 1,6 mil. až na necelý 1 mil. v roce 2030 s výraznou tendencí k dalšímu úbytku. Děti do 15 let by tak za padesát let představovaly jen necelou devítinu předpokládaného celkového počtu obyvatel. Při vývoji podle optimistického scénáře by počet dětí také dlouhodobě klesal, ale podstatně pomaleji, a jejich relativní podíl na obyvatelstvu by se udržoval na úrovni kolem 14 %.

Zcela opačným směrem než početní velikost dětské složky se bude vyvíjet počet starších obyvatel, tj. osob ve věku nad 60 let, který by se do roku 2050 měl téměř zdvojnásobit. V současné populaci patří do této věkové skupiny přibližně 1,9 mil z celkového počtu 10,2 mil. obyvatel, v roce 2050 by však těchto starších osob mělo pravděpodobně být podle střední varianty více než 3,7 mil. z 9,2 mil. obyvatel. Relativní podíl starších osob v populaci by se tak zvýšil z 19 % na více než 40 %. Hlavním činitelem očekávaného vývoje bude přechod početně silnějších populačních ročníků přes věkovou hranici 60 let v kombinaci s růstem průměrné délky lidského života. Prodlužování života se projeví také významnými změnami uvnitř sledované věkové skupiny. V zásadě lze říci, že čím vyšší věk, tím výraznější změnu počtu obyvatel lze očekávat. Jestliže počet osob ve věku nad 60 let ve sledovaném období vzroste přibližně na dvojnásobek, potom obyvatel ve věku nad 75 let by bylo přibližně třikrát a nad 85 let dokonce pětikrát více než dnes.

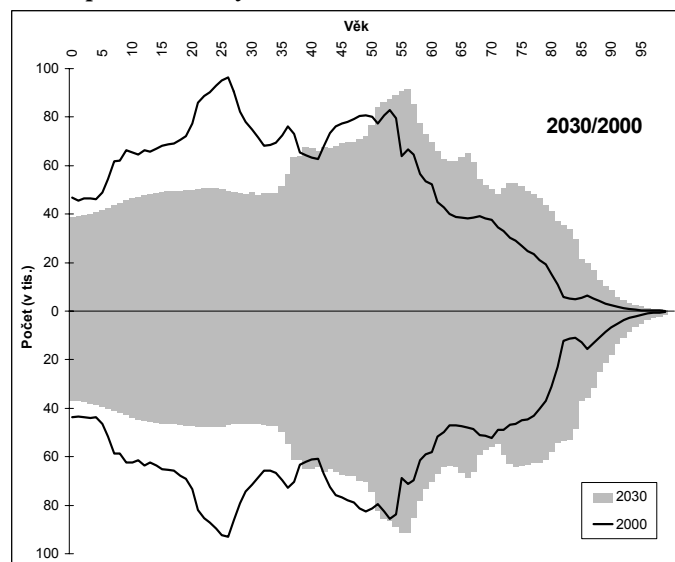
Základní tendencí vývoje počtu obyvatel v produktivním věku představovaném věkovou skupinou 15–59 let bude permanentní pokles reprezentovaný mezi roky 2000 a 2050 úbytkem v rozmezí 2 až 3 mil. osob. Počet obyvatel v produktivním věku by se tak měl dostat z výchozí hodnoty 6,7 mil. osob, která v kontextu dosavadního vývoje představuje historické maximum, na úroveň v rozmezí 3,7 až 4,7 mil. osob v roce 2050 podle toho, do jaké míry se naplní prognostické scénáře. Přitom se nezmění pouze uvedený početní stav, ale i vnitřní struktura této široce vymezené věkové skupiny. Obdobně jako stárne celá populace, bude stárnout i soubor obyvatel v produktivním věku. Jestliže v současné době tento soubor charakterizuje průměrný věk 35 let, potom v roce 2040, kdy sledovanou horní věkovou hranici překročí celá populační vlna 70. let, bude jeho hodnota zhruba o deset let vyšší.

Rozdílný vývoj v základních věkových skupinách samozřejmě povede k výrazným změnám v jejich vzájemných relacích. Poměrně málo se bude měnit relace mezi dětskou a produktivní složkou, neboť v obou případech se budou počty osob snižovat. Výraznou změnu však zaznamená v příštích desetiletích index stárí vyjadřující vztah počtů starších osob k počtům dětí. Již v období do roku 2030 by se hodnoty tohoto indexu zvýšily na více než dvojnásobek, a to dokonce i podle nejprůzračnějšího scénáře. Jestliže v současné době připadá na 100 dětí ve věku do 15 let 115 osob starších 60 let, pak v horizontu 15 až 20 let by na každé dítě ve věku do 15 let připadaly dvě osoby starší 60 let. Obrazně řečeno: jeden prarodičovský pár by měl pouze jedno vnouče ve věku do patnácti let, a o něco později ani to ne. V dalším období 2030 a 2040 by uvedený poměr dosáhl pravděpodobně hodnoty jedna ku třem a kolem roku 2050 by podle

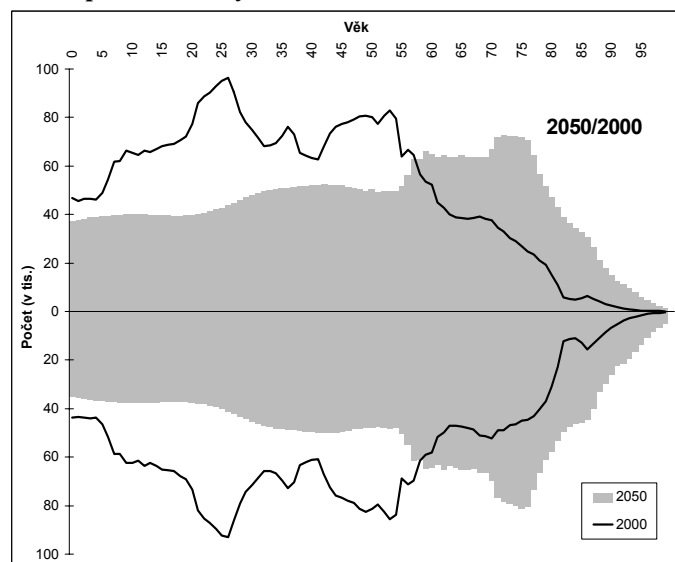
Obr. 10.5a: Očekávaná věková struktura obyvatelstva v roce 2010 v porovnání s výchozí věkovou strukturou v roce 2000

Obr. 10.5b: Očekávaná věková struktura obyvatelstva v roce 2030 v porovnání s výchozí věkovou strukturou v roce 2000

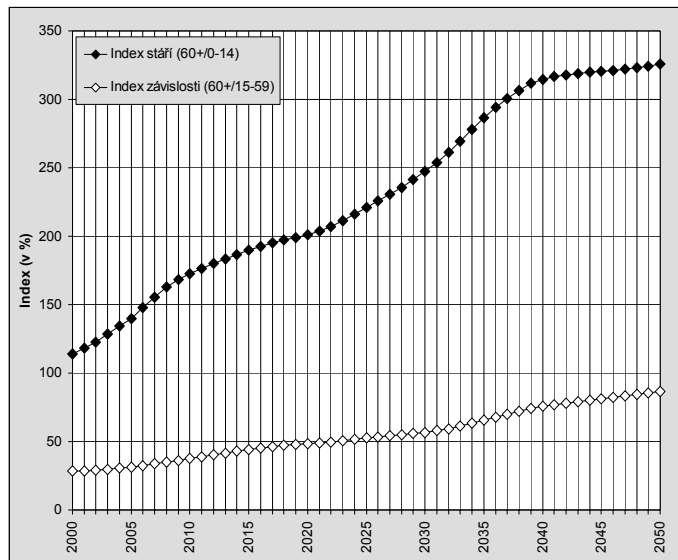

Obr. 10.5c: Očekávaná věková struktura obyvatelstva v roce 2050 v porovnání s výchozí věkovou strukturou v roce 2000

nízké varianty mohl dokonce činit jedna ku čtyřem; to znamená, že vnučete by se dočkala pouze každá druhá dvojice prarodičů a to ještě za předpokladu, že by žádná z nich neměla více než jedno.

Obr. 10.6: Očekávaný vývoj velikostního vztahu mezi základními věkovými skupinami

Uvedená změna hodnoty indexu stáří a její důsledky patří svým rozsahem (a dosahem) do kategorie obtížně představitelných změn. Přitom se však v kontextu budoucího populačního vývoje Česka nejedná o jedinou kardinální změnu. Ekonomicky a sociálně bude nepochybně ještě závažnější trvalé zhoršování relace mezi počty starších osob a osob v produktivním věku. Index závislosti vyjadřující tuto relaci pravděpodobně vzroste do roku 2030 ze současných 28 % na více než dvojnásobek (56 % až 58 %) a v roce 2050 by se mohl reálně pohybovat mezi 86 % a 91 % (střední varianta – 87 %).

Zjištění týkající se rapidního vzestupu indexu závislosti představuje nejdůležitější výsledek prognózy, neboť právě na tento aspekt vývoje budou vázány hlavní důsledky očekávaných populačních změn v České republice. V souvislosti s tím je nutné upozornit na jednu podstatnou skutečnost týkající se spolehlivosti prognostických výsledků. Na rozdíl od prognózy počtů narozených dětí, které se odhadují na základě vývojově méně stabilních parametrů plodnosti a za hranicí odpovídající přibližně délce jedné generace i na základě počtů potenciálních matek, které v době provádění výpočtů většinou ještě nežily, je prognóza počtů starších osob všeobecně značně

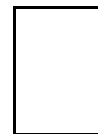
spolehlivější. Počty obyvatel ve věku nad 60 let jsou v zásadě určeny na desítky let dopředu početní velikostí generací osob žijících již v době vzniku prognózy. Budoucí velikost dnešních generací bude samozřejmě modifikována předpokládanou úrovní úmrtnosti a migrace. Vývoj úmrtnosti je však relativně stabilní a migrace by počet osob ve věku nad 60 let neměla minimálně v horizontu roku 2030 příliš ovlivnit. Právě proto je možné prognózu počtu starších osob považovat i v horizontu několika desítek let za poměrně spolehlivou.

○ ○ ○

Z uvedených základních výsledků prognózy vývoje obyvatelstva České republiky je více než zřejmé, že očekávané změny budou mít dalekosáhlé a dnes ještě v mnoha ohledech obtížně odhadnutelné důsledky pro další vývoj společnosti. Přitom v rozhodujících směrech není s ohledem na mechanismus změn demografické struktury naděje, že by vývoj šel jinou, pro společnost a podmínky jejího rozvoje trvale příznivější cestou. Také demografické prognózy vypracované OSN předpokládají, že obyvatelstvo České republiky bude perspektivně patřit mezi nejstarší populace na světě.

Důsledky reálně předpokládaného vývoje obyvatelstva Česka – jeho úbytky a trvalé zhoršování věkového složení – se projeví nejenom v ekonomice země (úbytky potenciálních pracovníků), ale hlavně v široké sociální oblasti (enormní vzestup počtu důchodců a nároků na zdravotní péči o starší lidi), a to i po nutném zvýšení horní hranice věku ekonomické aktivity. K důsledkům stárnutí obyvatelstva Česka však dojde také ve sféře výsledky prognóz nepostizitelné, v mentalitě a v psychice celé společnosti, do kterých se velmi vysoký podíl starších lidí nepochybně výrazně zapíše.

ZÁKLADNÍ UKAZATELE

Hrubé míry (sňatečnosti, rozvodovosti, porodnosti, potratovosti, úmrtnosti, ukazatelů migrace) vyjadřují relaci mezi počty příslušných demografických událostí a počtem obyvatelstva v daném kalendářním roce na 1 000 obyvatel středního stavu.

Průměrný věk ukazuje průměrné stáří obyvatel k určitému datu a je doplňkovou charakteristikou věkového složení.

Pravděpodobnost uzavření sňatku v přesném věku ξ vyjadřuje pravděpodobnost vstupu do manželství svobodné osoby ve sledovaném kalendářním roce v časovém období jednoho roku (mezi narozeninami ve věku ξ a $\xi + 1$).

Úhrnná prvosňatečnost vyjadřuje hypotetický podíl osob, které by jako svobodné uzavřely sňatek ve věku do 50 let z původního souboru 15 letých osob, a to za předpokladu, že by pravděpodobnosti uzavření sňatku podle věku zůstaly trvale na nezměněné úrovni daného kalendářního roku.

Průměrný věk při prvním sňatku (tabulkový) byl vypočten z věkového rozložení sňatků podle tabulek sňatečnosti.

Úhrnná rozvodovost je ukazatelem úrovně rozvodovosti vypočítávaným podle délky trvání manželství ve vztahu k četnosti sňatků uzavřených v odpovídajících letech; vyjadřuje, jaký podíl manželství skončil rozvodem.

Rozvodový index je poměr počtu rozvodů v daném kalendářním roce na 100 sňatků uzavřených v téže roce.

Úhrnná plodnost je průměrný hypotetický počet živě narozených dětí připadajících na jednu ženu v době skončení reprodukce (50 let) za předpokladu, že by specifické plodnosti podle věku zůstaly trvale na nezměněné úrovni daného kalendářního roku.

Míry plodnosti žen v manželství a mimo manželství: jde o počty živě narozených dětí vdaným (nevdaným – svobodným, rozvedeným, ovdovělým) ženám v určitém věku v relaci na 1 000 vdaných (nevdaných – svobodných, rozvedených, ovdovělých) žen téhož věku.

Plodnost žen podle pořadí narozených dětí se určuje podle celkového počtu narozených dětí, nikoli např. narozených jen v manželství (obecně bez zřetele k případným změnám rodinného stavu žen); jde tedy vždy o tzv. biologické pořadí.

Čistá míra reprodukce vyjadřuje hypotetický počet živě narozených děvčat, které by se dožily při neměnných mírách plodnosti a úmrtnosti věku své matky v době porodu (průměr na jednu ženu při ukončení reprodukce).

Průměrný věk matek při narození dítěte (prvního, druhého, atd.) je průměrem měr plodnosti podle věku vážených tímto věkem v době porodu.

Ukazatel mrtvorozenosti vyjadřuje počet mrtvě narozených dětí z 1 000 všech narozených dětí (tj. živě a mrtvě narozených).

Úhrnná umělá potratovost je hypotetický ukazatel vyjadřující, kolik interrupcí by připadlo na jednu ženu ve věku 50 let při zachování stále neměnné úrovně specifických měr interrupcí ve sledovaném kalendářním roce (obdobně úhrnná celková potratovost, úhrnná samovolná potratovost resp. úhrnná plodnost a úhrnný ukazatel otěhotnění).

Potratový index je poměr počtu potratů (všech, umělých, samovolných) resp. podle věkových skupin žen k počtu narozených dětí (v úhrnu nebo ve věkové skupině); vypočítává se také za vdané a nevdané ženy.

Úhrnná intenzita ukončených těhotenství je hypotetický ukazatel celkového počtu ukončených těhotenství připadajících na jednu ženu ve věku 50 let za předpokladu udržení stálé neměnné úrovně měr plodnosti a potratovosti podle věku ve sledovaném kalendářním roce.

Naděje dožití při narození vyjadřuje očekávanou průměrnou délku života narozeného chlapce (dívčete) za předpokladu, že by se celých sto let udržela stálá neměnná úroveň jednoletých specifických měr úmrtnosti. Současně tento ukazatel odpovídá průměrnému věku zemřelých podle řádu vymírání (úmrtnostních tabulek) v daném roce. Naděje dožití v určitém věku vyjadřuje průměrný očekávaný počet let dalšího života. Naděje dožití při narození (střední délka života) je současně syntetickou mírou úrovně úmrtnosti.

Kvocient kojenecké (novorozenecké, ponovorozenecké) úmrtnosti vyjadřuje počet dětí zemřelých ve věku do 1 roku (do 28 dnů, v období od 28 dnů až do jednoho roku) z 1 000 živě narozených dětí v témže kalendářním roce (udává se v promile).

Index perinatální úmrtnosti je součtem počtu mrtvě narozených dětí a počtu dětí zemřelých do 7 dnů života z 1 000 celkem (živě i mrtvě) narozených v témže roce (v promile).

Pravděpodobnost úmrtí v přesném věku ξ vyjadřuje pravděpodobnost, že se osoba ve věku ξ nedožije věku $\xi + n$.

Index nadúmrtnosti mužů je poměr mezi mírami úmrtnosti mužů a mírami úmrtnosti žen v témže věku, kdy míra úmrtnosti žen = 100. Souhrnným ukazatelem nadúmrtnosti mužů je rozdíl mezi nadějí dožití mužů a žen v době narození.

Standardizované míry úmrtnosti jsou výsledkem výpočtů, kdy se na určené věkové složení populace aplikují specifické míry úmrtnosti podle věkových skupin, pohlaví a příčin smrti obyvatelstva určité země. Standardem je přitom stanovené průměrné věkové složení obyvatelstva evropských zemí. Jedná se o výpočet přímé standardizace.

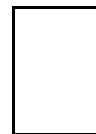
Příspěvky ke změně naděje dožití podle věkových skupin nebo podle vybraných skupin příčin smrti resp. v kombinaci obou znaků vyjadřují, jak změna intenzity úmrtnosti v dané věkové skupině (příčině smrti) přispěla k celkové změně naděje dožití při narození.

Migrační saldo je rozdíl mezi počtem přistěhovalých a vystěhovalých; je buď kladné (přírůstek) nebo záporné (úbytek). Relativní migrační saldo je tento rozdíl přepočtený na 1 000 obyvatel středního stavu.

Obrat stěhování je součet počtu přistěhovalých a vystěhovalých (obdobně relativní obrat stěhování přepočtený na 1 000 obyvatel středního stavu).

Objem vnitřního stěhování ukazuje počet osob stěhujících se v rámci vymezeného územního celku (republiky, kraje, okresu), resp. jejich úhrnů za všechny kraje či okresy. Objem vnitřního stěhování zahrnuje úhrn stěhujících se z obce do obce v rámci okresů, objem meziokresního stěhování úhrn stěhujících se mezi okresy v rámci kraje, úhrn mezikrajského stěhování úhrn stěhujících se mezi jednotlivými kraji.

LITERATURA

1. Bartoňová, D.: Vývoj regionální diferenciace věkové struktury se zřetelem k územním rozdílům ve vývoji reprodukce v České republice. Sborník ČGS 1, 1999, str. 13–23.
2. Bartoňová, D.: Les tendances concernant l'interruption volontaire de grossesse dans la République tchèque. AUC – Geographica 2, 1998, str. 33–41.
3. Bartoňová, D., J. Kocourková: Reproductive Behaviour of Population in the Czech Republic in the 1990s. AUC – Geographica 1997, Supplementum.
4. Bartoňová, D., J. Kocourková: Trends in the Demographic Reproductive Development in the Czech Republic in the 1990s. Referát na Evropské populační konferenci, Hague, 1999.
5. Bartoňová, D., M. Kučera: Domácnosti ve sčítání lidu 2001. Demografie 1, 1999, str. 50–54; Demografie 4, 1999, str. 264–273.
6. Burcin, B., D. Kománek (eds.): Popin Czech Republic (<http://popin.natur.cuni.cz>). Katedra demografie a geodemografie, Přírodovědecká fakulta, Univerzita Karlova v Praze, Praha 1999–2002.
7. Burcin, B., T. Kučera: L'importance de la migration en République tchèque. AUC – Geographica 2, 1998, str. 125–132.
8. Burcin, B., T. Kučera: Changes in Fertility and Mortality in the Czech Republic: An Attempt of Regional Demographic Analysis. In: Kučera T., O. Kučerová, O. Opara and E. Schaich (eds.): New Demographic Faces of Europe, Springer Verlag, Heidelberg 2000, str. 371–417.
9. Burcin, B., T. Kučera: Demografický pohled na důchodový systém. In: Reforma důchodového systému, celospolečenská výzva, Česká asociace pojišťoven, Praha 1999, str. 23–38.
10. Drbohlav, D.: Česká republika a mezinárodní imigrace. In: Hampl, M. et al.: Geografická organizace společnosti a transformační procesy v České republice. Přírodovědecká fakulta, Univerzita Karlova, Praha 1996.
11. Fialová, L.: Les changements de la structure par âge en République tchèque. AUC – Geographica 2, 1998, str. 59–66.
12. Fialová, L., D. Hamplová, M. Kučera a S. Vymětalová: Představy mladých lidí o manželství a rodičovství. Sociologické nakladatelství, Praha 2000.
13. Fialová, L., M. Kučera: The Main Features of Population Development in the Czech Republic during the Transformation of Society. Czech Sociological Review, 1/1997, str. 93–111.
14. Kalibová, K.: Les changements de la divorcialité en République tchèque. AUC – Geographica 2, 1998, str. 89–97.
15. Kalibová, K.: Romové z pohledu statistiky a demografie. In: Romové v České republice (1945–1998), Socioklub, Praha 1999, str. 91–114.
16. Kocourková, J.: Porodnost v České republice v evropském kontextu: demografická analýza za období 1990–1996. Česká gynekologie, roč. 63, č. 6, 1998, str. 475–480.
17. Kocourková, J.: Les très faible niveau de la fécondité tchèque. AUC – Geographica 2, 1998, str. 9–18.
18. Kocourková, J., U. di Corpo: The background of European fertility patterns: a typology of similarities and dissimilarities in values and attitudes. In: Population, Family and Welfare, vol. 2, Clarendon Press Oxford 1998, str. 34–50.
19. Kučera, M., L. Fialová: Demografické chování obyvatelstva České republiky během přeměny společnosti po roce 1989. Sociologický ústav AV ČR, Working Papers, Praha 1996.

20. Pavlík, Z.: Population Trends on the Territory of the Czech Republic. Sborník České geografické společnosti 2/1994, str. 101–110.
21. Pavlík, Z. (ed.): Zpráva o lidském rozvoji – Česká republika 1996, UNDP a Přírodovědecká fakulta Univerzity Karlovy, Praha 1996.
22. Pavlík, Z.: Divorces in Europe. In: Vaskovics, L.A. (ed.), Familienheftbilder und Familienrealitäten, Leskett Berdich Opladen 1997, str. 187–198.
23. Pavlík, Z.: The Concept of Demographic Development. In: Kuijsten, A. (ed.): The Joy of Demography, Nethurd Publications, Amsterdam 1998, str. 335–348.
24. Pavlík, Z.: Les stades importants du développement démographique. AUC – Geographica 2, 1998, str. 143–152.
25. Pavlík, Z.: Differences and Similarities of Population Development. In: Society, Parliament and Legislation, Chancellery of the Riigikogu, Tallinn 1999, str. 144–150.
26. Pavlík, Z. (ed.): Position of Demography Among Other Disciplines. Faculty of Science, Charles University, Prague 2000.
27. Pavlík, Z., M. Kučera: Populační vývoj na přelomu 20. a 21. století. In: Česká společnost na konci tisíciletí, Karolinum, Praha 1999, str. 133–139.
28. Rychtaříková, J.: Současné změny charakteru reprodukce v České republice a mezinárodní situace. Demografie 2/1996, str. 77–89.
29. Rychtaříková, J.: Sňatečnost svobodných v České republice dříve a nyní. Demografie 3/1995, str. 157–171.
30. Rychtaříková, J.: Une tournure favorable de la mortalité tchèque contemporaine. AUC – Geographica 2, 1998, str. 43–58.
31. Stloukal, L.: La nuptialité tchèque après 1990: une diminution d'une ampleur jusqu'ici inconnue. AUC – Geographica 2, 1998, str. 79–88.
32. Kučera, M., M. Šimek: Vývoj obyvatelstva České republiky v roce (1996–1999). Demografie č. 3(4) ročníků 1997–2000.
33. Pavlík, Z., M. Kučera (eds.): Populační vývoj České republiky – 1994–2001. Katedra demografie a geodemografie, Přírodovědecká fakulta, Univerzita Karlova v Praze, Praha 1995–2001.
34. Pavlík, Z., M. Kučera (eds.): Population Development in the Czech Republic, 1996, 1999. Department of Demography and Geodemography, Faculty of Science, Charles University in Prague, Prague 1997, 1999.
35. Pohyb obyvatelstva v České republice v roce (1987–2000), Federální, od roku 1992 Český statistický úřad, Praha.
36. Recent Demographic Developments in Europe (1995–2001). Council of Europe, Strasbourg.

Populační vývoj České republiky 1990–2002

1. vydání

Vydalo nakladatelství DemoArt, Praha pro Přírodovědeckou fakultu Univerzity Karlovy v Praze
Tisk: ČKD Služby, Praha, a.s.

Copyright © 2002 Zdeněk Pavlík a kolektiv

Katedra demografie a geodemografie Přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy v Praze
Albertov 6, 128 43 Praha 2

Doporučená cena: 200,- Kč

ISBN 80-902686-8-4